

ÚJ NÉZŐPONT

VI. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MAJLÁTHNÉ SIPOS CSILLA: ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÖZÉP-TISZA-VIDÉKRE – KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

TÖRÖK PÉTER: RAKÓCZI OLDALÁN – A KURUCCÁ LETT ALISPÁN

PAPP KLÁRA: „CSAK AZ NAGY CORRESPONDENTIA FOLY KÖZTÜNK...”
CSÁKY KATA LEVELEK A BÁNFFY-LEVÉLTÁRBÓL

FORRÁSKÖZLÉSEK

VERES TÜNDE: Egy 17. SZÁZADI HÁZASSÁGTÖRÉS HÁTTERE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

RECENZIÓK

NAGY BETTINA: A BOCSKAI ISTVÁN MÚZEUM ÉVKÖNYVE IV.

FÖLDVÁRI KATALIN: NEMESI ÉS POLGÁRI FÜZETEK 2.

ÚJ NÉZŐPONT

VI. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

VI. évfolyam 3. szám

Debrecen, 2019.

Szerzőink

Földvári Katalin, tudományos munkatárs
(MTA-SzAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport)
Majláthné Sipos Csilla, egyetemi hallgató
(Nyíregyházi Egyetem, angol-történelem osztatlan tanári szak)
Nagy Bettina, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Dr. Papp Klára DSc, egyetemi tanár (DE BTK Történelmi Intézet)
Török Péter, múzeumvezető (Berettyó Kulturális Központ – Bihari Múzeum, Berettyóújfalu)
Veres Tünde, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Főszerkesztő

Dr. Brigovác László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,
Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Kolozsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,
Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,
Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tóth Aron

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Angol fordítások

Brigovác Éva

Lektorálás

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, főiskolai docens
(Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi és Filozófia Intézet)
Dr. Papp Klára DSc, egyetemi tanár (DE BTK Történelmi Intézet)
Dr. Szendrei Ákos PhD, tudományterületi doktori titkár (DE BTK)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

- MAJLÁTHNÉ SIPOS CSILLA: Ártéri gazdálkodás a középkori Magyarországon,
különös tekintettel a Közép-Tisza-vidékre – Kutatástörténeti áttekintés5
- TÖRÖK PÉTER: Rákóczi oldalán – a kuruccá lett alispán.....35
- PAPP KLÁRA: „*csak az nagy Correspondentia foly közöttünk...*” Csáky Kata levelek a
Bánffy-levéltárból64

Forrásközlések

- VERES TÜNDE: Egy 17. századi házasságtörés háttere és következményei84

Recenziók

- NAGY BETTINA: A Bocskai István Múzeum Évkönyve IV.....95
- FÖLDVÁRI KATALIN: Nemesi és Polgári Füzetek 2.....99

Contents

Studies

- CSILLA MAJLÁTHNÉ SIPOS: Farming on Flood-basins in Medieval Hungary, With Special Attention on the Central Tisza Region. A Review of the History of Research.....5
- PÉTER TÖRÖK: By Rákóczi's Side – the Deputy Granger Who Became Kuruc ...35
- KLÁRA PAPP: “*Only that Great Correspondence between Us...*” – Kata Csáky Letters from the Bánffy Archives64

Source Publications

- TÜNDE VERES: Background and Consequences of a 17th Century Adultery.....84

Recensions

- BETTINA NAGY: István Bocskai Museum Yearbook IV95
- KATALIN FÖLDVÁRI: Noble and Civic Booklets, Volume 2.99

Majláthné Sipos Csilla

**Ártéri gazdálkodás a középkori Magyarországon,
különös tekintettel a Közép-Tisza-vidékre
Kutatástörténeti áttekintés**

Bevezetés

A klímaváltozás napjainkban olyan globálisan érzékelhető folyamatokat generál, melyek hatásai egyre inkább tapasztalhatók Európa szívében, a Kárpát-medencében is. A korábbi évtizedekhez képest szélsőségesebb időjárás heves árvizek, pusztító viharok és aszály képében vetíti előre a jövő környezeti-gazdasági kihívásait. Számos hazai szakember a régi idők ártéri gazdálkodásának visszaállításában véli felfedezni a megoldást, melynek részleteiről és gazdasági szerepéről sok információ maradt fenn közép- és kora újkori írott dokumentumokból, illetve idegen utazók és krónikások elbeszéléseiből. A 19. század közepén megindult nagy folyószabályozásokig az ország területének jelentős részét időszakosan vagy állandóan víz borította, köszönhetően két legnagyobb folyónk, a Duna és a Tisza kiterjedt vízhálózatának és az ezekhez kapcsolódó ártéri és mocsárvilágnak. A mai szemmel mostohának tűnő, vízzel borított, ingoványokkal, rétekekkel, szigetekkel tarkított alföldi táj nemcsak lakóhelyet, hanem menedéket és megélhetést is biztosított az embernek, aki a természettel harmóniában élve megtanulta a folyók, árterek erőforrásait a maga hasznára fordítani.

Az utóbbi évtizedekben élénk tudományos érdeklődés alakult ki a középkori magyarországi ártéri gazdálkodás iránt, mely a kisebb-nagyobb folyóink által alkotott vízrendszer árterein széles körben megfigyelhető volt. Ehhez kapcsolódóan a leginkább vitatott kérdés a *fok*, mint földrajzi fogalom pontos meghatározása volt, mely a középkori ártéri vagy fokgazdálkodás alapját képezte. E gazdálkodási mód pontosabb megismeréséhez több tudományterület kutatásait szükséges számba venni: a földrajzi-vízrajzi és környezettörténeti kutatási eredmények, a fokokat és ártéri gazdálkodást érintő vizsgálatok, a táj és a települések kapcsolatára vonatkozó tanulmányok mellett ide tartoznak az erdőtörténet, a halászat és egyéb haszonvételek történeti-jogi-etnográfiai jellegű kutatásai, ahogyan a településstruktúrát feltáró munkák és a helytörténeti összefoglalók is.

A középkori Kárpát-medence vizei, ahogyan külföldi utazók és humanista történetíróink látták

A középkorban a Kárpát-medence európai viszonylatban szinte egyedülálló vízrajzi és földrajzi adottságokkal rendelkezett. Külhoni utazók gyakran számoltak be folyóink páratlan halbőségéről és az árterek párját ritkítóan gazdag madárvilágáról. Odo de Deogilo, aki a második keresztes hadjárat idején VII. Lajos francia király kíséretében haladt át a Magyar Királyság területén, 1147-ben megemlíti, hogy „Magyarország vizei, az egyetlen Duna kivételével, mind tavak, mocsarak és források”.¹ Az 1308-ban íródott *Descriptio Europae Orientalis*

¹ Szamota 1891. 24–25.

című munka szerint Magyarország vizeinek halgazdagsága csak Norvégia halbőségével mérhető össze.² A 15. században egy francia lovag, Bertrand de la Brocquière tett említést a Tiszáról, amikor Szegeden tartózkodott, és leírta a folyóról, hogy az „*rendkívül sok halat szolgáltat*”, továbbá azt, hogy sehol sem látott még „*oly nagy halakat*”.³ Galeotto Marzio olasz humanista sok időt töltött Mátyás király udvarában. Az uralkodóról és országunkról 1485-ben írt művében olvashatjuk, hogy a Tisza „*annyira tele van hallal, hogy az ott lakó nép szerint csak kétharmad része víz, egyharmad része hal*”.⁴ Oláh Miklós *Hungaria* című művében tudósít arról, hogy Magyarországon milyen bőségben fordulnak elő a különféle folyami halfajták, melyet a nagyobb folyók áradásakor az ártereken rekedő halmennyiség is jelez. Emellett kitér a tokfélék – elsősorban a viza – rekesztő halászatának módjára is.⁵ Wernher György – vagy Georgius Wernherus – a Magyarországon több magas méltóságot is viselő, sziléziai származású humanista földrajztudós 1549-ben írta meg *Magyarország csodálatos vizéről* című könyvét, melyben a magyarországi folyók, de különösen a Tisza halgazdagságáról, a közép-tiszai fokokhoz kapcsolódó halászati módszerekről és a halfogó rekeszek működéséről is található leírás.⁶

Az alábbiakban azokat a kutatásokat veszem számba, melyek összefüggésbe hozhatók az ártéri gazdálkodás kialakulásával, valamint e differenciált gazdálkodási mód gazdaság- és településtörténetben betöltött szerepével.

Földrajzi és vízrajzi tematikájú kutatástörténet

Egy meghatározott terület gazdaság- és településtörténetének tanulmányozásához első lépésként elengedhetetlen a táj kialakulásának, a területen létrejött vízrajzi, földtani, éghajlati viszonyoknak és a növénytakaró sajátosságainak feltárása. Jelen munka elsősorban a Tisza vízrendszerével, ezen belül az Alföld közepén elhelyezkedő Közép-Tisza-vidékkel foglalkozó kutatások feltárását célozza. A Kárpát-medence középkori vízhalózatára irányuló vizsgálatok már a 19. század második felében elkezdődtek, melyről elsőként Pesty Frigyes értekezett 1867-ben a *Századok* című folyóirat hasábjain.⁷ Ortvy Ti-vadar 1882-ben megjelent kötetében szintén foglalkozott Magyarország történeti vízrajzának feltárásával.⁸ A Tiszához kapcsolódó folyórendszernek és a térség földtani viszonyainak vizsgálata már az 1900-as évek eleje óta kiemelt jelentőséggel bír. Az első ilyen mű Bogdánfy Ödön 1906-ban keletkezett munkája,⁹ amely később más címmel, változatlan tartalommal ismét megjelent.¹⁰ Az 1920-as, 1930-as évek kiemelkedően fontos szak-

² Ferenczi 2008. 105.

³ Szamota 1891. 91.

⁴ Marzio 1977. 21–22.

⁵ Oláh 2000. 48–49.

⁶ Wernher 1963. 138–140.

⁷ Pesty 1867.

⁸ Ortvy 1882.

⁹ Bogdánfy 1906.

¹⁰ Bogdánfy 1925.

tekintélye volt Lászlóffy Woldemár, aki új eredményeket közölt a Duna és a Tisza hidrológiájával és a folyószabályozásokkal kapcsolatban is.¹¹ Korbély Józsefnek a Tisza szabályozásáról írt műve sokáig megkerülhetetlen volt,¹² mivel csak három évtizeddel később jelent meg egy újabb átfogó munka Pécsi Márton szerkesztésében a tiszai Alföldről.¹³ 1973-ban egy rendkívül fontos kötet született Ihrig Dénes szerkesztésében,¹⁴ mely a különböző forrásokban fennmaradt nagy mennyiségű történeti adat felhasználásával törekedett a magyar vízszabályozás történetének összefoglalására a honfoglalástól az 1970-es évekig. Ebben megtalálható többek között Károlyi Zsigmond vízi munkálatokról szóló történeti áttekintése a római kortól a két világháború közötti időszakig.¹⁵ Károlyi meghatározó alakja volt a téma kutatásának, 1960-ban megjelent *A vízhasznosítás, vízépítés és vízgazdálkodás története Magyarországon* című monográfiája, mely a magyarországi vízgazdálkodás történetét és gazdasági szerepét ismerteti.¹⁶ 1975-ben kiadott tanulmánykötete Szolnok és a Közép-Tisza-vidék vízügyi múltjáról az addig megjelent, a vízgazdálkodás történetét vizsgáló kutatások összefoglalását tűzte ki célul. A témát Nemes Gerzsonnal egy háromkötetes sorozatban dolgozzák fel, az ősi ártéri gazdálkodástól, vagyis a honfoglalás időszakától kezdve egészen az 1945 és 1975 közötti időszakig.¹⁷ Megállapításaikat középkori okleveles forrásokkal, a régiót bemutató újkori térképekkel, továbbá az ehhez kapcsolódó korabeli jogviszonyok ismertetésével támasztják alá, de felhasználják a Közép-Tisza-vidékkel kapcsolatos helytörténeti kutatások eredményeit is. A következő évtizedekben számos új tanulmány született egyrészt a már ismertetett szakirodalomra, másrészt új, saját kutatási eredményekre támaszkodva. Az utóbbihoz sorolható Mike Károly 1991-ben megjelent kötete, melyet a szerző rendkívüli alaposággal állított össze, bemutatva a magyarországi folyók vízhálózatának kialakulását és változásait is.¹⁸ A Tisza ősvízrajzi vázlata segítséget nyújthat a folyó vízhálózatának bemutatásán túl a vizsgált régió talajviszonyainak és éghajlatának megismeréséhez is. A Közép-Tisza-vidék, a Tisza-völgy folyórendszerének átalakulása többek között a kisújszállási születesű tájökologust és helytörténészt, dr. Tóth Albertet is kutatásra ösztönözte. Egy háromkötetes helytörténeti munkában (*Kisújszállás város története I–III.*)¹⁹ megtalálható tanulmánya mellett nagy jelentőségű az az általa szerkesztett kiadvány is, mely a mai Abádszalók térségében megépült Mirhó-gát történetével foglalkozó, 1987-ben megrendezett emlékülésen elhangzott előadások írott változatait gyűjti egybe.²⁰ A szolnoki Damjanich János Múzeum egyik kiadványában megjelent írása vázlatosan bemutatja a Tisza-völgy vízrajzában az ember és a víz által előidézett átalakulásokat a neolitikumtól a folyószabályozások időszakáig.²¹

¹¹ Lászlóffy 1982.

¹² Korbély 1937.

¹³ Pécsi 1968.

¹⁴ Ihrig 1973.

¹⁵ Károlyi 1973. 21–147.

¹⁶ Károlyi 1960.

¹⁷ Károlyi–Nemes 1975–1976.

¹⁸ Mike 1991.

¹⁹ Szabó 1986b.

²⁰ Tóth 1986.; Tóth 1987.

²¹ Tóth 2000.

Újabb kutatások – környezettörténet és interdiszciplinaritás

A történelem folyamán bekövetkezett éghajlati változások a természeti környezet alakításán keresztül nemcsak a gazdasági viszonyokat, hanem az emberi települések elhelyezkedését és struktúráját is befolyásolták. A klimatológusok által „kis jégkorszakként” jelölt időszakokkal – a fogalom megalkotása François E. Matthes nevéhez fűződik²² – a nemzetközi kutatás már régóta foglalkozik, melynek elnevezése azonban csak négy évtizeddel később, Hubert H. Lamb kutatásai révén került be a tudományos köztudatba, az 1970-es évek végén.²³ A 9–14. századot felölelő ún. középkori éghajlati optimumot követően az átlaghőmérséklet csökkenése és a csapadékmennyiség növekedése vált jellemzővé, bár ez a tendencia nem jelent meg egyformán a világ minden részén. Európában a 14. századtól markáns lehűlés és az időjárás csapadékosabbá válása hozott változást, mely azonban időbeli és térbeli eltolódásokkal jelentkezett kontinensünkön, elsőként az északi, keleti és alpesi tájakat érintve.²⁴ A legáltalánosabb felfogás szerint a kis jégkorszak a 14. század elejétől egészen a 19. századig tartott. Christian Pfister svájci környezettörténész a középkor bizonyos időszakaira koncentrálna vizsgálta az európai időjárási minták változásait. Egyik tanulmányában a 14. századi telek hőmérsékleti értékeit elemzi a hó- és jégtakaró, illetve a vegetáció figyelembevételével,²⁵ egy másikban pedig az 1270–1425 közötti időszak tavaszi–nyári időjárási trendjeit hasonlítja össze a kis jégkorszak végi adatokkal.²⁶ Raymond S. Bradley és Philip D. Jones kutatásai szintén érintik a kis jégkorszak nyári hőmérsékleti értékeinek változásait.²⁷ A történeti klimatológia hazai kutatói elsősorban Réthly Antal meteorológus és földrajztudós műveire támaszkodnak, aki három kötetnyi terjedelemben gyűjtötte össze a Kárpát-medencére vonatkozóan a római kor és 1900 között keletkezett időjárási megfigyeléseket.²⁸ A hazai klímátörténeti kutatások jelentős képviselője Rác Lajos, aki többek között Réthly eredményeit is felhasználva foglalkozott a középkori Európa éghajlatának változásaival, és a Kárpát-medence közép- és kora újkori éghajlattörténetével is.²⁹ A Réthly által összegyűjtött időjárási feljegyzések felhasználása számos lehetőséget rejt magában az elmúlt évszázadok éghajlatának vizsgálatához, mellyel kapcsolatban egyre nagyobb tudományos érdeklődés tapasztalható. 2004-ben, az *International Journal of Climatology* című folyóiratban megjelent közös tanulmányukban Bartholy Judit, Pongrácz Rita és Molnár Zsófia a Kárpát-medence klímátörténeti adatainak rendszerezésére és elemzésére vállalkozott.³⁰ A meteorológiai információk és dokumentumok digitalizálásán kívül tanulmányuk célja volt Réthly adatainak időbeli és térbeli értékelése is, melyhez egy háromszintű kódrendszert alkalmaztak. Ennek használatával lehetőség nyílt a hőmérsékletre, csapadékra és szélre vonatkozó információk osztályozására. A Kárpát-medence éghajlattörténetére vonatkozóan a fiatalabb generációt

²² Matthes 1939.

²³ Lamb 1977.; Lamb 1982.; Lamb 1988.

²⁴ Rác 2006. 42.

²⁵ Pfister 1996.

²⁶ Pfister 2006.

²⁷ Bradley–Jones 1993.

²⁸ Réthly 2009a.; Réthly 2009b.; Réthly 1988.

²⁹ Rác 1993.; Rác 1997.

³⁰ Bartholy–Pongrácz–Molnár 2004.

képviselő Vadas András és Kiss Andrea is jelentős kutatásokat végzett, vizsgálataik elsősorban a nagyobb folyóink régióiban dokumentált középkori természeti anomáliákra fókuszálnak. A középkori Magyarország árvizeinek témakörét Kiss Andrea dolgozta fel 2011-es doktori disszertációjában,³¹ de Vadas András *Árvizek a kora újkori Magyar Királyságban* című tanulmánya is erről a témáról értekezik.³²

A magyar tudományosságban viszonylag fiatalnak számító történeti ökológia a környezettörténeti kutatásokat is magában foglaló, a természet- és társadalomtudományokat ötvöző, komplex, interdiszciplináris tudományág. Hazai úttörője R. Várkonyi Ágnes, a történeti ökológiai tematikájú *Táj és történelem: Tanulmányok a történeti ökológia világából* című tanulmánykötet szerkesztője.³³ A történeti növényföldrajz területén Grynaeus András és Grynaeus Tamás vizsgálatait érdemes kiemelni, akik 2011-ben megjelent tanulmányukkal Magyarország középkori növényföldrajzának kutatásához szolgáltak eredményekkel.³⁴ A történeti ökológia és a környezettörténet modern vizsgálati módszereit alkalmazó Pinke Zsolt munkái is hozzájárulhatnak a Közép-Tisza-vidék keleti peremterületének tekinthető Hortobágy-Sárrét Árpád-kori növényborításának rekonstrukciójához.³⁵ Az általa feltárt összefüggések alapján a helynevek (vízrajzi nevek, finomdomborzati helynevek, hátranevek, településnevek) és az írott források is tanúskodnak az adott, túlnyomórészt ártéri terület növényzetéről. A Közép-Tisza-vidék környezet- és gazdaságtörténeti szempontú tanulmányozásához nagy segítséget nyújt Pinke PhD-disszertációja is, mely a kis jégkorszak Tiszántúlon megfigyelhető társadalom- és településtörténeti hatásait vizsgálja.³⁶ Dolgozatában alapvetően Christian Dyernek a középkori nyugat-közép-angliai településhálózatban bekövetkezett változásokról írt munkáit használja fel, melyek főleg a településpusztasodás okairól és az elhagyott települések újbóli benépesüléséről értekeznek.³⁷ Pinke erre támaszkodva a településszerkezet átalakulását (a településpusztasodást és a települések egyre magasabb térszínre való költözését) a klimatikus változások következményeként értelmezi. A már említett, R. Várkonyi által összeállított tanulmánykötetben olvasható Grynaeus András egyik tanulmánya, amelyben azt mutatja be, hogy milyen módon lehet felhasználni a dendrokronológia viszonylag fiatal tudományát a régészeti ásatások során feltárt faszerkezetek datálásához, illetve az adott kor éghajlatának rekonstrukciójához.³⁸ Ugyancsak a faévgűrű-elemzés témakörét vizsgálja Kern Zoltán 2010-ben megírt PhD-értekezése is.³⁹

A tiszántúli erdőségek és gazdasági szerepük – erdőtörténet hagyományos és modern perspektívában

A történeti ökológia komplex tudományának részét képezik az erdőtörténeti kutatások is. A Kárpát-medence és a Tiszántúl középkori természeti környezetének, gazdasági

³¹ Kiss 2011.

³² Vadas 2011.

³³ R. Várkonyi 2000.

³⁴ Grynaeus et al. 2011.

³⁵ Pinke 2011.

³⁶ Pinke 2015.

³⁷ Dyer 1982.; Dyer 2005.; Dyer 2010.

³⁸ Grynaeus 2000.

³⁹ Kern 2010.

életének alaposabb megismeréséhez elengedhetetlen a korra jellemző növénytakaró rekonstruálása. Az alföldi erdők első, Anton Kerner által 1863-ban megjelentetett leírása a szerző régióban tett utazásainak tapasztalatai alapján mutatja be a terület növényzetét, melyben a jellemző növénytársulások két típusát különbözteti meg egymástól: a sztyeppét és az „erdőtlen peremvidéket”.⁴⁰ Ezen kívül a különböző fafajok alkotta erdőtípusokat és a jellegzetes alföldi talajokon kialakult vegetációs formákat (pl. mocsarak, szikes talajok növényvilága) is külön fejezetekben tárgyalja. Bernátsky Jenő 1911-es tanulmányában mutatott rá, hogy az Alföld erdőszűlségét nem csupán a talaj- és klímaviszonyok, hanem az emberi tevékenység (erdőirtások, mezőgazdasági művelés, legeltetés) is döntően befolyásolta, ami megakadályozta az egész Alföldre kiterjedő erdőségek megtelepedését.⁴¹ Károlyi Zsigmond felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az erdőségek középkori elterjedésének vizsgálata a birtokadományokat rögzítő források alapján is visszakövethető, melyek számos esetben említik az árterek peremén elhelyezkedő ligeterdőket is. Az ősi erdőségek egy része maradványaiban még ma is fellelhető és az oklevelek, valamint az állat- és növényvilágra utaló helynevek alapján rekonstruálható.⁴² Károlyi szerint a honfoglaló törzsek folyók mentén és árterek peremén kialakított tiszántúli téli szállásterületei voltak a „szervezett gazdasági élet első gócpontjai az Alföldön”.⁴³ A középkori erdőgazdálkodás történetének ismeretéhez Csöre Pál összefoglaló munkájára is támaszkodhatunk, aki elsőként adott közre egy gazdag középkori forrásanyag alapján, az addigi kutatások összegzését magában foglaló kötetet a témáról.⁴⁴ Csöre kutatásai alapján az erdők és erdőgazdálkodás története a honfoglalás előtti időktől kezdve egészen a kora újkorig nyomon követhető. Az erdők gazdasági szerepén és faállományának elemzésén túl kiter az erdőhasznosítás különböző módjaira, ezen belül a vadászatra és vadgazdálkodásra, illetve az erdőkhöz kötődő állattenyésztésre is. Magyar Eszter a 13. század derekától a 18. század közepéig tekinti át a magyar erdőgazdálkodás történetét, elsősorban az alsó-magyarországi bányavárosok erdőbirtokaira, erdőgazdálkodásuk múltjára és a bányászattal való kapcsolatukra fókuszálva.⁴⁵ Kitér a 16. századi erdő- és bányarendtartási szabályozásra, emellett vizsgálja a jobbágyság erdőhasználatát és az erdőkhöz kapcsolódó állattartás kérdését is. Vizsgálati eredményei a tiszai erdőgazdálkodás történetére nézve is nyújthatnak analógiákat. A feldolgozott munkák mellett azonban számolni kell a tudományterület vizsgálatának újabb eredményeivel is. Bartha Dénes tanulmánya a honfoglaláskori erdőtakaró feltételezett jellemzőit, az erdőterületek ekkor meginduló visszaszorulását és a 18. századtól kibontakozó alföldi erdőtelepítéseket tekinti át.⁴⁶ Ahogyan azt Szabó Péter is hangsúlyozza a középkori erdőgazdálkodásról írt tanulmányában, az erdőtörténeti vizsgálatok csak a természettudományos-régészeti kutatási eredmények és a középkori írott források együttes felhasználásával lehetnek hatékonyak.⁴⁷ A pollenanalízis, a dendrokronológia és az archaeobotanika tudományos eredményei tehát a határjárások, földleírások és közbecsük írott forrásaival kombinálva állíthatók az erdőkutatók szolgálatába. Cáfolva a régebbi felfogást,

⁴⁰ Kerner 2004. 36–40.

⁴¹ Bernátsky 1911.

⁴² Károlyi 1960. 31–36.

⁴³ Uo. 37.

⁴⁴ Csöre 1980.

⁴⁵ Magyar 1983.

⁴⁶ Bartha 2000.

⁴⁷ Szabó 2008. 318.

Szabó kiemeli, hogy a honfoglaló magyarság érkezésekor már nem egy háborítatlan természeti környezetet talált a Kárpát-medencében, hanem folytatta a neolitikum óta zajló tájformálást. A legújabb kutatások szerint az Alföld természetes növényzete nagy hasonlóságot mutatott a mai állapothoz,⁴⁸ tehát már a középkor elejétől számolhatunk az alföldi erdősztyepp vegetációjával.⁴⁹ Ezzel megkérdőjeleződik az a Károlyi Zsigmond által felvázolt régebbi elmélet, miszerint a Kunság és az Alföld pusztásodása az emberi tevékenység eredményeképpen ment végbe.⁵⁰ Szabó megállapításait erősíti meg Biro Marianna és Molnár Zsolt tanulmánya is, mely az Alföld, azon belül pedig a Tiszántúl erdőinek történetével foglalkozik.⁵¹ Céljuk az volt, hogy a magyarországi folyószabályozások és az Alföld fásítása előtti erdőszültség állapotát rekonstruálják. Kutatásukban a török hódoltságot követő időszak térképi és írásos forrásaira támaszkodnak, felhasználva többek között az I. Katonai Felmérés során készült térképeket, Kitaibel Pál útleírásait és az urbáriumokat is. E tanulmány alapján nemcsak a korabeli erdők kiterjedéséről kaphatunk képet, hanem az erdőalkotó növényzetről, a jellemző növénytársulásokról és egyes tiszántúli erdők jellemzőiről (pl. a Fekete-Körös menti erdők és Dévaványa környékének növényzete) is.

Fokok és ártéri gazdálkodás – ember és természet sajátos kapcsolata

A Tisza árterének mocsarakkal, ártéri ligeterdőkkel, szikes talajokkal és löszpusztákkal tarkított, részben állandóan vagy időszakosan vízborította területein megtelepedett emberi közösségek teljes mértékben alkalmazkodtak e terület jellegzetes természeti környezetéhez és megtanulták az ártér által kínált lehetőségeket a saját hasznukra fordítani. Györffy István *Nagykunsági krónika* című művének bevezetőjében felteszi a kérdést: „*Hogy lehetett ezen a vízjárta földön és homok sivatagon egy népnek hatszáz évig élni, sőt megélni, amikor a jó földön sem maradhatott meg az ember a török, tatár, sőt a testvér magyar dúlásai miatt?*”⁵² Erre a kérdésre az 1970-es évektől igyekeztek választ adni a Kárpát-medence néprajzával és vízügyi történetével foglalkozó kutatók. Elsőként Andrásfalvy Bertalan ismerte fel, hogy az ártéri, mocsaras területek gazdasági hasznosításával kapcsolatban új kutatásokra van szükség. Az 1973-ban született, alapműnek tekinthető tanulmánya a Duna menti területek vízrajzi és településföldrajzi összefüggésein kívül bemutatja a fokokra épülő ősi vízhasznvételeket, az ártéri gazdálkodás jellemzőit, a halászati módszereket és a halászati jog alkalmazását, de kitér a vízi közlekedés módjaira is.⁵³ Ebben találkozhatunk először a fok és az ártéri gazdálkodás definíciójával. Ezt a kutatási vonalat Andrásfalvy eredményeire hivatkozva elsőként Károlyi Zsigmond és Nemes Gerzson vitte tovább, akik a Közép-Tisza-vidék vízügyi történetével foglalkozó három kötetes munkájukban⁵⁴ a Tisza vízügyi történetének „fehér foltjait” szerették volna kitölteni.⁵⁵ Felismerve, hogy e kutatáshoz a gazdaság-, erdősztyepp-, jog- és helytörténet, valamint a néprajz és a nyelvészet vizsgálati

⁴⁸ Sümegi–Molnár–Szilágyi 2000.

⁴⁹ Szabó 2008. 328–330.

⁵⁰ Károlyi 1960. 38.

⁵¹ Biro–Molnár 2009.

⁵² Györffy 1986. 6.

⁵³ Andrásfalvy 1973.

⁵⁴ Károlyi–Nemes 1975–1976.

⁵⁵ Károlyi–Nemes 1975. 54.

eredményei is nélkülözhetetlenek, végigkövették a vízi munkálatok történetét a kora középkortól (az ősi ártéri gazdálkodás, a honfoglalás időszaka) kezdve egészen a vízszabályozások kezdeti periódusáig. Az 1990-es évek kezdetétől intenzív érdeklődés alakult ki a téma iránt a hazai kutatásban, számos tanulmány látott napvilágot, melyek a fokot, mint földrajzi és gazdasági fogalmat kísérelték meg különböző nézőpontok alapján definiálni. Mivel a fok fogalmi meghatározása már a kezdetektől bizonytalanságokat hordozott, kialakulásával kapcsolatosan is eltérő nézetek jöttek létre, melyek három fő irányvonal mentén csoportosultak. Az első vélemény szerint – Andrásfalvy elmélete alapján – a fokok mesterséges, az ártéri gazdálkodás céljából kialakított képződmények voltak.⁵⁶ Tudatos használatuk teóriáját Molnár Géza is elfogadta,⁵⁷ Vajda Tamás pedig a Dráva kapcsán alkalmazta Andrásfalvy hipotézisét.⁵⁸ Győri Róbert szintén logikusnak tartotta a fenti koncepciót, kifejtve hogy a természetes rendszereket a történelem folyamán az ember ismerte és tudatosan felhasználta.⁵⁹ Egy másik feltevés szerint a fokok természetes módon jöttek létre, és nem lehetett őket gazdaságilag hasznosítani. Ennek legfontosabb képviselői Szigyártó Zoltán⁶⁰ és Deák Antal András⁶¹ voltak. A harmadik feltételezés alapján a fokok természetes eredetűek, azonban emberi beavatkozás révén az ártéri gazdálkodás során hasznosíthatták azokat és szükség szerint új fokokat is létrehozhattak. Ezt az álláspontot képviselik a legtöbben, így például Károlyi Zsigmond és Nemes Gerzson,⁶² de ebbe a csoportba tartoznak Frisnyák Sándor,⁶³ Szilágyi Miklós,⁶⁴ Aradi Csaba,⁶⁵ Tamás Enikő, Kalocsa Béla⁶⁶ és Bellon Tibor⁶⁷ tanulmányai is. A fokgazdálkodás fogalmát, az azt meghatározó természeti és társadalmi tényezőket, a természetföldrajzi környezetet is tárgyaló tanulmányában Kohán Zoltán meghatározta a fokgazdálkodás potenciális legnagyobb (a fokgazdálkodásra alkalmas természeti környezet) és potenciális legkisebb (konkrét adatokkal meghatározható, fokgazdálkodásra használt helyszín) geomorfológiai környezetét, az utóbbinál hangsúlyozva az ártér tengerszintfeletti magasságának fontosságát.⁶⁸ Ezzel – Pinke már említett PhD-disszertációjához hasonlóan – rámutatott arra, hogy már csekély vízszintemelkedés is hozzájárulhatott a középkori falvak elnéptelenedéséhez, illetve a népesség magasabb térszínre költözéséhez. Emellett kiemelte, hogy a fokgazdálkodásnak régióként eltérő típusai alakultak ki. Fodor Zoltán a fokokra épülő ártéri gazdálkodást érintő koncepciók számbavétele során különböző kéziratok térképek segítségével vizsgálta a magyarországi Tisza-szakasz fokait, illetve a fok névvel ellátott vízfolyásokat.⁶⁹ A fokok precíz definiálásának problémáját Kiss Andrea és Piti Ferenc is felvetette a Fertői fokról szóló tanulmányukban, melyben kifejtették, hogy a középkori

⁵⁶ Lásd Andrásfalvy 1970a. 224–228.; Andrásfalvy 1973.; Andrásfalvy 1975.; Andrásfalvy 1991. 377–378.; Andrásfalvy 2002a.; Andrásfalvy 2002b. 55–56.

⁵⁷ Molnár 1991–1994.; Molnár 1992a.; Molnár 1992b.

⁵⁸ Vajda 2001.

⁵⁹ Győri 2000.

⁶⁰ Szigyártó 1991a.; Szigyártó 1991b.

⁶¹ Deák 2000.; Deák 2001. 39–41.; Deák 2002. 368–370.

⁶² Károlyi–Nemes 1975.

⁶³ Frisnyák 1990.; Frisnyák 1992.

⁶⁴ Szilágyi 1992.; Szilágyi 1995.

⁶⁵ Aradi 2001.

⁶⁶ Tamás–Kalocsa 2002.

⁶⁷ Bellon 2003.

⁶⁸ Kohán 2003.

⁶⁹ Fodor 2001.

fok fogalmának és funkciójának meghatározására vonatkozóan eddig kevés adatgyűjtés történt a hazai kutatásban.⁷⁰ Tanulmányuk végén arra a következtetésre jutottak, hogy a középkori fokok egy részének léte bizonyosan magyarázható az újkori fok-értelmezések alapján is.⁷¹ A fokok és a fokgazdálkodás értelmezésének sokfélesége tehát indokolttá teheti a téma további vizsgálatát a korabeli írott források alapján, melynek sikeressége nagyban hozzájárulna a Tisza-völgy fokrendszerének és ártéri gazdálkodásának jobb megértéséhez. Amennyiben elfogadjuk a fokok mesterséges eredetéről szóló hipotézist, akkor ezt is az emberi beavatkozás általi tájformálás egyik formájaként kell értékelnünk. A Kárpát-medencében végbement tájformálás kutatásában meghatározó jelentőségű Frisnyák Sándor munkássága, aki a földrajz és a történeti földrajz területén ért el kimagasló eredményeket. Kutatásai kiterjedtek többek között az Alföld, Észak-Kelet-Magyarország és a Felvidék régióira, de a Felső-Tisza mentén megfigyelhető fokrendszerre és az ártéri gazdálkodásra is.⁷² Az antropogén tájformálás kezdeteit egyik munkájában a Kárpát-medencében megtelepedett neolitikumi ősközösségeig vezette vissza.⁷³

A táj és a települések kapcsolata

A honfoglalás időszakának természeti környezetében kibontakozó kultúrtáj-kialakítás a már említett differenciált ártéri gazdálkodás mellett az Árpád-kortól kezdődően magában foglalta a szántóföldek, kertek és településhálózat létrehozását. Beluszky Pál *A Nagyalföld történeti földrajza* című munkájában az alföldi településhálózat fejlődését vizsgálta a terület egyedi földrajzi jellemzőin keresztül.⁷⁴ Az ő megfogalmazásában „Alföld-jelenségként” aposztrofált sajátos alföldi gazdasági-társadalmi viszonyokat nagyban meghatározta a természeti táj, vagyis a folyószabályozások előtti mocsaras-lápos-rétes vízvilág. Itt többek közt megemlítette a Nagy- és Kis-Sárrétet, illetve a Tiszának és mellékfolyóinak ártereit is, melyek területén a szigetekként kiemelkedő magaslatok szolgálták az emberi megtelepedés színtereiként, a külvilágtól jórészt elzárt, a vízvilághoz alkalmazkodott közösségek számára. Kiemelte az Alföld megkésett fejlődését, az országon belüli periférikus helyzetét és az ezekből fakadó jellegzetes alföldi település- és társadalomfejlődést is.⁷⁵ A Tisza menti táj átalakítása azonban nemcsak az ártéri gazdálkodás feltételeinek megteremtése céljából történhetett, hiszen a vízi munkálatok más funkciókat is betöltöttek. Erre Vadas András egy tanulmánya⁷⁶ mutat rá, Takács Károly kutatási eredményeire⁷⁷ hivatkozva. Takács az Árpád-kori írott források alapján hozott példákat az árkokat (*fossa, fossatum*), illetve a csatornákat (*rivus, fluvius, vena* stb.) jelölő különböző terminusok előfordulására, többek között a Tisza menti Ság és Pély falvak környékéről. A határleírásokban szereplő árok- említések jelentős részében vízvezető funkciót jelölnek, melyek a csatornákkal együtt számos esetben nagy területet lefedő hálózatot alkottak. Gyakran arra is található adatok, hogy ezek az objektumok folyókhoz, tavakhoz, kisebb vízfolyásokhoz

⁷⁰ Kiss–Piti 2005. 165.

⁷¹ Uo. 181–182.

⁷² Frisnyák 2004.

⁷³ Frisnyák 2011.

⁷⁴ Beluszky 2001.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Vadas 2018.

⁷⁷ Takács 2001.

kapcsolódtak. Takács ezek alapján arra következtetett, hogy létezhetett egy, az Árpád-kori Magyarország egészére kiterjedő, magas szervezetségű, a produktív mezőgazdasági termelést lehetővé tevő csatorna- és öntözőrendszer.⁷⁸ Vadas András már említett tanulmányában kifejti, hogy e rendszerek és a halastavak létrehozásában feltehetően tó- és árokásók, illetve tó mesterek játszottak nagy szerepet, melyről főként késő középkori adatok tanúskodnak. A fok- és csatornarendszert érintő kutatások eredményeképpen jól látható, hogy a Kárpát-medence és azon belül a Közép-Tisza-vidék természet adta lehetőségeit a középkori ember tudatosan használta fel különféle gazdasági céljaira, másrészt, hogy a vizek hasznosításának számos módja létezett. A régió természeti viszonyainak bemutatásán túl Bagi Gábor vázolta fel röviden az árkok, kutak, malmok, illetve a hajózás és az ehhez kapcsolódó révek, váмок és hidak gazdasági szerepét a török hódítás előtti időszakban.⁷⁹ Bagi vizsgálatai azért is értékesek, mert a növényzetre és állatvilágra utaló írott források mellett a legtöbb általa felsorolt, a vizsgált régióban elhelyezkedő természetes és mesterséges tereptárgyat okleveles források segítségével mutatta be. A középkori vízimalmok építéséhez kapcsolódó tájformálás és az így előidézett áradások kérdéseivel Vajda Tamás több tanulmánya is foglalkozik.⁸⁰ Ehhez kapcsolódóan szükséges megemlíteni Pongrátz Pál részletes monográfiáját, mely a malomépítészet kialakulásáról és malomtípusokról szolgáltat részletes leírást.⁸¹

Néprajzi, jogtörténeti és történeti kutatások az ártéri gazdálkodás rekonstruálásának szolgálatában – halászat és egyéb haszonvételek

A Közép-Tisza-vidék ártéri gazdálkodásának rekonstruálásához nélkülözhetetlen a régióra vonatkozó historiográfiai, jogtörténeti és etnográfiai kutatási eredmények felhasználása is. Az ártéri haszonvételek vizsgálatának kiindulópontjaként az általános néprajzi összefoglalók használhatók fel eredményesen,⁸² melyek eredményeit a különböző gazdálkodási ágakat specifikusan bemutató munkák pontosíthatják. A vizek és árterek különféle haszonvételeinek gazdag néprajzi vonatkozású szakirodalma van: ide tartoznak az erdőkkel, halászzal, madarászattal, réti méhészkedéssel, a nád, gyékény és egyéb növények hasznosításával, továbbá a népi vadászattal kapcsolatos munkák. E témakör tárgyalását azonban érdemes a halászati módszerekkel, eszközökkel, a halászatot érintő jogi vonatkozásokkal kezdeni, hiszen a Tisza és mellékfolyói mentén letelepedett közösségek fő megélhetési forrása innen származott. Az egyik legmeghatározóbb halászati témájú összefoglaló munka Herman Ottó nevéhez fűződik. *A magyar halászat könyve* átfogó összefoglalót ad a hazai halászat történetéről, a népies halászati eszközökről és módszerekről, emellett betekintést nyújt a középkori okleveles anyag halászatra vonatkozó forrásaiba, miközben részletesen foglalkozik a halászok életmódjával is.⁸³ Külön figyelmet érdemel a kötet halastavakkal (*piscinák*) foglalkozó része, melyben Herman több, az oklevelekben található, halastavak, halászhelyek megjelölésére használt terminust is ismertetett. A

⁷⁸ Uo. 300–310.

⁷⁹ Bagi 2000.

⁸⁰ Vajda 2012.; Vajda 2015.

⁸¹ Pongrátz 1967.

⁸² Magyar Néprajz 2001.

⁸³ Herman 1887.

halászati jogot tárgyalva meg kell említeni Némethy Béla vízjogi vonatkozású tanulmányát, mely az Árpád-házi királyok időszakától egészen a 18. század végéig közli kronológiai sorrendben haladva a halászatot és egyéb vízhasználati jogot szabályozó rendelkezéseket.⁸⁴ A halászat gyakorlatának középkori jogi feltételeit először Degré Alajos rendszerezte 1939-ben kiadott jogtörténeti munkájában, végig követve a halászati jog fejlődését a szabad halászat időszakától a halászat magánjogi védelmét érintő kérdésekig.⁸⁵ Andrásfalvy Bertalan egy tanulmánya kifejezetten a paraszti halászati jog elemzésére fókuszál.⁸⁶ A néprajzi kutatásoknak is nagy jelentősége van a magyar halászat történetének rekonstruálásában. Herman Ottó alapvető művén kívül Ecsedi István egyik, a *Debreceni Déri Múzeum Évkönyvének* hasábjain, 1934-ben megjelent tanulmányában is átfogó jellemzést kapunk a Közép-Tisza és Tiszántúl halászatának történetéről,⁸⁷ amely Herman Ottó művéhez hasonlóan bemutatja az ősi halászati módszereket, a halászok, pákászok életmódját, kitérve ezeken túl a vízi közlekedés módjaira is. Belényesy Márta szintén az etnográfia szemszögéből közelítette meg a kérdést 1953-ban íródott munkájában.⁸⁸ A halászvizek fajtáin kívül bemutatta a legjellemzőbb halászati módszereket, a kerítő és rekesztő halászatot, felsorolta a rekesztő halászatához alkalmazott eszközöket (közönséges *clausurák*, a *cégek* vagy *szegyek* a nagyfolyami vizahalászatához, illetve a *vejszék* és *varsák*), ezeken túl kitért a birtoklási viszonyokra és a halászati jog változásaira, a halászvizek értékének növekedésére is. Értékes adatokat szolgáltat a középkori vizahalászatához Sugár István dolgozata, amely amellett, hogy részletes és értékes áttekintést ad e halfaj tiszai halászatának módjáról és az erre használt eszközökről, okleveles adatokkal, időrendben haladva mutatja be a Tiszán létesített vízfogó szegyeket.⁸⁹ Főként az egri püspökség és káptalan birtokában lévő, legjobban dokumentált és legfontosabb rekesztékeket vonja be a kutatásba, azonban egy rövidebb leírásban néhány egyéb Tisza menti településhez tartozó vízfogó szegyet is ismertet oklevelek és számadáskönyvek alapján. A vizák halászatának kérdését Bartosiewicz László egy rövid tanulmánya is tárgyalja, aki ennek az értékes és a hazai középkori halászatban jelentős szerepet játszó halfajtának bemutatása mellett ismerteti a halcsontokat érintő ásatások nehézségeit is.⁹⁰ Különböző írásos forrásokra támaszkodva néhány mondatban bemutatja a Duna és Tisza vidékén vízfogásra alkalmazott cégek építését, a zsákmányolt hal elszállítását és feldolgozását is. Szikszai Mihály tanulmánya a tiszai révek és egyéb átkelőhelyek bemutatását célozza.⁹¹ Az átkelőhelyek rövid történeti ismertetése után a mozgó és állandó átkelőhelyek típusait ismerteti, a Tiszán lévő réveket is áttekintve. A mozgó átkelőhelyeket különféle elnevezésekkel jelölték, a *hidas* szó kompot jelentett, míg a révvel kapcsolatban az írott dokumentumokban a *portus* megnevezéssel találkozunk. Ide sorolja még a szerző a járó- és repülőhidat és a gyalogrétet is, melyen ladikkal keltek át. Visszatérve Herman Ottó életművére, fontos kiemelni, hogy a magyar halászaton kívül kutatásai a hazai állattartás és a pásztorélet kérdéseire is kiterjedtek. A halászok életével és a pásztorok világával kapcsolatos tanulmányai alapján nemcsak a Közép-Tisza-vidék vizeinek gazdasági hasznosítását ismerhetjük meg, hanem az árterek magasabb részein

⁸⁴ Némethy 1931.

⁸⁵ Degré 1939.

⁸⁶ Andrásfalvy 1970b.

⁸⁷ Ecsedi 1934a.

⁸⁸ Belényesy 1953.

⁸⁹ Sugár 1979.

⁹⁰ Bartosiewicz 2008.

⁹¹ Szikszai 2000.

kialakult állattenyésztő-pásztorokodó életmódot is.⁹² Györffy István – aki számos jelentős munkával gazdagította a hazai néprajzi szakirodalmat – a Nagykunságot érintő etnográfiai kutatások egyik legkiemelkedőbb alakja is volt egyúttal. A magyar települések térbeli és időbeli vizsgálatával Györffy új korszakot nyitott a magyar településföldrajz és -történet kutatásában. Elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy középkori településeink elhelyezkedését a korabeli vízrajzi helyzet tükrében érdemes vizsgálni.⁹³ Egy másik művében a magyar határhasználat és a régi utak bemutatásán kívül kitért a tanyák, a falvak és az alföldi településtípusok, illetve a telkek és a lakóházak jellemzésére, de a pásztorépítkezés és a falusi malmok is vizsgálatának tárgyát képezték.⁹⁴ Önálló tanulmányokban foglalkozott a magyar tanyák,⁹⁵ a telekformák,⁹⁶ a Nagykunság népies építkezése,⁹⁷ a nagykun tanya⁹⁸ és a 18. századi nagykun viselet⁹⁹ kérdéseivel. A néprajzi vonatkozású kutatások másik kiemelkedő alakja a biharnagybajomi születésű Szűcs Sándor volt, aki Györffy István nyomdokaiba lépve kutatta nemcsak a Kunság, hanem a Nagy-Sárrét és a Hajdúság népének hagyományait és életmódját is. A Sárrétre vonatkozóan a *Régi magyar vízvilág*¹⁰⁰ és *A régi Sárrét világa*¹⁰¹ címet viselő monográfiái tekinthetők a legfontosabbaknak, melyek a Nagy-Sárrét mocsaras területein élő, e tájra jellemző életmódot folytató közösségek képviselőinek (réti pásztorok, juhászok, betyárok, pákászok, halászok, madarászással, réti méhészkedéssel foglalkozó emberek) életébe enged bepillantást. Kutatásának középpontjában a pákászok és a pásztorok életmódjának vizsgálata állt, akik az árterek és a puszta világának jellegzetes alakjai voltak. Andrásfalvy Bertalan, az ártéri gazdálkodás fogalmi kereteinek megalkotója szintén végzett vizsgálatokat a halászati eszközökkel és módszerekkel kapcsolatosan, melyeket a Duna menti kistelepülések kapcsán vizsgált. Összevetve a dunai és tiszai térségben használt halászati eszközök neveit és a halászati módszereket, lényeges eltérések figyelhetők meg az elnevezésekben, azonban azok alkalmazási módja, a halászati technika egyértelmű párhuzamokat mutat. A magyar halászat történetével Károlyi Zsigmond is foglalkozik, aki utalva Herman Ottó okleveles forrásokra alapozó kutatásaira, számba veszi a leggyakrabban használt halászati eszközöket (pl. a korábban már említett szegye vagy cége) és hangsúlyozza a középkori magyar halászat rendkívüli jelentőségét is.¹⁰² A már említett Ecsedi István egy tanulmányában a népies vadfogásról és vadászatról értekezett, bemutatva a Debrecen környéki és tiszántúli vadfogási módszereket, a különböző csapdák működését, illetve a vadászat során használt fegyvereket és egyéb vadászati kellékeket.¹⁰³ Kitért továbbá az ún. lépezésre is, mely egy nagyon elterjedt énekesmadárfogási eljárás volt.¹⁰⁴ Szabó László írása szintén feldolgozza a lépvesszős madarászás té-

⁹² Herman 1980.

⁹³ Györffy 1942. 47.

⁹⁴ Györffy 1943.

⁹⁵ Györffy 1937b.

⁹⁶ Györffy 1935.

⁹⁷ Györffy 1909.

⁹⁸ Györffy 1910.

⁹⁹ Györffy 1937a.

¹⁰⁰ Szűcs 1977.

¹⁰¹ Szűcs 1999.

¹⁰² Károlyi 1960.

¹⁰³ Ecsedi 1934b.

¹⁰⁴ Ecsedi 1934a. 190–193.

máját, egy kutatástörténeti bevezető után bemutatva a Bellon Tiborral végzett közös adatgyűjtésen alapuló vizsgálatának eredményeit.¹⁰⁵ Bellon etnográfiai munkássága főként a Nagykunsággal, a mezővárosokkal és a régió népművészetével kapcsolatos témákra terjedt ki. Az *Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön* című munkájában összefoglalja e sajátos, komplex gazdálkodási mód jellemzőit, az árterek változatos haszonvételeit, kiemelve a halászat, az erdők, az ártéri gyümölcserdők és a legeltető állattartás meghatározó szerepét.¹⁰⁶ Mindezeket egy 2003-ban megjelent, hasonló tematikájú monográfiában ismerteti részletesen, az ártéri vagy fokgazdálkodás kezdeteitől egészen a folyószabályozások koráig haladva az időben.¹⁰⁷ Bellon munkái összefoglalják és kiegészítik a korábbi évtizedekben a Nagykunsággal kapcsolatosan végzett néprajzi kutatásokat. Ezek közé tartozik Balassa Iván egy tanulmánya, melyben a szerző a Kárpát-medence északkeleti részében történő makkoltatás feltételeit és gazdasági szerepét elemezte.¹⁰⁸ A Nagykunságból Karcag, Kisújszállás, Túrkeve és Kunhegyes városokat említette, amelyek lakossága rendszeresen hajtotta fel makkoltatni a sertéseit Bereg megyébe.¹⁰⁹ A fokgazdálkodás bemutatásánál Bellon visszautal Herman, Andrásfalvy és Szilágyi Miklós eredményeire is. Szilágyi kutatásai jelentősen hozzájárultak a tiszai halászat történetének és etnográfiai vonatkozásainak feltárásához,¹¹⁰ az alföldi mezővárosok,¹¹¹ a Nagykunság paraszti kultúrájának és néprajzának¹¹² és a népi vadfogás jellemzőinek¹¹³ megismeréséhez. A vízimadarak és vadmadarak tojásainak tavaszi gyűjtése az árterek és mocsaras területek lakosságának – azon belül is leginkább a pákászoknak – egészen a modern időkig rendszeres jövedelemszerzési módja volt. Erről, Szűcs Sándor néprajzi kutatásait is felhasználva Gunda Béla közölt egy részletesebb tanulmányt, aki beszámolt az összegyűjtött tojások környékbeli heti piacon (Kisújszállás, Karcag, Püspökladány, Berettyóújfalú) történő értékesítéséről is.¹¹⁴ Ezen kívül a Kis-Sárrét, a Bodroγκöz, a Rétköz, a Hortobágy mocsaras területein folyó tojásgyűjtésről is említést tett. Az erdőgazdálkodással kapcsolatban említett makkoltatáson kívül jellemző volt még e területekre a gyümölcsfából álló erdők jelenléte, amellyel kapcsolatban Belényesy Márta végzett kutatásokat.¹¹⁵ Az itt nagy mennyiségben megtermelt gyümölcsrel jelentős kereskedelmet bonyolítottak le, amelyet tutajokon szállítottak más vidékek piacaira.¹¹⁶ A Tiszán, a Maroson és a Körösökön zajló tutajozás gazdaság- és kultúrtörténeti áttekintése Barna Gábor egy tanulmányában kerül bemutatásra.¹¹⁷ Viga

¹⁰⁵ Szabó 2001.

¹⁰⁶ Bellon 2000.

¹⁰⁷ Bellon 2003.

¹⁰⁸ Balassa 1973.

¹⁰⁹ Uo. 64.

¹¹⁰ Szilágyi 1995.; Szilágyi 1992.; Szilágyi 2002.

¹¹¹ Szilágyi 2012.

¹¹² Szilágyi 2006.; Szilágyi 2008b.

¹¹³ Szilágyi 2008a.; Szilágyi 2014.

¹¹⁴ Gunda 1975.

¹¹⁵ Belényesy 1955.

¹¹⁶ Bellon 2003. 109–137., különösen 111–114.

¹¹⁷ Barna 1988.

Gyula egyik munkájában a „*Kárpát-medence gyümölcsészetének központjainak*” definiálta az ártéri gyümölcsösöket,¹¹⁸ a tárkányi Tisza-kerteket pedig az „*ártéri gazdálkodás jellegzetes relikviumterületeinek*” nevezte.¹¹⁹ Művéből megismerhetjük a magas és alacsony árterekre leginkább jellemző gyümölcsfajtákat, a Felső-Tisza szakaszából kiinduló gyümölcskereskedelmet, amely Szolnokon át egészen Szegedig továbbította az északi területeken termett gyümölcsöt. Ebbe a kereskedelembe a sót és fát szállító máramarosi hajók tutajosai is bekapcsolódtak, a nagy mennyiségben felvásárolt gyümölcsöt maguk értékesítették a Tisza alsóbb szakaszai mentén elhelyezkedő településeken.¹²⁰

A Közép-Tisza-vidék települési viszonyai a történeti szakirodalomban

A vizsgált terület közép-és koraiújkori helytörténetének és településstruktúrájának feltárásához a már említett, több tudományterület eredményeit felhasználó kutatások és a településrégészet módszerei is segítséget nyújthatnak. A településszerkezetet befolyásoló természeti viszonyok szerepéről Gläser Lajos egyik tanulmánya értekezik, amelyben a szerző felhívta arra a figyelmet, hogy a domborzat körülhatároló, védelmező és éghajlatformáló szerepét az Alföldön a víz töltötte be, mely magyarázatot adhat a falvak elhelyezkedésére is.¹²¹ Az ártéri- és fogszállító kialakulásának és hátterének ismertetésekor más kutatók is hangsúlyozták, hogy az emberi közösségek a folyók ártereinek magasabban fekvő térszínein, azok peremterületein telepedtek meg.¹²²

A tiszai Alföld középkori településszerkezetének kialakulása szorosan összefüggött a korabeli vízrajzi állapotokkal. A Tisza menti és az ártereken elhelyezkedő falvak hálózatának vizsgálatakor ezért nélkülözhetetlen mindazon diszciplínák eredményeinek figyelembevétele, melyek egymást kiegészítve lehetőséget adhatnak a régióban kialakult településhálózat rekonstrukciójára. Hasznos információkat tartalmazhatnak a középkori oklevelekben lévő határjárások, illetve az újkori térképeken fellelhető földrajzi nevek is, melyek elemzése segítséget nyújthat az adott település gazdasági viszonyainak megismeréséhez. A helynevek azonosításához segítségül hívhatók a történeti ökológiai és a történeti földrajzi kutatások megállapításai is. Ehhez nélkülözhetetlenek Csánki Dezső és Györffy György monumentális történeti földrajzi munkái,¹²³ az Engel Pál által összeállított, CD-ROM formájában hozzáférhető és térinformatikai módszerekkel megjeleníthető középkori végi birtoktérkép és az ehhez csatolt település-adatbázis,¹²⁴ illetve Kiss Lajos földrajzi neveket elemző etimológiai szótára.¹²⁵

A vizsgált terület települési és gazdasági viszonyainak vizsgálatához a régészeti feltárások eredményei kulcsfontosságú adalékokat szolgáltathatnak. Károlyi Zsigmond és Nemes Gerzson már említett kötetében felsorolta a Tiszalöki I., és főleg a Kiskörei II. Tiszai Vízlépcső építése során végzett régészeti feltárások eredményeit, a neolitikus kori ún. közép-

¹¹⁸ Viga 2009. 79.

¹¹⁹ Uo. 80.

¹²⁰ Uo. 90.

¹²¹ Gläser 1939.

¹²² Károlyi–Nemes 1975. 25.; Bellon 2000. 241.

¹²³ Csánki 1890–1913.; Györffy 1963–1998.

¹²⁴ Engel 2001.

¹²⁵ Kiss 1981.

tiszai kultúra bemutatásával kezdve, valamint számba vette az új víztározó körül feltárt és oklevelekben említett honfoglalás kori és Árpád-kori településeket is.¹²⁶ A településrégészet rendelkezésre álló eredményei közül kiemelten fontosak Pálóczi Horváth András középkori kun szállásterületekre vonatkozó archaeológiai munkái.¹²⁷ Egy tanulmányában a környezettörténet vizsgálati módszereinek településrégészetben való alkalmazási lehetőségeiről is ír, kiemelve a középkori éghajlatváltozásokat, a települések és a víz kapcsolatát és az elpusztult falvakat érintő elemzések jelentőségét.¹²⁸ Pálóczi Horváth településtörténeti és régészeti kutatásai fontos információkat szolgáltatnak többek között Kisújszállás és Túrkeve településtörténetéhez,¹²⁹ de értekezett a Nagykunságban bekövetkezett falupusztásodás jelenségéről is.¹³⁰ A *Szállások, balmok, temetők* című munkájában Kisújszállás történetét követi végig a prehisztorikus időktől a török időszak végéig, bemutatva az ide telepített kunok szállásait, a kun székek kialakulását, részletezve a kunok által lakott falvak történetét és az ehhez kapcsolódó régészeti ásatások eredményeit.¹³¹ Régészeti szempontból jelentősek azok a kutatások is, melyek az Árpád-kori falvak létrejöttét, struktúráját,¹³² illetve a lakóházak szerkezetét mutatják be.¹³³ A régióban történt ásatásokról (Tiszalök és Túrkeve környéki ásatások,¹³⁴ illetve Túrkeve-Csudabala-Endrőd lelőhelyei¹³⁵) született tanulmányok mellett jelentős az Alföld és a Nagykunság településtörténetét és építménytípusait kutató Selmeczi László munkássága is.¹³⁶ Laszlovszky József ásatásai szintén ide sorolhatók, aki többek között egy Tisza menti falu, Monostorossáp részletes régészeti feltárásáról közölt eredményeket,¹³⁷ emellett az ő nevéhez fűződik egy Tiszafüred térségében végzett régészeti ásatás bemutatása is.¹³⁸ Érdekes adalékként szolgál az ártéri településtörténethez Csatári Bálintnak a sárréti falvak középkori településrendjéről és az abban bekövetkezett változásokról írt tanulmánya.¹³⁹ Szilágyi Zsolt Sárrétről szóló írásában hangsúlyozza a kontrasztot a régi Sárrét, mint egységes mentális régió és a lecsapolások utáni széttöredezett, kisvárosok és centrumfalvak vonzáskörzeteiből álló terület között.¹⁴⁰ Blazovich Lászlónak a dél-alföldi Körös-Tisza-Maros közére és az Alföldre jellemző középkori településrendről írt munkái szintén felhasználhatók a régió vizsgálata során.¹⁴¹

Az egyes települések történetének, települési és gazdasági viszonyainak rekonstruálásához a helytörténeti kiadványok, tanulmányok feldolgozása is fontos információkat szolgáltat. A Közép-Tisza-vidék településeinek múltjáról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre.

¹²⁶ Károlyi–Nemes 1975.

¹²⁷ Pálóczi Horváth 2009.; Pálóczi Horváth 1986.

¹²⁸ Pálóczi Horváth 2000.

¹²⁹ Pálóczi Horváth 1992.

¹³⁰ Pálóczi Horváth 2002.

¹³¹ Pálóczi Horváth 1986.

¹³² Polgár 2000.

¹³³ Pintér 2000.

¹³⁴ Méri 1954.

¹³⁵ Polgár 2001

¹³⁶ Selmeczi 1992.; Selmeczi 1986.

¹³⁷ Rác–Laszlovszky 2005.

¹³⁸ Laszlovszky 1991.

¹³⁹ Csatári 1982.

¹⁴⁰ Szilágyi 2009.

¹⁴¹ Blazovich 1985.; Blazovich 1986.; Blazovich 1998.

zésre, melyek között országos viszonylatban is ismert etnográfusok és történészek munkái is helyet foglalnak. Közülük kiemelendő a Nagykunság fővárosaként is emlegetett Karcag történetével foglalkozó néhány kötet és tanulmány. E vizsgálatok zöme a 18. századi gazdasági és társadalmi viszonyokból indul ki, ugyanis ez az évszázad hozott markáns változást a nagykun települések számára a redempció által. Mivel azonban a régió középkori gazdálkodására és településstruktúrájára vonatkozóan nem rendelkezünk elegendő adattal, bizonyos kérdésekben megkerülhetetlen, hogy ehhez az újkorra vonatkozó kutatások szolgáljanak támpontként. Bellon Tibor 1973-ban megjelent monográfiája egy korábbi doktori disszertáció anyagát foglalja magába, és a város gazdálkodásán belül a földművelésre koncentrál.¹⁴² A birtokviszonyok történetét a 18. század első éveitől kezdve tárgyalja, ekkor adta el ugyanis az új szerzeményként kezelt területet II. Lipót a Német Lovagrendnek, jobbágyi státuszba taszítva a lakosságot az 1745-ös redempcióig. Bellon e kötetben külön-külön kitér a határhasználat, a tanyavilág, a természetett növények, a földhasználati formák kérdéseire, de bemutatja a föld megművelésének és a gabona tárolásának módjait is. Örsi Julianna – aki leginkább helytörténettel, új- és modern kori társadalomtörténettel és néprajzi kérdésekkel foglalkozik – figyelme ugyancsak a 18–20. századra irányult egy Karcag társadalomtörténetét ismertető, önálló monográfiában,¹⁴³ Major Jenő a településtörténeti kutatások egyik országosan elismert szaktekintélyeként szintén foglalkozott a várossal: egyik, a *Nagykunsági Füzetek* első számában megjelent tanulmánya a karcagi településtörténettel és a városkép kialakulásával foglalkozik,¹⁴⁴ és ugyanebben a kiadványban jelent meg Györffy György tollából egy középkorra fókuszáló vizsgálat a város kialakulásának és képének fejlődésére vonatkozóan.¹⁴⁵ Régészeti szempontból is történetek vizsgálatok Karcag múltjáról, egy Árpád-kori templom és temető feltárásának kapcsán.¹⁴⁶ Abádszalókról Dömötör Sándor néprajzkutató, nyelvész szerkesztésében született egy kiadvány.¹⁴⁷ A Közép-Tisza-vidék más településeinek többségéről helyi jelentőségű szerzőktől származó összeállításokat találunk. Ide sorolhatók Törökszentmiklós, Kunmadaras, Kunhegyes, Mezőtúr, Dévaványa, Tiszaigar, Tiszaroff, Tiszaörs, Tószeg, Tiszapüspöki és Kenderes helytörténeti kiadványai,¹⁴⁸ emellett rendelkezésre áll egy Kenderes történetéhez kapcsolódó oklevélgyűjtemény is.¹⁴⁹ Kiegészítésként egy, a török hódoltság kori utak és vásáros helyek témakörét feldolgozó tanulmány¹⁵⁰ is beilleszthető a régió településeinek gazdaságtörténetébe.

A középkor természeti környezete országszerte lehetővé tette az ártéri gazdálkodás komplex hasznvételi módjainak és az ezekhez kapcsolódó település- és társadalomtörténeti struktúráknak a kibontakozását, azonban számos érv szól amellett, hogy a Közép-Tisza-vidéket tekintsük e gazdálkodási mód mintaterületének. E tájegység ártéri gazdálkodásának előfeltételeit, természeti környezetét, jogtörténeti vonatkozásait, módszereit,

¹⁴² Bellon 1973.

¹⁴³ Örsi 1990.

¹⁴⁴ Major 1974.

¹⁴⁵ Györffy 1974.

¹⁴⁶ Kovács 1988.

¹⁴⁷ Dömötör 1961.

¹⁴⁸ Tóth 2001.; Kormos 1967.; Ötvös 1989.; Kolosy 1926.; Szabó 1986a.; Bodoki et al. 1978.; Gaál 1978.; Kőszegi 1996.; Cseppentő 1971.; Szabó 1992.; Jurkovic 1992.; Benedek 1970.; Kormos 1979a.

¹⁴⁹ Kormos 1979b.

¹⁵⁰ Elek 1993.

etnográfiai és településtörténeti kérdéseit illetően bőséges és változatos tematikájú szakirodalom áll rendelkezésre, több olyan tudományterületet felölelve, melyek együttes alkalmazása segítségével jó eséllyel rekonstruálható lehet akár a terület egészét érintő gazdaság- és településtörténet is. Nem elhanyagolható az elérhető forrásmennyiség sem: a középkori okleveleken kívül fontos információkat nyújthatnak az urbáriumok, számadáskönyvek, tizedjegyzékek és a 18–19. századi topográfiai munkák is. A folyószabályozások előtti terepalakulatok részben a mai napig láthatók a Google Maps segítségével, és az Első és Második Katonai Felmérések térképlapjainak alapján is azonosíthatók. Az egyes településekről számottevő mennyiségben jelentek meg helytörténeti összefoglalók, melyek szintén hozzájárulhatnak a vizsgált régió történetének komplex rekonstrukciójához. Azonban a középkorra jellemző relatív forráshiány miatt esetenként szükség lehet a hézagosan rendelkezésre álló információk pótlására újkori és az ország más részeire vonatkozó analógiák segítségével. Mindezek a tényezők – egy jövőbeli átfogó kutatás keretein belül – hozzájárulhatnak a középkor gazdasági és települési viszonyait nagyban meghatározó ártéri gazdálkodás megértéséhez.

Csilla Majláthné Sipos

Farming on Floodplains in Medieval Hungary, With Special Attention on the Central Tisza Region. A Review of the History of Research

Until the beginning of the great river regulations in the mid-1840s, most of the lowland areas were temporarily or permanently covered by water due to the expansive water network of the Carpathian Basin. This natural environment served as the basis of floodplain farming or 'fok' agriculture from the age of the Hungarian conquest, which also determined the settlement and economic structure in the Central Tisza region.

The present study analyses from the perspective of research history the conditions and role of this multifaceted farming method in the Central Tisza region that can be considered as a floodplain farming area, taking into account the most significant research results to date.

Interdisciplinarity is strongly emphasized in the research of the topic: In addition to written sources, topographical, geographic, hydrographic, environmental, legal and local history studies, ethnographic and archaeological studies of the region are also indispensable to answer issues related to floodplain farming.

Szakirodalom

- Andrásfalvy 1970a. Andrásfalvy Bertalan: A fok és jelentősége régi vízgazdálkodásunkban. In: Névtudományi előadások. Szerk.: Kázmér Miklós, Végh József. Bp., 1970. 224–228.
- Andrásfalvy 1970b. Andrásfalvy Bertalan: A paraszti halászati jog a Duna mentén Tolna és Baranya megyében. In: Ethnographia, 81. (1970) 2–4. sz. 316–326.
- Andrásfalvy 1973. Andrásfalvy Bertalan: A Sárköz és a környező Duna-menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználatai a szabályozás előtt. Bp., 1973. (Vízügyi Történeti Füzetek 6.)
- Andrásfalvy 1975. Andrásfalvy Bertalan: A Duna mente népének ősi ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Szekszárd, 1975.
- Andrásfalvy 1991. Andrásfalvy Bertalan: „Gondolatok a magyar ármentesítésről, a szakértelemről és az értelmiségünkre leselkedő csapdáról egy interjú kapcsán” Dr. Andrásfalvy Bertalan válasza a Hidrológiai Közlöny 1991. évi 3. számának 183–185. oldalán megjelent vitacikkére. In: Hidrológiai Közlöny, 71. (1991) 6. sz. 377–378.
- Andrásfalvy 2002a. Andrásfalvy Bertalan: Ártereink múltja és jövője. In: A természet romlása, a romlás természete. Szerk.: Gadó György Pál. Bp., 2002. 60–66.
- Andrásfalvy 2002b. Andrásfalvy Bertalan: A fokok szerepe az ártér használatában. Adatok a fokok készítéséről. In: Hidrológiai Közlöny, 82. (2002) 1. sz. 55–56.
- Aradi 2001. Aradi Csaba: Tisza menti fokgazdálkodás, túlzó romantika nélkül. http://greenfo.hu/hir/tisza-menti-fokgazdalkodas-tulzo-romantika-nelkul_1006502411/ (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 18.)
- Bagi 2000. Bagi Gábor: Adatok a Közép-Tiszavidék természeti képéhez és a vizek hasznosításához a török hódítás előtt. In: Ezer év a Tisza mentén. A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője. Szerk.: Bellon Tibor et al. Szolnok, 2000. 113–157.
- Balassa 1973. Balassa Iván: Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI–XIX. században. In: Ethnographia, 84. (1973) 1–2. sz. 53–79.
- Barna 1988. Barna Gábor: A tutajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármas-Körös mentén. In: Ethnographia, 99. (1988) 2. sz. 189–212.
- Bartha 2000. Bartha Dénes: Erdőterület csökkenések, fafajváltozások a Kárpát-medencében. In: Táj és történelem. Tanulmányok a

- történeti ökológia világából. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 11–24.
- Bartholy–Pongrácz–Molnár 2004. Bartholy Judit, Pongrácz Rita, Molnár Zsófia: Classification and analysis of past climate information based on historical documentary sources for the Carpathian basin. In: *International Journal of Climatology*, 24. (2004) 1759–1776.
- Bartosiewicz 2008. Bartosiewicz László: A középkori halászat és a viza. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Bp., 2008. 103–108.
- Belényesy 1953. Belényesy Márta: A halászat a XIV. században. In: *Ethnographia*, 64. (1953) 148–166.
- Belényesy 1955. Belényesy Márta: Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XIV. században. In: *Néprajzi Értesítő*, 37. (1955) 11–31.
- Bellon 1973. Bellon Tibor: Karcag város gazdálkodása. (Földművelés). Szerk.: Kaposvári Gyula. Szolnok, 1973. (A Damjanich János Múzeum közleményei 34–35.)
- Bellon 2000. Bellon Tibor: Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön. In: *Ezer év a Tisza mentén. A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője*. Szerk.: Bellon Tibor et al. Szolnok, 2000. 241–258.
- Bellon 2003. Bellon Tibor: A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön. Bp., 2003.
- Beluszky 2011. Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza. Bp.–Pécs, 2001.
- Benedek 1970. Benedek Gyula: Tiszapüspöki története. Szolnok, 1970. (A Damjanich János Múzeum közleményei 26–27.)
- Bernátsky 1911. Bernátsky Jenő: A magyar alföld pusztai és erdei növényzetéről. In: *Földrajzi Közlemények*, 39. (1911) 6. füz. 261–277.
- Biro–Molnár 2009. Biro Marianna, Molnár Zsolt: Az Alföld erdei a folyószabályozások és az alföldfásítás előtti évszázadban. In: *Környezettörténet. Az elmúlt 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében*. Szerk.: Kázmér Miklós. Bp., 2009. 167–206.
- Blazovich 1985. Blazovich László: A Körös-Tisza-Maros-köz középkori településrendje. In: *Dél-alföldi évszázadok 1. Békéscsaba–Szeged*, 1985. 17–30.
- Blazovich 1986. Blazovich László: Megjegyzések a Körös-Tisza-Maros-köz középkori településtörténetéhez. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Szerk.: Novák László, Selmeczi László. Nagykovács, 1986. 263–278. (Az Arany János Múzeum közleményei 4.)

- Blazovich 1998. Blazovich László: Gondolatok az Alföld középkori település-hálózatáról. In: Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk.: Tóth Károly. Acta Juridica et Politica Tom. LIII. Fasc. 1–25. Szeged, 1998. 45–56.
- Bodoki et al. 1978. Bodoki Fodor Zoltán, Bodoki Fodor Zsigmond: Mezőtúr város története (896–1944) I. Mezőtúr, 1978.
- Bogdánfy 1906. Bogdánfy Ödön: A természetes vízfolyások hidraulikája II. Bp., 1906. 227–292.
- Bogdánfy 1925. Bogdánfy Ödön: Az Alföld hidrológiája, vízimunkálatok az Alföldön. Debrecen, 1925.
- Bradley–Jones 1993. Raymond S. Bradley, Philip D. Jones: 'Little Ice Age' summer temperature variations: their nature and relevance to recent global warming trends. In: The Holocene, 3. (1993) 4. Issue. 387–396.
- Csánki 1890–1913. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Bp., 1890–1913.
- Csatári 1982. Csatári Bálint: A Sárrét falvainak középkori településrendje és annak változásai. In: A Bihari Múzeum Évkönyve III. Szerk.: Héthy Zoltán. Berettyóújfalu, 1982. 141–153.
- Cseppentő 1971. Cseppentő Miklós: Tiszaroff története. Szolnok, 1971.
- Csőre 1980. Csőre Pál: A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor. Bp., 1980.
- Deák 2000. Deák Antal András: Vissza a XVIII. századba? Fokok és árvi-zek. In: Élet és Tudomány, 55. (2000) 23. sz. 716–718.
- Deák 2001. Deák Antal András: Fokok és délibábok. In: Hidrológiai Köz-löny, 81. (2001) 1. sz. 39–41.
- Deák 2002. Deák Antal András: A „fok” metamorfózisa. In: Hidrológiai Köz-löny, 82. (2002) 6. sz. 368–370.
- Degré 1939. Degré Alajos: Magyar halászati jog a középkorban. Bp., 1939.
- Dömötör 1961. Abádszalók földje, népe, kultúrája. Szerk.: Dömötör Sándor. Szolnok, 1961. (A Damjanich János Múzeum közleményei 5–7.)
- Dyer 1982. Christopher Dyer: Deserted Medieval Villages in the West Midlands. In: The Economic History Review, Vol. 35. (1982) No. 1. 19–34.
- Dyer 2005. Christopher Dyer: An Age of Transition? Economy and Soci-ety in England in the Later Middle Ages. Oxford, 2005.

- Dyer 2010. Christopher Dyer: Villages in crisis: social dislocation and desertion, 1370–1520. In: *Deserted Villages Revisited*. Eds.: Christopher Dyer, Richard Jones. Hertfordshire, 2010. 28–45.
- Ecsedi 1934a. Ecsedi István: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1933*. Szerk.: Ecsedi István, Sőregi János. Debrecen, 1934. 123–300.
- Ecsedi 1934b. Ecsedi István: Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon. In: *Jelentés Debrecen szabad királyi városa Déri-Múzeumának 1932. évi működéséről és állapotáról*. Szerk.: Ecsedi István, Sőregi János. Debrecen, 1933. 119–259.
- Elek 1993. Elek György: Utak, vásáros helyek a hódoltságkori Nagykunságon és vidékén. In: *Jászkunság* 5. (1993) 30–37.
- Engel 2001. Engel Pál: Magyarország a középkor végén: digitális térkép és adatbázis. Bp., 2001.
- Ferenczi 2008. Ferenczi László: Vízgazdálkodás a középkorban. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Bp., 2008. 105–152.
- Fodor 2001. Fodor Zoltán: Az ártéri gazdálkodást tárgyaló elméletek és alkalmazhatóságuk a magyarországi Tisza-szakasz kéziratoss térképein szereplő fokok alapján. In: *Agrártörténeti Szemle*, 43. (2001) 1–2. sz. 87–149.
- Frisnyák 1990. Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Bp., 1990.
- Frisnyák 1992. Frisnyák Sándor: Az Alföld kultúrgeográfiai korszakai. (Adalékok a környezethasznosítás és -átalakítás értékeléséhez) In: *Mérlegen a Tisza-szabályozás. Egy XIX. századi mérnöki természetátalakító munka mai szemmel*. Szerk.: Fejér László, Kaján Imre. Bp., 1992. 5–20.
- Frisnyák 2004. Frisnyák Sándor: A kultúrtáj kialakulása és terjedése a Nyírség és a Felső-Tisza vidékén. In: *A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Történeti földrajzi tanulmányok*. Szerk.: Hanusz Árpád. Nyíregyháza, 2004. 23–37.
- Frisnyák 2011. Frisnyák Sándor: Antropogén tájformálás a Kárpát-medencében. In: *Társadalom, kultúra, természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére*. Karcag–Szeged–Szolnok, 2011.
- Gaál 1978. Dévaványa nagyközség története. Szerk.: Gaál József. Dévaványa, 1978.
- Gläser 1939. Gläser Lajos: Az Alföld régi vízrajza és a települések. In: *Földrajzi Közlemények*, 67. (1939) 4. sz. 297–307.

- Grynaeus 2000. Grynaeus András: Új forráscsoport? A dendrokronológia eredményei és a történettudomány. In: Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 305–325.
- Grynaeus et al. 2011. Grynaeus András, Grynaeus Tamás: Kísérlet a középkori kárpát-medencei növényföldrajz rekonstrukciójára. In: Környezet-történet 2. Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományi források tükrében. Szerk.: Kázmér Miklós. Bp., 2011. 25–41.
- Gunda 1975. Gunda Béla: Ősi gyűjtőgető tevékenység a mocsárvilágban. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II. Szerk.: Bencsik János. Hajdúböszörmény, 1975. 169–178.
- Györffy 1908. Györffy István: A Nagykunság és környékének népies építkezése. In: Néprajzi Értesítő, 9. (1908) 1–18., 153–166.; 10. (1909) 30–40., 65–78.
- Györffy 1910. Györffy István: A nagykun tanya. In: Néprajzi Értesítő, 11. (1910) 129–148.
- Györffy 1935. Györffy István: Telekformáink. In: Földrajzi Közlemények, 63. (1935) 9–10. sz. 226–231.
- Györffy 1937a. Györffy István: A nagykun viselet a 18. században. In: Ethnographia, 48. (1937) 114–139., 362–371.
- Györffy 1937b. Györffy István: A magyar tanya 1. A tanya eredete és kialakulása. In: Földrajzi Közlemények, 65. (1937) 70–93.
- Györffy 1943. Györffy István: Magyar falu-magyar ház. Bp., 1943.
- Györffy 1963–1998. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1963–1998.
- Györffy 1974. Györffy György: A Nagykunság és Karcag a középkorban. In: Nagykunsági füzetek 1. Karcag, 1974. 3–17.
- Györffy 1986. Györffy István: Nagykunsági krónika. Karcag, 1986. 6.
- Győri 2000. Győri Róbert: Vadvízországtól a fokgazdálkodásig. Ember és természet viszonyának változó értékelése. In: Korall, 1. (2000) 1. sz. 20–26.
- Herman 1887. Herman Ottó: A magyar halászat könyve I. Bp., 1887.
- Herman 1980. Herman Ottó: Halászélet, pásztorkodás. Válogatott néprajzi tanulmányok. Szerk.: Kósa László. Bp., 1980.
- Ihrig 1973. A magyar vízszabályozás története. Szerk.: Ihrig Dénes. Bp., 1973.
- Jurkovic 1992. Tószeg története. Szerk.: Jurkovic János. Tószeg, 1992.

- Károlyi 1960. Károlyi Zsigmond: A vízhasznosítás, vízépítés és vízgazdálkodás története Magyarországon. Bp., 1960.
- Károlyi 1973. Károlyi Zsigmond: A magyar vízi munkálatok rövid története különös tekintettel a vizek szabályozására. In: A magyar vízszabályozás története. Szerk.: Ihrig Dénes. Bp., 1973. 21–147.
- Károlyi–Nemes 1975–1976. Károlyi Zsigmond, Nemes Gerzson: Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I–III. Bp., 1975–1976. (Vízügyi Történeti Füzetek 8–10.)
- Károlyi–Nemes 1975. Károlyi Zsigmond, Nemes Gerzson: Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I. Az őszi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895–1846). Bp., 1975. (Vízügyi Történeti Füzetek 8.)
- Kern 2010. Kern Zoltán: Éghajlati és környezeti változások rekonstrukciója faégyűrűk és barlangi jég vizsgálata alapján. Doktori (PhD) értekezés. ELTE, 2010.
- Kerner 1863. Anton Kerner: Das Pflanzenleben der Donauländer. Innsbruck, 1863. Magyar fordításban megjelent az Erdészettörténeti Közlemények kiadásában. Anton Kerner: A Duna-menti országok növényvilága. A magyar Alföld és a Bihar-hegység. Bp., 2004. (Erdészettörténeti Közlemények 62.)
- Kiss 1981. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp., 1981.
- Kiss–Piti 2005. Kiss Andrea, Piti Ferenc: A Fertői-fok. In: Soproni Szemle, 59. (2005) 2. sz. 164–184.
- Kiss 2011. Kiss Andrea: Floods and Long-Term Water-Level Changes in Late Medieval Hungary. PhD Thesis. Bp., 2011.
- Kohán 2003. Kohán Zoltán: A tradicionális középkori ártéri gazdálkodás geomorfológiai környezete. In: Földrajzi Értesítő, 52. (2003) 1–2. füz. 5–21.
- Kolosy 1926. Kolosy Lajos: Kunhegyes története. Kunhegyes, 1926.
- Korbély 1937. Korbély József: A Tisza szabályozása. Debrecen, 1937.
- Kormos 1967. Kormos László: Kunmadaras fejlődéstörténete termelőszövetkezeti községgé alakulásáig. Szolnok, 1967. (A Damjanich János Múzeum közleményei 11–14.)
- Kormos 1979a. Kormos László: Kenderes története a honfoglalástól 1728-ig. Szolnok, 1979. (A Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 41.)
- Kormos 1979b. Kormos László: Kenderes története. Oklevéltár 1728-ig. Szolnok, 1979.

- Kovács 1988. Kovács László: Árpád-kori templom és temető a karcagi Kápolnás-halmon. Szolnok, 1988.
- Kőszegi 1996. Kőszegi János: Epizódok Tiszaigar múltjából 1945-ig. Bp., 1996.
- Lamb 1977. Hubert H. Lamb: Climate: Present, Past and Future – Volume 2: Climatic History and the Future. London, 1977.
- Lamb 1982. Hubert H. Lamb: Climate, History and the Modern World. London, 1982.
- Lamb 1988. Hubert H. Lamb: Weather, Climate and Human Affairs. London, 1988.
- Lászlóffy 1982. Lászlóffy Woldemár: A Tisza. Bp., 1982.
- Laszlovszky 1991. Laszlovszky József: Árpád-kori és későközépkori objektumok. In: Régészeti ásatások Tiszafüred–Morotvaparton. Szerk.: Tálás László, Madaras László. Szolnok, 1991. 317–384. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32.)
- Magyar 1983. Magyar Eszter: A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsómagyarországi bányavárosokban (1255–1747). Bp., 1983.
- Magyar Néprajz 2001. Magyar Néprajz. Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Bp., 2001.
- Major 1974. Major Jenő: Karcag településtörténete és a városkép alakulása. In: Nagykunsági füzetek 1. Szerk.: Bellon Tibor. Karcag, 1974. 45–76.
- Marzio 1977. Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondasáiról és tetteiről szóló könyv. Bp., 1977. 21–22.
- Matthes 1939. F. E. Matthes: Report of Committee on Glaciers. In: Transactions American Geophysical Union, Vol. 20. (1939) Issue 4. 518–535.
- Méri 1954. Méri István: Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és túrkeve-mórici ásatások eredményeiről I–II. In: Archaeologiai Értesítő, 79. (1952) 1–2. sz. 49–67. és Archaeologiai Értesítő, 81. (1954) 2. sz. 138–154.
- Mike 1991. Mike Károly: Magyarország ösvízrajza és felszíni vizeinek története. Bp., 1991.
- Molnár 1991–1994. Molnár Géza: Az ártéri gazdálkodás. A Kárpát-medence gazdasági-politikai kontinuitás alapja I–IX. In: Országépítő, 2. (1991) 2. sz. 30–33.; 2. (1991) 3. sz. 48–49.; 2. (1991) 4. sz. 30–38.; 3. (1992) 1. sz. 46–51.; 3. (1992) 3–4. sz. 69–77.; 4. (1993) 1–2. sz.; 4. (1993) 3. sz. 77–82.; 4. (1993) 4. sz. 50–55.; 5. (1994) 1. sz. 28–34.
- Molnár 1992a. Molnár Géza: A középkori vízrendszer összeomlása és az Alföld elmocsarasodása. In: Mérlegen a Tisza-szabályozás. Egy

- XIX. századi mérnöki természetátalakító munka mai szemmel. Szerk.: Fejér László, Kaján Imre. Bp., 1992. 47–70.
- Molnár 1992b. Molnár Géza: Néhány megjegyzés Szigyártó Zoltán: A fokgazdálkodás és az ármentesítés című cikkéhez. ÖKO, 3. (1992) 1. sz. 15–31.
- Némethy 1931. Némethy Béla: Vízjogi előzmények a magyar Corpus Jurisban. In: Vízügyi Közlemények, 13. (1931) 1. sz. 126–148.
- Oláh 2000. Oláh Miklós: Hungária – Athila. Szerk., ford.: Kulcsár Péter. Bp., 2000.
- Ortvay 1882. Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII-dik század végéig I–II. Bp., 1882.
- Örsi 1990. Örsi Julianna: Karcag társadalmi tagozódása. In: Uő: Karcag társadalomszervezete a 18–20. században. Bp., 1990. 43–82.
- Ötvös 1989. Ötvös László: Madarasi krónika. Kunmadaras, 1989.
- Pálóczi Horváth 1986. Pálóczi Horváth András: Szállások, halmok, temetők – Kisújszállás településtörténete az őskortól a török kor végéig. In: Kisújszállás város története I. Szerk.: Szabó László. Kisújszállás, 1986. 97–170.
- Pálóczi Horváth 1992. Pálóczi Horváth András: Túrkeve története a honfoglalástól a török idők végéig. In: Túrkeve földje és népe I. Szerk.: Örsi Julianna. Túrkeve, 1992. 49–112.
- Pálóczi Horváth 2000. Pálóczi Horváth András: Középkori településeink környezet-régészeti kutatásának lehetőségei. In: Táj és Történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 273–286.
- Pálóczi Horváth 2002. Pálóczi Horváth András: Falupusztásodás a Nagykunságban. In: A Jászkunság kutatása 2000. Tudományos konferencia a Kiskun Múzeumban (2000. szeptember 21–22.). Szerk.: Bánkiné Molnár Erzsébet, Hortiné Bathó Edit, Kiss Erika. Jászberény–Kiskunfélegyháza, 2001. 47–55.
- Pálóczi Horváth 2009. Pálóczi Horváth András: Településtörténeti kutatások a középkori kun szállásterületen In: Kun-kép – A magyarországi kunok hagyatéka. Szerk.: Rosta Szabolcs. Kiskunfélegyháza, 2009. 217–232.
- Pécsi 1968. Magyarország tájféldrajza. A tiszai Alföld. Szerk.: Pécsi Márton. Bp., 1968.
- Pesty 1867. Pesty Frigyes: Magyarország vízhálózata a régi korban. In: Századok, 1. (1867) 1. sz. 68–78.

- Pinke 2011. Pinke Zsolt: Adatok a növényborítás rekonstrukciójához az Árpád-kori Hortobágy-Sárréten. In: Kutatási Füzetek 17. Pécs, 2011. 289–312.
- Pinke 2015. Pinke Zsolt: Alkalmazkodás és felemelkedés-modernizáció és leszakadás: Kis jégkorszaki kihívások és társadalmi válaszok a Tiszántúlon. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2015.
- Pintér 2000. Pintér László: Árpád-kori lakóházak Szajol-Tenyőhalom lelőhelyről. In: Ezer év a Tisza mentén. A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője. Szerk.: Bellon Tibor et al. Szolnok, 2000. 103–111.
- Pfister 1996. Christian Pfister: Winter severity in Europe: the fourteenth century. In: Climatic Change, 34. (1996) 91–108.
- Pfister 2006. Christian Pfister: Variations in the Spring-Summer Climate of Central-Europe from the Middle Ages to 1850. In: Long and Short Term Variability of Climate. Szerk.: H. Wanner, U. Siegenthaler. Berlin, 1988. 57–82.
- Polgár 1998. Polgár Zoltán: Túrkeve-Csudabala-Endrőd II. gázvezeték 8. sz. lelőhely 1998. július 1.–szeptember 15. (Előzetes jelentés I.) In: Tisicum, 12. (2001) 153–170.
- Polgár 2000. Polgár Zoltán: Az Árpád-kori falu. In: Ezer év a Tisza mentén. A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője. Szerk.: Bellon Tibor et al. Szolnok, 2000. 89–102.
- Pongrátz 1967. Pongrátz Pál: Régi malomépítészet. Bp., 1967.
- R. Várkonyi 2000. Táj és Történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000.
- Rác 1993. Rác Lajos: Éghajlati változások a középkori és kora újkori Európában. In: Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kósa László. Bp., 1993.
- Rác 1997. Rác Lajos: A Kárpát-medence történeti ökológiája a középkor és az újkor idején. In: A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében. A Gödöllőn, 1996. június 24–26-án megtartott tudományos konferencia kiadványa. Szerk.: Dr. Füleki György. Gödöllő, 1997.
- Rác 2006. Rác Lajos: A Kárpát-medence éghajlattörténete a középkor és az újkorban. In: Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény. Szerk.: Gyöngyössy Márton. Bp., 2006. 31–51.
- Rác–Laszlovszky 2005. Rác Miklós, Laszlovszky József: Monostorossáp, egy Tisza menti középkori falu. Bp., 2005.
- Réthly 2009a. Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Bp., 2009.

- Réthy 2009b. Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Bp., 2009.
- Réthy 1988. Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig I–II. Bp., 1988.
- Selmeczi 1986. Selmeczi László: Szállástól a faluig. Adatok a magyarországi kunok településtörténetéhez. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák László, Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. 193–213.
- Selmeczi 1992. Selmeczi László: Építménytípusok a Nagykunság és a Jászság középkori településein. In: Uő: Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. Debrecen, 1992. 115–134.
- Sugár 1979. Sugár István: Az egri püspökség és káptalan középkori vizafogó szegyei a Tiszán. In: Archívum – A Heves Megyei Levéltár közleményei 9. Szerk.: Kovács Béla. Eger, 1979. 5–33.
- Sümegei–Molnár–Szilágyi 2000. Sümegei Pál, Molnár Attila, Szilágyi Gábor: Szikesedés a Hortobágyon. In: Természet Világa, 131. (2000) 5. sz. 213–216.
- Szabó 1986a. Kunhegyesi krónika. Szerk.: Szabó András. Kunhegyes, 1986.
- Szabó 1986b. Kisújszállás város története I. Szerk.: Szabó László. Kisújszállás, 1986.
- Szabó 1992. Tiszaörs: Tanulmányok a falu múltjából. Szerk.: Szabó István. Debrecen, 1992.
- Szabó 2001. Szabó László: Lépes madarászás a Közép-Tisza vidéken. In: Társadalom, kultúra, természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére. Szerk.: Barna Gábor. Szolnok, 2001. 215–235. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 57.)
- Szabó 2008. Szabó Péter: Erdőgazdálkodás a középkorban. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Szerk.: Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Bp., 2008. 317–339.
- Szamota 1891. Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717. Szerk.: Szamota István. Bp., 1891. 24–25.
- Szigyártó 1991a. Szigyártó Zoltán: A FOK-gazdálkodás és az ármentesítés. In: ÖKO, 2. (1991) 2. sz. 15–21.
- Szigyártó 1991b. Szigyártó Zoltán: Gondolatok a magyar ármentesítésről, a szakértelemről és az értelmiségünkre leselkedő csapdáról egy interjú kapcsán. In: Hidrológiai Közlöny, 71. (1991) 3. sz. 183–185.
- Szikszai 2000. Szikszai Mihály: Révek, átkelőhelyek a Tiszán. In: Ezer év a Tisza mentén. A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője. Szerk.: Bellon Tibor et al. Szolnok, 2000. 173–202.

- Szilágyi 1992. Szilágyi Miklós: Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika. A tiszai halászat történeti-néprajzi elemzése. Debrecen, 1992. (Studia Folkloristica et ethnographica 29.)
- Szilágyi 1995. Szilágyi Miklós: A Tiszai halászat. Az eszközök és fogási módok történeti változásai. Bp., 1995.
- Szilágyi 2002. Szilágyi Miklós: Halászó parasztok, halászati vállalkozók: Történeti források és elemzések. Bp., 2002. (Documentatio Ethnographica 17.)
- Szilágyi 2006. Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége: Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében. Néprajzi Tanulmányok. Bp., 2006.
- Szilágyi 2008a. Szilágyi Miklós: A népies halászat, vadászat és gyűjtögetés lexikona. Debrecen, 2008.
- Szilágyi 2008b. Szilágyi Miklós: Néprajzi tanulmányok Kisújszállásról. Szolnok, 2008.
- Szilágyi 2012. Szilágyi Miklós: Mezőváros és paraszti kultúra. Történeti-néprajzi dolgozatok az alföldi mezővárosokról. Kisújszállás, 2012.
- Szilágyi 2014. Szilágyi Miklós: Zsákmányolók és zsákmányaik. Történeti néprajzi dolgozatok a vadászatról, vadfogásról és a természet-hasznosítás egyéb formáiról. Bp., 2014.
- Szilágyi 2009. Szilágyi Zsolt: Sárrét posztmodern perspektívában. A táj történeti földrajza: az egységesülés és széttagolódás formái. In: Tér és Társadalom, 23. (2009) 2. sz. 113–133.
- Szűcs 1999. Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. Debrecen, 1999.
- Szűcs 1977. Szűcs Sándor: Régi magyar vízivilág. Bp., 1977.
- Takács 2001. Takács Károly: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása a Rábaközben és a Kárpát-medence egyéb területein. II. rész. In: Korall, 2. (2001) 3–4. sz. 297–314.
- Tamás–Kalocsa 2002. Tamás Enikő, Kalocsa Béla: Hozzászólás a fokokról szóló cikksorozathoz. In: Hidrológiai Közöny, 82. (2002) 4. sz. 242–244.
- Tóth 1986. Tóth Albert: A város természeti viszonyai. In: Kisújszállás város története I. Szerk.: Szabó László. Kisújszállás, 1986.
- Tóth 1987. Áldás és átok a víz. Tudományos emlékülés a Mirhó-gát megépítésének 200. évfordulójára. Szerk.: Tóth Albert. Kisújszállás, 1987.
- Tóth 2000. Tóth Albert: A Tisza-völgy vízrajzi állapotának változása a történelem folyamán. In: Ezer év a Tisza mentén. A Tiszavölgy: fajtánk bölcsője. Szerk.: Bellon Tibor et al. Szolnok, 2000. 15–30.

- Tóth 2001. Tóth Tamás: Fejezetek Törökszentmiklós múltjából. Törökszentmiklós, 2001.
- Vadas 2011. Vadas András: Árvizek a kora újkori Magyar Királyságban. In: *Micae mediaevales*. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk.: Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp., 2011. 167–193.
- Vadas 2018. Vadas András: Vízépítés és munkaszervezési formák a késő középkori és kora újkori Magyar Királyságban. In: *A szakképzés módszerei az ókorban és a középkorban*. Szerk.: Munding Márta, Szovák Kornél, Takács László. 2018. 477–510.
- Vajda 2001. Vajda Tamás: Adatok a Dráva menti középkori fokgazdálkodásról. In: *Tanulmányok a középkorról. A II. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai*. Szerk.: Weisz Boglárka et al. Szeged, 2001. 125–137.
- Vajda 2012. Vajda Tamás: Árpád- és Anjou-kori vízimalmaink tájalakító hatása. In: *Micae Mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Péterfi Bence, Vadas András, Mikó Gábor, Jakab Péter. Bp., 2012. 59–76.
- Vajda 2015. Vajda Tamás: Vízimalmok építésével előidézett, mesterséges áradások a középkori Magyarországon. In: *Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai*. Szerk.: Tóber Márta, Maléth Ágnes. Szeged, 2015. 347–362.
- Viga 2009. Viga Gyula: Gyümölcstermesztés- és kereskedelem a Bodrogközben. A Tisza-kertek hasznához. In: *Uő: Bodrogközi néprajzi tanulmányok*. Miskolc, 2009. 79–92. (Officina Musei 19.)
- Wernher 1963. Wernher György: *De admirandis Hungariae aquis*. Ford.: Erdősi Laura. *Communicationes BHMH XXIX*. 1963.

Török Péter

Rákóczi oldalán – a kuruccá lett alispán

Az 1654 körül született bölsei Buday István a 17. század utolsó harmadában beleköltött a visszafoglaló háborúk harcaiba, egy rövid ideig mint szentjobbi vicekapitány tevékenykedett, majd 1688 augusztusától Bihar vármegye alispáni tisztét töltötte be. A tizenhárom évig viselt tisztség letételét követően szépen gyarapodó birtokai igazgatásával foglalatosságot, amikor a II. Rákóczi Ferenc nevével fémjelzett felkelés felbolygatta az egész országot.¹

A kirobbanó fegyveres felkelés 1703 júliusára a bihari részeket is elérte, és a hajdútelepeken kibontott zászlók alá gyors ütemben gyűlt a katonaság. A hívószót Buday István is meghallotta, aki feltehetően július végén csatlakozott II. Rákóczi Ferenc táborához.² Az egykori alispánt a fejedelem udvari kapitánnyá nevezte ki, majd hamarosan a szabolcsi hajdúvárosok főkapitánya és a hajdúvárosi lovasezred parancsnoka lett.³

Itt talán érdemes elidőzni egy pillanatra és némileg körbejárni azokat a lehetőségeket, amelyek miatt szinte gondolkodás nélkül csatlakozott egy érkeszerű birtokos egy most kirobbanó, a kimenetelét illetően korántsem biztos, hogy pozitív végkifejletű fegyveres harchoz.

Sajnálatos módon nem állnak rendelkezésünkre olyan források, amelyekben részletesen elénk tárulna Buday gondolatvilága, nem igazán lehet megrajzolni, hogy milyen álláspontra helyezkedett az ország sorsát illetően. Csak közvetett utalásokból, a személyét érintő kapcsolati hálóból következtethetünk cselekedeteinek mozgatórugóira.

Mint korábbi alispán tisztában volt a hajdúvárosok és a vármegye, a hajdúvárosok és a bécsi udvart képviselő kamarai adminisztráció kapcsolatával. Azt tudjuk, hogy a hajdútelepülések fokozottabb szerepvállalására, adózási hajlamára a vármegye is igényt tartott, ami nem ment zökkenőmentesen. A két fél közötti súrlódások lépten-nyomon tetten érhetők: a vármegye a betagozódást kívánta elérni, ezzel szemben a hajdúvárosok kiváltságaik birtokában teljesen más helyre pozícionálták magukat. Ebből kifolyólag nem

¹ Buday István életrajzi adatait lásd: Heckenast 2005. 82. Életrajzi adalékokkal szolgál még: Török 2019.

² „Füredi bizonyos és böcsületes ember relatiójából értettük, hogy 29. praesenti mensis Rákóczy Kállót megvette.... Az, mint mondja Bersényi bizonyosan ott volt és hogy az hajdúvárosok, Debrecennel együtt meghódoltak. Már most az haddal az ki circeiter tíz ezerből áll Várad felé nyomakodnának... Sok derék ember nagyon közöttük, az többi között Budai uram, Bóné András, Orosz Pál, Millith Pál...” Dévay Pál levele Dül Mihálynak. Gyöngyös, 1703. augusztus 5. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. IIa. k. fol. 165. „Buday István uram partiumbeli bene possessionatus lévén instal az huszti főkapitányságrát. Ha még Felséged valakinek nem castrálta méltóságoské ökegyelmének conferálni. Ugyancsak ökegyelme volt első notabilis adsiden.” Vay Ádám levele Rákóczi Ferencnek. Kolozsvár, 1707. augusztus (?) 2. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. VIIa. k. fol. 4. „Ezalatt Rákóczi Debrecen felé indult el hadával s útközben megszállotta a hódolást önként felajánló Ecsed várát, melynek őrsége szintén hozzácsatlakozott. Tovább menve, hódolatra hívta fel a még mindig Bécsben időző gróf Károlyi Sándor várát, Nagykárolyt is, de az egyelőre még nem adta be a derekát. Debrecen városa nem várta meg Rákóczi felszólítását, hanem július 26.-án önként meghódolt. Ezt az örvendetes hírt, Dobozy István főbíróval az élén, egy tisztelegő küldöttség vitte Rákóczi sámsoni táborába, amelyhez egy válogatott derék csapat élén Csicseri Orosz Pál, továbbá Buday István bihari alispán, Bessenyei Zsigmond és Ibrányi László, Thököly volt kuruc ezredesei, és még többen mások, csatlakoztak.” Bánlaky. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/>; Gottreich 1955. 109.

³ Mészáros 2006. 17. Budayt az udvari kapitány tisztségében Vay Ádám követte.

mondhatjuk azt, hogy a vármegyei közigazgatás egyik legerősebb embere az egykor kiváltságolt települések érdekeit szem előtt tartva lépett volna Rákóczi táborába.

Azt sem feltételezzük, hogy egy közel ötven éves embernek, aki már lassan tizenöt éve nem vett részt hadjáraton, annyira hiányzott volna a katonáskodás mindennapi kihívása.

Feltételezésünk szerint a szinte azonnali jelentkezés annak a kapcsolati hálónak, annak az összefonódásnak köszönhető, amely a Tokaj környéki birtokok kapcsán érhető tetten.

A korábban említett 1700. évi szőlőbecslés leiratának talán legfontosabb része, ahol a két telekszomszédot, II. Rákóczi Ferencet és Bercsényi Miklóst, említik.⁴ A szabadságharcot megelőzően nem áll rendelkezésünkre olyan adat, amely teljes mértékben bizonyítaná a fennálló kapcsolatot, de az 1703 után folytatott levelezés alapján azt gondolhatjuk, hogy a kapcsolat nem újkeletű, és a fejedelem iránt érzett hűség az, amely táborba szólította Buday Istvánt.⁵

A júliusi csatlakozást és hűségesküt követően Buday egy rövid ideig az udvari kapitányi tisztséget töltötte be, majd a szabolcsi hajdúvárosok élére került, mint főkapitány, és emellett a városok által kiállított lovasezred parancsnoki posztját is betöltötte.

A szabolcsi hajdúvárosok éléről 1702-ben távozó Désány István után nem lehet biztosan tudni, hogy ki töltötte be a főkapitányi tisztséget. Utódként Nánási Jakab⁶ neve tűnik fel, aki talán vicekapitányi minőségben látta el a feladatot.⁷

Rákóczi és Bercsényi elképzeléseiben kiemelt szerephez jutottak a privilegizált területek, mind a hajdúktól, mind a jászoktól és a kunoktól jelentős létszámú kontingenseket reméltek.⁸ Ezért talán nem is meglepő, hogy a betöltetlen hajdúvárosi főkapitányi pozícióra egy kipróbált, hűséges emberét nevezte ki a fejedelem. Buday István láthatóan nem törekedett a kezébe került hatalom tényleges gyakorlására, megelégedett a hajdúvárosi ezred irányításával. Helyette a vicekapitányok végezték a mindennapi feladatokat, csak akkor zavarták az ezredparancsnokot, ha hathatósabb közbenjárásra volt szükség.⁹

Az újonnan kinevezett főkapitány elsősorban a katonai akciókból vette ki a részét. Először a hajdúvárosi ezreddel az északi vármegyék felé irányították, Kassa környékén kellett portyáznia, majd a szatmári blokádnál közelébe akarták küldeni, hogy támogassa a Sennyei István parancsnoksága alá tartozó erőket.¹⁰ A könnyebb küldetések után itt már komolyabb ellenállásra lehetett számítani, amelyet meg is tapasztaltak a hajdúvárosiak, a

⁴ Tokaj nagyközség iratai. MNL BAZML SFl V.277. 100. k. p. 275. (1700).

⁵ Rákóczi és Bercsényi mellett igen szoros kapcsolat fűzte Károlyihoz is. Felesége, Melczer Erzsébet, Barkóczi Krisztina egyik fő segítőkjeként bukkan fel a forrásokban és természetesen a férj is mindenben segíti a szatmári főispánt és feleségét.

⁶ Nagy–Nyakas 2001. 230. és Heckenast 2005. 301.

⁷ Nyakas 1990. 53–67., 55.

⁸ Perjés 1980. 131.

⁹ MNL HBML HbFl IV.502.a 1. k. p. 131., p. 165. 1705. február 25-i bejegyzés. p. 166., p. 168., p. 175. 1705. május 13-i bejegyzés. p. 178–179. 1705. május 29-i bejegyzés. A főkapitányi problematikára lásd: Silye 1882. 50. és 110., illetve Nyakas 2008. 67.

¹⁰ „*Kegyelmes urunk szerencsésen érkezvén Tokajhoz, édes nemzetemhez holtig való hűmet töttem le Tekintetes és Nagyságos Andrásy György sógorommal, mely idő tájban Tekintetes nemzetes Buday István uram lévén Kassa alá portára, alkalmas számú németet vágott, egy kapitánnyal együtt rabokat is hozott.*” Károlyi önéletírása. Rtű I. 87. II. Rákóczi Ferenc levele Sennyei Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. október 19. AR I/I. 131. és II. Rákóczi Ferenc levele Sennyei Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. október 20. AR I/I. 131.

szentmártoni harcok során fogságba esett katona kiváltásáról maga a fejedelem rendelkezett.¹¹ Ezt követően Tarczal környékén tűnnek fel, majd Lőcsére küldik, hogy a széteső katonaságot megregulázza és a kapitulációs pontokat mindkét féllel betartassa.¹² Miután a forrongást sikerült lecsendesíteni, Eperjes felé vezényelték tovább, ahol keresnie kellett a találkozóharc lehetőségét az ellenséggel.¹³

A kuruc seregek mind Tokaj, mind Szatmár alatt az erődítmények elfoglalásán, kapitulációján munkálkodtak. A tokaji vár körül kialakult ostromzár és a Szatmárt körülvevő laza gyűrű fenntartása egyre több embert igényelt, a szemben álló császári katonaság rutinos manőverei jelentősen hátráltatták mindkét erősség megvételeét. A Tokaj ostromával foglalkozó Rákóczi emellett még az állandóan panaszkodó és döntésképtelen Sennyei helyett is munkálkodott, rávilágítva, hogy a szatmári blokád parancsnoksága alatt álló erőktől többet vár, mint amit eddig sikerült elérniük. Az elkerülhetetlen segítségnyújtás keretében a hajdúvárosi ezred három százada is bekapcsolódott a Szatmár környéki harcselekményekbe, azzal a feltétellel, hogy a lehető legrövidebb időt töltsék ott, mivel a fejedelemnek is szüksége volt minden hadra fogható seregrészre.¹⁴

Sennyei botladozását 1704. február 14-én unta meg Rákóczi, az egy nappal korábban bekövetkezett csúfos kudarc megpecsételte a blokád parancsnokának sorsát, akit azon nyomban leváltottak betöltött pozíciójáról. Helyére Buday István generális főstrázsamestert, a hajdúvárosok főkapitányát és a hajdúvárosi ezred parancsnokát nevezték ki.¹⁵

¹¹ „A mely rabok Szatmár alatt hadaink szerencsés forgolódások után fogatattanak, mivel azelőtt is Nemzetes Vitézljő Buday István kapitány hívéink ezerebeli zászlóartónak Szatmárból való kiszabadulása szíves indulatunkban volt: azon rabok közül egyet Kegyelmed azon zászlóartóért küldjön be,” II. Rákóczi Ferenc levele Sennyei Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. október 24. AR I/I. 134–135.; II. Rákóczi Ferenc levele Sennyei Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. október 29. AR I/I. 138. „...alterum pro milite Domini Capitanei Buday, qui occasione relictationis Szent-Mártoniensis est interceptus, quos exmittendos loco horum duorum postio.” Sennyei István levele Dietrich von Glöckelsbergnek. Szatmári tábor (?), 1703. október 29. AR I/I. 329. Glöckelsbergre lásd: Heckenast 2005. 114.

¹² II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. november 5. AR I/I. 141.; II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. november 23. AR I/I. 145–146. A lőcsei esetről: II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. november 24. AR I/I. 146–147. és II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. november 27. AR I/I. 147.

¹³ II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. november 29. AR I/I. 149.; II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. december 8. AR I/I. 149–150.

¹⁴ „Kegyelmed industriájának concursussa által azon ellenség megszegyenyítettessége: parancsoltunk Bóné András hívéinknek arafelé nyomulni; innen pedig küldetek három zászlóalj lovas seregeket Buday István ezeriből, úgy Sós János kapitány hívéinket, most innen elmenetelekor, hogy maga ezerével menjen be azon sánczban; mely hadaink is tött dispositiónk szerint odaérkezvén, nem kélljük, elégséges erővel lévén, maga hozzánk s a nemes országhoz megmutatott bűséges szeretetinek s készségének azon ellenségnek megszegyenyítésében Kegyelmed eleget fog tenni... Buday István seregeit, – véghezmenvén a próba – Kegyelmed küldje vissza; mivel most három nap alatt Tokaj várának megvételeit ostrommal tentálván, reménljük megvételeit; annakutánna mindjárást más, oda kívántató hadaink felől teszünk rendelést.” II. Rákóczi Ferenc levele Sennyei Istvánnak. Tokaji tábor, 1703. december 28. AR I/I. 154. A rövidtávú átvezényléssel kapcsolatos fejedelmi tervek nem teljesültek, a hajdúvárosiak és Buday még január végén, február elején is Sennyei táborában tartózkodtak. II. Rákóczi Ferenc levele Sennyei Ferencnek. Miskolc, 1704. január 25. AR I/I. 159.; II. Rákóczi Ferenc levele Sennyei Ferencnek. Miskolc, 1704. február 1. AR I/I. 160.

¹⁵ „Mint hogy Tekintetes Nemzetes és Vitézljő Buday István Generális-Főstrázsamester és hajdúvárosi főkapitány hívéinket az baza kívántató szolgálatajának Szatmár alatt való folytatására és ottan lévő hadaink directiojára kegyelmessen praeficiáltuk bizonyos ideig; parancsoljuk azért fenn megnevezett hadi tiszt hívéinknek, s úgy hadainknak közönségesen és személy szerint: így értvén kegyelmes resolutiónkát, megnevezett Generális-Főstrázsamester és ezredesfőkapitány hívéink directiojának az baza közönséges ügye promotiojának dolgaiban magokat submitáltván, dispositiojátul függjenek, és illendő tisztességgel illessék; kölömben valakik refractariuskodni merészlenének, s parancsolatitúl s dispositiojátul függeni nem akaróknak comperialtatni fognak: kemény animadversióink szerint érdemlett büntetéseket el nem kerülük.” II. Rákóczi Ferenc levele Buday

Buday első lépései a károk felmérésére és a blokádk kiszolgálására rendelt vármegyékkel történő kapcsolat felvételére irányultak. A fejedelem komolyabb támogatást nem tudott ígérni a fontos erősség további körülzárásához, az új parancsnokot ösztökélte, hogy a szétfutott katonákat minél hamarabb táborába gyűjtse, mivel az elmúlt hónapok tapasztalatai bebizonyították, hogy a nem megfelelő létszámmal bíró kuruc seregek nem képesek szisztematikusan bezárni azt a gyűrűt a vár körül, amely egy idő után térdre kényszeríthetné a császári védősereget.¹⁶ A katonaság létszámán túl, az ellátmány, élelmezés kérdése mellett hangsúlyos szerepet kapott a megfelelő információs hálózat kiépítése, amelynél Buday nagyban támaszkodhatott a korábbi évtizedek ismeretségére. Az egyik fő forrásának Dobozi Istvánt, Debrecen város főbíráját tekinthetjük, aki a kötelező feladatok – élelmeszer szállítása, katonai felszerelések készítése – mellett rendszeresen tájékoztatta a környező térség híreiről, pletykáiról, az ellenség (feltételezett) mozdulatairól.¹⁷ A főbíró nevén kívül Pápay János, Teleki Mihály, Gödény Pál, Kölcsey Imre, Klára András és Barkóczi Krisztina is több alkalommal bukkan fel Buday István levelezőpartnerei között.¹⁸

Istvánnak. Miskolc, 1704. február 14. AR I/I. 73–74. Lásd még: Csatóy 2008. 59. A döntés minden bizonnyal már február 13-án megszületett, mivel még aznap Buday több települést is instruált további teendőikről: „Adjutant uramot küldettem Kegyelmetekhez, hogy katonáknak számát lajstromba vegye minden késelem nélkül, s rendszert adjon ki, s minden katona oly készülettel legyen, hogy valamikor parancsoltatik ide vagy amoda való menetelünk, – mindjárt mehesen s mehesünk.” Buday István levele Alsó- és Felsővadász, Kupán, Kusmárk, Ináncs hadnagyainak. Szikszó, 1704. február 13. AR I/I. 295–296. A Sennyei-féle kudarc okait megpróbálták kivizsgálni, maga Buday is hallgatott ki embereket ebben az ügyben. Buday István tanú meghallgatása. Károly, 1704. február 22. MNL OL G 28 V.2.h p. 9–10. Tanúvallomások a szatmári sánc felveréséről. Miskolc, 1704. március 4. – Eger, 1704. április 3. MNL OL G 28 V.2.h p. 17–51. Sennyei István tanúvallomása. Bottyán, 1704. május 28. MNL OL G 28 V.2.h p. 52–67.

¹⁶ Kinevezése kapcsán többen is jókívánságaikat fejezték ki. Dobozi István levele Buday Istvánnak. Debrecen, 1704. február 16. AR I/I. 296.; Teleki Mihály levele Buday Istvánnak. Debrecen, 1704. február 17. AR I/I. 296.; Ramocsaházy György levele Buday Istvánnak. Nagykálló, 1704. február 21. AR I/I. 298. A fejedelem az adminisztrációs tevékenységet emelte ki, jelezve, hogy a korábbinál erőteljesebben kell a vármegyéknek is ebben az ügyben tevékenykedni: „Mintbogy túl a Tiszán levő hadaink intertentiója iránt tettünk oly dispositiót, hogy a fiscalításokból adminisztráltassék bizza és gabonabéli intertentiójok; mely adminisztrációk, hogy annyival is inkább jobb móddal és rendesebben, mint eddég folybassanak: Kegyelmed azon vármegyebeliek közül, vagy nemes Ugocsából is denomináljon és declaráljon 3 vagy 4 alkalmatos embert, a kik azon élésbeli adminisztrációkat és perceptiókat, a szegénység oppressziója és hadaink rövidsége nélkül folytassák. Addég is, még ez iránt való opinióját hozzánk küldendi, tovább való dispositiónkig bizza azon commissariatusságunk tisztit Nemzetes Vitézítő Károlyi Sámuel hívünkre, kit is előbbeni commissarius 'Nemzetes Vitézítő Gyulai Ferencz genuine informáljon: a nemes vármegyékben eddég minemű adminisztráció voltának, és micsoda restantiák vannak?’ II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. február 19. AR I/I. 74–75.

¹⁷ Dobozi az elsők között gratulált Buday kinevezéséhez, ami érthető, hiszen Bihar vármegyei alispánként több évtizede ismerhették egymást és a viszonyuk – a levelek hangneméből ítélhetően – barátinak tekinthető. Dobozi az ezenkívül, mint hajdúvárosi főkapitány is szoros kapcsolatban kellett lennie Budayval, mivel Debrecen és a hajdúvárosok viszonyát ebben az időszakban nem nevezhetjük felhőtlennek. Dobozi István levele Buday Istvánnak. Debrecen, 1704. február 16. AR I/I. 296. „Ím, 500 kenyereket és 50 zsák abrakot hamarjában küldök Kegyelmed hadainak. Bóné uram ezeriből is kell menni Kegyelmedhez négy seregnek, elhiszem: szükséges; de a mely gyengén vagyon Várad mellett is az állapot, igen, s netalám szükségesebb volna. Ugyan is a Marosig mind ellenség az a föld; nem tudnám megmondani, mely megegyedett formában van a vitézítő rend, – sem Istenül, sem tisztül nem akar függeni. Tegnap egy csomó levelet küldtem Miskolcz felé, inriálván őket Beszerményre; elhiszem, a Kegyelmed vicekapitánya Fogarasi Tamás – jó szokása szerint – nem promoválta. Az az ember éjelen nappal csak iszítja, a közönséges ily jót nem segíti; szükség volna maga mellé venni Kegyelmednek, hadd pihenne, s tanulna egy kis morest.” Dobozi István levele Buday Istvánnak. Debrecen, 1704. február 17. AR I/I. 296–297. Doboziira lásd: Heckenast 2005. 117. és Dobozi levelei 10.

¹⁸ Pápai Jánosra lásd: Heckenast 2005. 328. Gödény Pálra lásd: Heckenast 2005. 163–164. Teleki Mihályra lásd: Heckenast 2005. 429–430., Klára Andrásra lásd: Heckenast 2005. 234. Természetesen legtöbbször a fejedelemmel, Bercsényi Miklóssal és Károlyi Sándorral érintkezett levél útján Buday, a felsorolt személyek a Szatmár körüli blokádk szempontjából kerültek előtérbe 1704 folyamán.

Ennél a hálónál alapvetésként tekinthetünk azokra a kapcsolatokra, amelyek a vármegyék, vármegyei tisztviselők, hadi commissariusok felé irányultak. A feladat sikeres végrehajtásához elengedhetetlen, hogy a blokádot irányító személy gyorsan és egyértelmű formában tudja közvetíteni azokat a rendelkezéseket, amelyek végrehajtása a későbbiekben a területi vagy megyei apparátus feladatává vált.¹⁹

Rákóczi megbízatása elején nyomatékosan felhívta Buday figyelmét arra, hogy elvárja az önálló, aktív hadseregvezetést, mert a párhuzamosan folyó harcselekmények mellett a fejedelemnek nincs ideje arra, hogy e titulus viselőjét napi szinten, minden apró ügy kapcsán segítse. Sennyei pontosan ezen kifogások miatt és a döntésképtelenségéből kifolyólag került elmozdításra, és Rákóczi nem akart egy újabb kudarcot elkönyvelni. A szabadságharc első hónapjaiban kivívott bizalom volt az alapja ennek a kinevezésnek, amelynek fejében a fejedelem agilis ostromvezetést várt el az új parancsnoktól.²⁰

Buday ennek megfelelően cselekedett: a szétszéledt katonák összegyűjtésére tiszteket küldött, a vármegyéket is sürgette mind a katonai, mind az élelmezési kérdések vehemensebb intézésére. Csengernél kötélhidat készíttetett, hogy Majtényhoz tudjon vonulni, közelebb helyezkedni ezzel a szatmári várhoz. Emellett folyamatosan járta és járatta a környéket a portyázókkal, nehogy az ellenség egy percig is nyugalomban érezhesse magát.²¹

Minden igyekezet ellenére az elvárt hadszervezési feladatoknak csupán egy részét sikerült teljesíteni, mind a bajtársak, mind a vármegyék részéről igencsak lassan haladt a fejedelem által tett instrukciók kivitelezése. A szétszaladt kurucságot nehezen lehetett ismételtelen a zászlók alá állítani, a császári csapatmozgások pedig nyugtalanító hírek formájában kerültek Buday elé. Nemcsak a keze alatt lévő csapatok várták tőle a parancsokat,

¹⁹ Szabolcs, Szatmár, Máramaros vármegyéknek katonasággal és élelmezéssel szolgálni a szatmári blokádot, amelyet Rákóczi utasítása alapján követelt rajtuk később is Buday. A vármegyékhez fűződő viszony nemcsak Budaynak, hanem más parancsnokoknak sem volt zökkenőmentes, hiába a fejedelmi rendelvények. „*Hogy pedig felesleg számmal lebeszen, parancsoltunk nemes Szatmár s Máramaros vármegyéknek is, hogy azon sánczban menvén. Kegyelmeddel conjungálják magokat, – kiknek is oda való meneteleket Kegyelmed maga is szorgalmaztassa.*” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. február 21. AR I/I. 75. „*Hogy az szatmári ellenségnek excursiója annyival is inkább megátoltassék és az ott körüllevő helységek azon ellenségnek kártételeitül conserváltbassanak és az hazza szolgálattya szerentsébben folytathassék a nemes vármegyének serio intimállyuk, hogy mentül hamarabb generalis insurrectiót publicallyon és mennél felesleg számmal minden időhalogatás nélkül mennyen be azon sánczba és tekintes nemzetes és vitézű Budai István generalis strása mester és az hajdúvárosi főkapitány hívünktil függén az hazza szolgálattját mentül serényebben és szerentsébben lebet folytassa. Aminthogy azon insurrectiót az nemes vármegye hozzámm s hazánkhoz tartozó köteleessége szerint admaturállyá is.*” II. Rákóczi Ferenc levele Szabolcs vármegyének. Miskolc, 1704. február 21. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 25. „*Nemes Szatmár és Ugocsa vármegyéknek irtunk, hogy ottan levő hadaink intertentiójára szükséges naturálék administratíójában concurráljanak, úgy a bid csináltatásához kívántató ják és manuális munkásokban. Kegyelmed úgy moderálja a dolgot, mivel azon vármegyék régtül fogva felettébb terhelhetnek, a mennyire lebet, nagy oppressidjokra azon concursus ne legyen.*” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. március 1. AR I/I. 77–78.; Kölcsey Imre levele Buday Istvánnak. Kölcse, 1704. február 26. AR I/I. 301.

²⁰ „*Elmenetelekor megmondottuk: Kegyelmed minden csekély dologba hozzámm ne recurráljon, s kérdést ne tegyen, hanem bízzuk Kegyelmed prudentiójára s dexteritására a dolgokat; a szerint is, a mint jobbnak s hasznosabbnak ítél és esmér, csak kövesse el. Az hidat Csengemél által csináltván, nemcsak ott verje sánczba magát: de onnét elébb-mozdulván, igyekezzék azon, hogy azon várnak mind a két kapuit betévén, az ellenségnek excursióját impedíálhassa.*” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. március 1. AR I/I. 77–78.

²¹ Boros Kata levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagykároly, 1704. február 24. AR I/I. 300–301.; II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. február 24. AR I/I. 75–76.; II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. február 24. AR I/I. 76–77.; Buday István levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagykároly, 1704. február 27. AR I/I. 301–302. Buday pátensben tudatja a lakossággal, hogy a méltóságos fejedelem őt nevezte ki a Szatmár környéki hadak élére. Együttal fegyverbe szólít mindenkit, hogy az „*idegen nemzet*” fölfuvalkodottságát letörjék. MNL OL G 28 V.2.a p. 9. Buday István pátense. Nagykároly, 1704. február 28.

hanem a környék lakossága is nála kereste a megváltást, hogy némi békesség költözhessen erre a vidékre. A tényleges ostrom előkészületei is lassabban haladtak, a híd állítása kése delmet szenvedett, ami lehetőséget adott a császáriaknak a vár környékének felprédálá sára.²² A Szatmár környéki lakosoknak sok esetben nem is a német helyőrségtől kellett tartania, a Rákóczi zászlói alá gyűlt seregek gyakran túltettek az ellenségen, a fegyelme zetlenség, a fosztogatások komoly fejtörést okoztak a kuruc hadvezetés egészének. A ki lengésekről, rablásokról, parancsszegésekről Buday értesült, akit nem pusztán az ost romra készülő csapatok vezényleésével bíztak meg, hanem a várat körülölelő térség biz tonságának fenntartásáért is ő felelt. Ezeket a vadhajtásokat a fejedelem sem tűrte, több alkalommal is keménykezűségre buzdította a blokádparancsnokot, elejét véve minden mű lázadásnak, parancsmegtagadásnak.²³

²² Mindenki azon igyekezik, hogy az ostromhoz szükséges élelmezést és hadianyagot előteremtsek, amit lehet, azt mind Budayhoz küldenek. Klára András levele Buday Istvánnak. Kálló, 1704. március 1. AR I/I. 110.; Gödény Pál levele Buday Istvánnak. Nagybánya, 1704. március 2. AR I/I. 311.; Klára András levele Buday Istvánnak. Huszt, 1704. március 4. (?) AR I/I. 312.; Dobozi István levele Buday Istvánnak. Debrecen, 1704. március 5. AR I/I. 214.; Dobozi István levele Buday Istvánnak. Debrecen, 1704. március 6. AR I/I. 304–305.; Gödény Pál levele Buday Istvánnak. Nagybánya, 1704. március 7. AR I/I. 305.; Kölcsey Imre és Újlaki István levelei Buday Istvánnak. Kölcse, 1704. március 7. és 8. AR I/I. 305. Esze Tamás és Kis Albert arra hivatkoznak, hogy sem a térséget nem szeretnék magára hagyni, sem elegendő élelem híján nem tudnak eleget tenni a parancsnak, ezért nem vonulnak Medgyeshez. Esze Tamás és Kis Albert levelei Buday Istvánnak. Kölcse és Tisztaberek, 1704. március 1. és 3. AR I/I. 302–303. Pataki alig talált három zászlónyi embert, de fél, hogy hiába vinné őket Nagykárolyba, baj esetén a lovasok hátra hagynák a gyalogosokat. Pataki György levele Buday Istvánnak. Iriny, 1704. március 1. AR I/I. 309. Buday maga is keserűen írja, hogy mindösszesen 2200 katonára van a keze alatt, azok sem mind a közvetlen közelében. Nem is tudja, hogy miként lehetne a sáncokat megülni, amelyek rossz állapotban vannak és még arra sincs ember, hogy azt helyrehozza. Buday István memorálisa. 1704. március 5. AR I/I. 312. Károlyi Sándor felesége is Budaytól várta a megoldást, hogy mitévő legyen: menjen vagy maradjon, mert szeretne az ellenség kezére kerülni. Barkóczi Krisztina levele Buday Istvánnak. Nagykároly, 1704. március 1. AR I/I. 309–310. A sürgető levelekre, felszólításokra a vármegyék csak nagyon lassan reagáltak, vagy egyértelműen kijelentették, hogy mit nem tudnak – esetleg nem akarnak – megtenni. Lassan haladt a csengeri átkelő építése, nem érkeztek meg a katonák a táborba és az élelmezés is akadozott. Buday István levele Szabolcs vármegyének. Csenger, 1704. március 3. MNL.SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 23. Regesza közölve: Zimmermann 1909. 276. Buday István levele Szatmár vármegyének. Csenger, 1704. március 6. MNL OL G 25 III.1.b p. 9.; Szatmár vármegye közgyűlése. Fehérgyarmat, 1704. március 8. MNL.SzSzBML IV.501.a 130v. Perényi Zsigmond levele jól példázza a kaotikus állapotokat: „Én ezek között csaknem bolondulok meg, hogy mennél hamarabb nem mehetek vélek: Kende Zsigmond uram olyan észzevesztést szerzett köztök, hogy a Szatmár vármegyének szülő Urunk parancsolatját Marmaros vármegyének köldte, melybe a volt, hogy a vármegye viritim felüljen; sem Kende uram meg nem nézte, sem Marmaros vármegye a titulust: kinek szól? Erre nézve az őszvegyült had akkor eloszlott, mivel zsoldosok voltak, sok fegyvertelen is volt benne. Most új gyűlések levén, újonnan felülnek, – sietek vélek; mi haszna bittal odamenni?!” Perényi Zsigmond levele Buday Istvánnak. Huszt, 1704. március 4. AR I/I. 311. A Máramaros vármegye részéről írt rekontra tapinthatóvá teszi azt a szűk mozgásteret, amivel a szatmári blokádparancsnoka rendelkezett: „Personalis insurreccióné iránt teljes lebetetlenségét látjuk: mert 1. hogy personaliter is insurgáljunk; 2. hadaknak is élést vigyünk; 3. magunkot is a táborban sustentáljuk; 4. zsoldosokat is fenntartunk; 5. a sőt is az aknáruil bordjunk; 6. a szűlyakat s kormányosokat, melyek nagyobb részént nemeségből valók, adjuk; 7. a sánczból kijött hadakat is itt intetenedéljük; 8. mindenfelül ellenség levén körülletünk, passussokat is strázsálnunk kell, így enacuálán s az embereket kivén; feleségink s javaink veszedelemre maradnak. Mink azelőtti élést praestáltuk, hogy sánczban elvesztett: arról nem tebetünk. Urunktól parancsolt 600 emberünk indulóban vannak: csak mebessenek secure, mert ha közeljárnak Szakmárhoz, fél: valami non putaram ne essék rajtok.” Máramaros vármegye levele Buday Istvánnak. Huszt, 1704. március 4. AR I/I. 311–312.; Debreczeni Péter levele Buday Istvánnak. Somlyó, 1704. március 7. AR I/I. 305.

²³ „Hogy az eloszlott hadaknak az észzevgyülésre példa statuáltassék, ha oly refractariust megkapattathat, akasztassa fel. Szűcs János is, mibent meglonásítjuk, Kegyelmedhez elküldjük. Gróff Csáky László úr hívünknek is parancsoltuk?” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. február 24. AR I/I. 76–77. „Levelünk exhibeáló Karácson Péter badnagy hívünk instantíájából értettük, hogy midőn Szakmárból kijött Gandel nevű kémet elfogott volna: Menyő nevű faluban

Az elmúlt hetek fejleményei arra kényszerítették Rákóczit is, hogy erélyesebben lépjen fel, ismételten szigorú utasításokkal hívja fel a vármegyék figyelmét kötelességük teljesítésére. Ezzel is súlyt kívánt adni Buday szavainak, aki a legtöbb esetben szélmalomharcot folytatott. Jellemző a megyék lassú reagálása, vonakodása, amely jelentős mértékben hátráltatta a katonai akciók kibontakozását, sikerességét.²⁴ A fejedelmi segítségen felbuzdulva Buday is keményebb hangnemben fogalmazta meg utasításait, pátensében szigorú intézkedéseket helyezett kilátásba: „Méltóságos Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz

bemenvén, nemhogy ottan némelyek haszójokhoz való szeretetekből s kötelességekiből kívántató assistentiával és succursussal, említett hadnagy hívüinknek lettek volna, de még kezekehez sem akarták venni és őriztetni; a kik vétkesebbeknek találatnak, 3-at közülük fogasson meg, és a táboron erősen páczáztassa meg. Doblonyiak pedig a megnevezett kémnek köntösét, fejgyerét, lovát és egyéb purtékáját elvették; ezekkel restituuáltassa mindenetket, és ezen hadnagy kezébe adassa Kegyelmed.” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. február 27. AR I/I. 77. Kis Albert esete is jól példázza, hogy a fejedelem milyen kemény fellépést várt el parancsnokaitól: „Mivel Kis Albertnek vilkossága, paráznasága és edictumunk ellen tött sok cselekedeti nyilván constálnak előtünk, és hogy a szakmári sáncznak eloszlatására, oly nagy kár-vallásokra adott volna okot, mind maga s mind keze alatt lévő gyalogságnak megszaladásával nagy zűrzavart causálván több hadainknak, ez is megvilágosodott előtünk. Azért Kegyelmednek serio parancsoljuk, hogy említett Kis Albertet, valabolott kapattathajja, mindjárt fogassa meg, és megfogatván, minden halogatás és késedelem nélkül mindjárt lövöldöztesse meg, nem levén iránta hozzáánk tovább semmi recursussa Kegyelmednek.” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Egri tábor, 1704. március 15. AR I/I. 80. Károlyi Sándorné is az erélyesebb fellépésben látja annak lehetőségét, hogy a szétszaladt katonaságot össze tudja gyűjteni Buday. Barkóczi Krisztina levele Károlyi Sándorhoz. Nagykároly, 1704. március 13. Barkóczi Ferenc levelei 2011. 37.; II. Rákóczi Ferenc levele Bessenyei Zsigmondnak. Eger melletti tábor, 1704. március 15. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 26. és II. Rákóczi Ferenc levele Szabolcs vármegyének. Eger melletti tábor, 1704. március 17. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 37.; Vay Ádám levele Buday Istvánnak. Miskolc, 1704. február 29. AR I/I. 302.; Nagy Pál levele Buday Istvánnak. Nagykároly, 1704. március 7. AR I/I. 306–307.; Rozsályi lakosok levele Buday Istvánnak. Rozsály, 1704. március 7. AR I/I. 307. „Most is Lapácsi hajdúi-félék hárman terem majoromra reámentek, sokat alkalmatlankodtak, s specialis Urunk protectióját szélheltépték; labanczné koromban sem művelték azt, a mint már ezek elszéledéssel meggonoszodtak.” Barkóczi Krisztina levele Buday Istvánnak. Nagykároly, 1704. március 7. AR I/I. 307–308.

²⁴ „...Azért most utolszor intimállyuk az nemes vármegyének, hogy ha az közügynek promotióját szereti, mennél felesebb számmal insurgálván, mennyen szatbmári sántzba az holott is mindenekbe tekintetes nemzetes és vitézlő Budai István grális strásmaster és hajdúvárosi főkapitány hívüinktől függeni igyekezze.” II. Rákóczi Ferenc levele Szabolcs vármegyének. Eger melletti tábor, 1704. március 9. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 26. Regeszta közölve: Zimmermann 1909. 276. „Valamint eddég, úgy továbbra is az hadak eszvegyűjítéseken Kegyelmed industriáskodjék; nemes Szabolcs, Szatbmár, Közép-Szolnok, Ugocsa vármegyéket is maga mellé vévén, a marmarosi, parancsolatunkból 600 lovas s gyalog személyekből áll s kiküldendő haddal együtt, s hogy élest is adminisztráljanak, Kóvár-vidékkel együtt, serio parancsoltunk. A munitiókat is Hadadbul, havá alkalmatosabbnak itili, elszállítássá, a mint irtunk odaval tisztartnknak. Mivel reménljük. Isten rövid nap Egret kézbe adja, bonnan is Szakmar alá igyekeznük, hogy magunk praesentánkban annak obsidia jobh renndel véghez mehessen: addég is Kegyelmed, valamit az nemes ország szolgálatjának promotijára, maga becsületinek s érdemének öregbülésére ott elkövethet, igaz hívségének tegyen minden készséggel eleget. A Szamost, a hol jobbnak itili, mentülhamarebb köitessse által hiddal, hogy mind két felül azon ellenség excursijának resistálhasson; mely, hogy annyivalinkább meggátoltassák, Szakmar körül 2–3 mélyföldnyire lakosokat, két hét alatt legfeljebb, minden jószágoknak elvesztése s prédára való bányattatása alatt, tovább szálltassa Kegyelmed, Es mivel már egynehány rendbeli parancsolatunkat Esze Tamás, Mórócz és Kis Albert kapitány híveink Kegyelmeddel való conjunctio iránt vettek: Kegyelmed urgálja, hogy hovabamarebb Kegyelmeddel magokat conjungálván, tebessenek azon ellenség ellen valami hasznos próbát, igyekezvén oly erdős helyen valamely practicát ellenek gondolni, az hol a gyalogság is concurrálhasson; mivel Csenger mezőben levén ott az hajdúságnak kevés hasznát vehetni. Talám az Kraszna közén alkalmatosabb volna, valamely oly közel való helyeken, azon gyalogsággal együtt a végre subsistálni Kegyelmednek; de bizattatik ezen dolgoknak jobb modalitással való igazgatása Kegyelmed dexteritására. Ertjük, eddégis az szakmának az erdői helyen mely hasznosan forgolódtnak magok conservatiójokban az ellenség ellen; továbbra is Kegyelmed intimálja azon híveinknek: valamiben azon ellenség ellen concurrálhának, jó vigyázásban levén, büsleges magok-viselésekkel az közügyet igyekezzenek secundálni.” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Eger melletti tábor, 1704. március 9. AR I/I. 78–79.; II. Rákóczi Ferenc levele Hadadi Jánosnak. Eger melletti tábor, 1704. március 9. AR I/I. 79.; II. Rákóczi Ferenc rendelete Ugocsa vármegyéhez a szatmári ostromon lévők élemezéséről, újabb csapatok kiküldéséről Buday István parancsnoksága alá. Eger, 1704. március 9. Közölve: Csatáry 2008. 160. II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Eger melletti tábor, 1704. március 10. AR I/I. 79–80.

Kegyelmes Urunk ö Nagysága hadainak Generálissá s tíz hajdúvárosiaknak főkapitánya. Tisztem autoritása szerint hagyom s parancsolom, hogy az mely helységek Szakmar vármegyéből más vármegyékben ezen háború-üdben transferálták magokat: azok egyen-egyen előbbeni városokban visszajöjjenek, nem tartván semmit ez szatbmári ellenségétől. Hogy ha pedig vissza nem akarnak azon helységek jüni: úzzék vissza, – másként az olyanokra felvetett censust azon vármegyékre transferálok, a mely vármegyében laknak, s vissza nem úzték őket.”²⁵

Az Ungvárnál és Munkácsnál felszabaduló haderő átcsoportosítása, a vármegyék lassú mozgása közel egy hónap után némi előrelépést generált a Szatmár körüli blokád sorsában. Szükség is volt arra, hogy intenzívebbé váljon a térség megszállása, mivel a várórség sem várta tétlenül a kurucok komótos felvonulását.²⁶ A vármegyei hadak és a kóborlók összegyűjtésén kívül az élelmezés megszervezésében is sikerült előrelépni, de még messze nem arra a szintre, ami kívánatos lett volna egy rendezett ostrom megvívásához. A folyók, vizek áradása, a több irányból érkező parancsok között nehezen eligazodó megyei apparátusok számára sem lehetett kérdés, hogy minél hamarabb rendezni tudják a Szatmár körüli blokádöt, annál gyorsabban tudnak rendet teremteni a környéken. A ki-kicsapó császáriak szemmel tartása, az ellenséges csapatmozgás figyelemmel kísérése komoly energiát emésztett fel a szervezett, reguláris harcmódot csak kis mértékben ismerő kuruc vezérkartól. Ad hoc jelleggel, egy-egy kisebb császári egységgel sikeresen megbirkóztak a portyázáshoz szokott mezei hadak, de a tényleges ostromtechnikai tapasztalatokkal nem rendelkező katonasággal nem is lehetett reális cél egy klasszikus várívás.²⁷ Az

²⁵ Buday István pátense. Csenger, 1704. március 10. AR I/I. 308. A tíz hajdúváros főkapitánya cím nem félreértés, mivel a hét szabolcsi településhez – Hadház, Szoboszló, Bószörmény, Dorog, Nánás, Polgár, Vámospércs – ebben az időszakban katonai szempontok miatt Téglást, Balmazújvárost és Kállót is hozzácsatolták. A szabadságharc nagyobb részében csak Kállóval egészült ki a városok névsora, de a korai periódusban a másik két település is a hajdúkkal közösen szolgált.

²⁶ Szatmár vármegye levele Buday Istvánnak. Nábrád, 1704. március 12. AR I/I. 316.; Mikolai György levele Buday Istvánnak. Almás, 1704. március 12. AR I/I. 317. „Munkácsi és ungvári blokadában volt lovas és gyalog hadainknak összegyűjtéseket és directiójokat és szakmári plokadában való vitéleket concredáltuk Nemzetes Vitézítő Ilosvay Bálint hívünkre, ki is azokat eszvégyjűjtívén, fog Kegyelmed directiója alá menni. Kegyelmed azért az ottan való dolgokat úgy moderálja, hogy az ellenségnek nemcsak resistálhasson, de nevezetes valamely actust és operatiót is nyíven véghez, melyhely is előbbeni jó hírét s nevét fogja előltűnk öregbíteni és nevelni.” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Gyöngyös, 1704. március 12. AR I/I. 80.; Buday István levele Szabolcs vármegyének. Vári, 1704. március 12. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 22. Regeszta közölve: Zimmermann 1909. 276. Szaniszlói bírák levele Buday Istvánnak. Szaniszló, 1704. március 13. AR I/I. 317.

²⁷ Máramaros vármegye elkezdte az élelmezés szállítását, de csak nagy nehézségek árán, sok esetben a megérkező tisztségviselők ellen is felzúdulnak. Talán Mikolay Miklós is ezért gondolta úgy, hogy szolgabírói tisztségét nem kívánja továbbra betölteni, amit Buday igencsak zokon vett tőle. Máramaros vármegye levele Buday Istvánnak. Sziget, 1704. március 19. AR I/I. 319.; Perényi Zsigmond levelei Buday Istvánnak. Szőlős, 1704. március 23. és 29. AR I/I. 319–320.; Buday István levele Mikolay Miklós szolgabírónak. Szatmár melletti tábor, 1704. március 25. MNL OL G 26 IV.2.a p. 127–129. A fejedelem utasítja Zemplén vármegyét, hogy két járása a továbbiakban a szatmári blokádöt szolgálja. Zemplén vármegye közgyűlése. Terebes, 1704. március 28. MNL BAZML SFI IV.2001.b 2. d. Fasc. 166. No. 464. 4. p. 4. pont. A katonaság gyülekezésével kapcsolatban: Csató Gáspár levele Buday Istvánnak. Mánd, 1704. március 21. MNL OL G 15 Capsula A.1. fasc. 6 Diarium Reviczkiarum p. 125–126.; II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Gyöngyös, 1704. március 25. AR I/I. 81.; Vetési László levele Buday Istvánnak. Domahida, 1704. március 27. MNL OL G 26 IV.2.a p. 132–135.; II. Rákóczi Ferenc levele Gödény Pálnak. Gyöngyös, 1704. március 28. AR I/I. 165.; Gödény Pál levele Buday Istvánnak. Nagybánya, 1704. március 29. AR I/I. 321. A hadmozdulatokat illetően: Thury Miklós levele Buday Istvánnak. Tarczal, 1704. március 19. MNL OL G 26 IV.2.a p. 125–126.; Buday István levele Gödény Pálnak. Szatmár tábor, 1704. március 28. AR I/I. 321.; Barkóczi Krisztina levele Károlyi Sándorhoz. Nagykároly, 1704. március 28. Barkóczy levelei 2011. 38.; Barkóczi Krisztina levele Károlyi Sándorhoz. Nagykároly, 1704. március 31. Barkóczy levelei 2011. 39.; Bercsényi Miklós levele Buday Istvánnak.

ostromgyűrű parancsnoka a Szatmár alatti sáncoktól Óvárin át, egészen Nagykárolyig, szinte minden nap más helyen bukkant fel, ahogy a hadi helyzet megkívánta. Minden igyekezete ellenére a szatmári erősség elfoglalásához nem került közelebb Buday, a kívánt ostromgyűrűket nem sikerült kiépíteni, a császári csapatok vár környéki kicsapásai szinte minden alkalommal a kurucok meghátrálásával végződtek.²⁸ A sáncok megszállása mellett a tüzérség létszámbeli fejlesztését is kérte Buday, mert komoly erőfeszítéseket a vár elfoglalására ágyúk nélkül nem is lehet tenni. Az ágyúk és a muníció szállíttatása és a katonaság hadrendben tartása lebegett az egykori alispán szemei előtt.²⁹ Nemcsak a tüzérség hiánya, hanem a katonaság létszáma is állandó témaként jelenik meg a levelezésekben. Érthető módon a blokád vezetője minél több, közvetlenül neki alárendelt embert kívánt maga körül tudni. Ezzel szemben Rákóczi minden esetben arra hívta fel a figyelmét, hogy a kellő számmal bír a seregteste és jó lenne, ha ez már megmutatkozna a Szatmárért vívott harcok során. A különböző átcsoportosításokra – pl. a hajdúvárosi gyalogosok átirányítására – is nemet mondott a fejedelem, mert a kérések mögött nem látott olyan számottevő produktumot, ami igazolta volna ezek szükségességét.³⁰ Buday nem tudta

Gyöngyös, 1704. március 29. AR I/I. 321.; A katonai túlkapasokra lásd: Újlaki István levele Buday Istvánnak. Fancsika, 1704. március 22. AR I/I. 319.; Lónyai Istvánné levele Buday Istvánnak. Namény, 1704. március 24. AR I/I. 320.; Buday István levele Gödény Pálnak. Szatmár tábor, 1704. március 28. AR I/I. 321.; Gödény Pál levele Buday Istvánnak. Nagybánya, 1704. március 29. AR I/I. 321.

²⁸ A kitörő császári csapatoknak sikerült jól ellátni magukat élelemmel. Buday egy kis biztatást várna, mert borúsán látja a helyzetet. Buday István levele Károlyi Sándornak. Szatmári tábor, 1704. március 31. MNL OL P 396 - 1. - No. 277. Közölve: Bánkúti 1977. 87. A fejedelem ettől függetlenül további serény szolgálatra sarkallja Budayt, figyelmeztetve a szigorúbb hadi regula betartására: „*Reményjük, ennyi hadaink számával elég-séges erővel leszén Kegyelmed, ha szintén az ellenség erüptiót tentálna is, azt confundálhatja; a jó hadi rendes mesterség azt hozza magával. Kegyelmed magára helybe az ellenséget ne várja, hanem a hadakkal induljon ellene: mert evel a hadaknak szíve nem kevésse bátorodik, és ily forma actussal intentionk fogja kívánatos végét az ellenség confusiójában consequálni. Javalljuk ugyan, hogy a vigyázást továbbra is szorgalmatosan continuálja; de mely rendet Kegyelmed observál (újfélti fográst viradteg rendelt seregekben hadainkat tartván) a jó hadi regula ellen vagy; azért, oly bosszus vigyázásal hadainkat enemálván, a mikor szükség kívánna, fogatkozás hogy ne essék, ne aggraválja, hanem rendes, jó, serény strázsáltatást observáljon. A portásokot szintelen kell folytatni, mert így is az ellenség szándékát megtudhatni. Értjük, kik ennekelőtte hadakozásra applicálták magokat, házoknál lapponganak; azokat omnimode compellálni kell zászfok alá, Kegyelmed is nemes vármegyéket ebben invitálja, segítsen.*” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Egri tábor, 1704. április 5. AR I/I. 82.

²⁹ Molnai Pál levele Buday Istvánnak. Tokaj, 1704. április 1. AR I/I. 321–322.; Dobozi István levele Buday Istvánnak. Debrecen, 1704. április 5. AR I/I. 343. „*Értjük, hogy Kegyelmed szándékozza valamely sánczba beszállani, mely hogy jobb securitással lehessen, és hogy az ellenség erüptiójának resistálhasson: parancsoltunk Nemzetes Vitéz Lónyai Ferencz hívünknek, hogy Tokajból a Tiszán felszállítandó munitiók közül adjon Naménynál Kegyelmednek két sugár-taraczkókat és két seregbontókat, melyre Kegyelmed szorgalmatosan vigyázzon, és mikor azon munitiók Naményban érkezznek, onnan jó securitással szállíttassa azon sánczba.*” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Egri tábor, 1704. április 12. AR I/I. 83.; II. Rákóczi Ferenc instrukciója Lónyai Ferencnek. MNL OL G 16 I.2.d No. 186. p. 2. Közölve: Fol. Rak. 4.13–14. Az élmezés ügyében Szatmár és Szabolcs vármegyétől is többet várnak, a restancia kiegyenlítését követelve tőlük. Szabolcs vármegye közgyűlése. Tas, 1704. április 11. MNL SzSzBML IV.1.a 17. k. p. 506. Szatmár vármegye közgyűlése. Nábrád, 1704. április 10. MNL SzSzBML IV.501.a 131v.; Buday István levele Szabolcs vármegyének. Szatmár melletti tábor, 1704. április 12. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 24. Regesza közölve: Zimmermann 1909. 279.

³⁰ „*Értjük Kegyelmed leveléből, hogy Ibrányi ezere s nemes had ide való jöveletekkel az ott kívántató hazu szolgálatja nem kevés rövidséget szenvedne: holott Kegyelmed maga ezéré, Gödény Pál, Móricz, Pataki kapitányok gyalogsága, Mármaros, Szabolcs, Közép-Szölök, Ugocsa, Szakmar, ungvári s munkácsi ploguadából odamenendő hadak lesznek oly feles számmal, kiknek concursusok által secundálhatja Kegyelmed az kívántató operatiókat. Ha pedig azon nemes vármegyéknek tagjai közül valaki insurgálni nem akarna: Kegyelmed elsőben pátens által admoneálja, sub poena confiscationis universorum bonorum; a minthogy, a kik engedetlennek comperáltálnak, tovább való dispositiónkig a jószágát Kegyelmed confiscáltassa. Csudálkozva értjük, midőn Zemplény vármegyének is két processusával azon hadaink quartélya szaporodott, mégis intertentio iránt vagyon panas; holott generális autoritása által Kegyelmed az oly vármegyéknek s helységeknek az élés administrációjában való*

megakadályozni, hogy a császári csapatok prédálják a vár közelében fekvő településeket, nem készültek el a sáncok sem – amit a parancsnok a vármegyékre hárított –, amelyek nagyobb biztonságot nyújtanának az ostromlóknak. A fejedelem ezt nem is nézhette tétlenül, értetlenkedve írt Budaynak a hadi helyzettel kapcsolatban: „*Csudáljuk, hogy viszont azon ellenség magának bátorságot vévén, szintén Medgyesig excurrált (előre tört). Vagy azért Kegyelmed, az mely helységek oly közel vannak, tovább szállíttassa, – vagy pedig exursióját impediálja (kinyomulását megakadályozza); azon is legyen, levén feles jó fegyveres gyalog Kegyelmed keze alatt, azon Pirosberek felé való sánczot azon ellenségnek elkészíteni, s abban magát stabilálni meg ne engedje.*”³¹

Buday az élelmezés hektikusságában, a katonaság folyamatos eloszlásában, hadra fogható alakulatainak elvezénylésében látta a sikertelenség okát, ami egyfelől érthető, hiszen a vármegyék állandó késedelemben voltak a beszállításokkal kapcsolatban, a táborban szolgálók pedig – minden fenyegető büntetés ellenére – elhagyták szolgálati helyüket. Az ellátás miatt Rákóczi is többször ráparancsolt az érintett vármegyékre, de egyúttal erélyesebb fellépésre akarta rávenni Budayt is.³² A hadak eltünezése az egész szabadságharc alatt komoly problémát jelentett a kuruc táborban. A gyengekező parancsnoki kar nem tudta érvényesíteni az akaratát, pláne, ha a vármegyék még ellenük is dolgoztak azzal, hogy – a fejedelmi pátensek szellemével ellentétesen – adózásra akartak szorítani minden otthonmaradottat, amit a katonáskodók nem néztek jó szemmel.³³

szőfogatatlanságokat könnyen orvosolhatná; a minthogy, valamely nemes vármegye tiszti vagy helységnek bírúi továbbra is az éles adminisztrációját nem admaturálják: statualjon példát exemplaris megbüntetések által, hogy annak utána esbet hadaink élésheli jogatkozások praesindáltassanak.” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Jászberény melletti tábor, 1704. április 20. AR I/I. 84–85. Buday hamarosan keményebb hangvételű levelekkel kezdte el bombázni a kijelölt vármegyéket: „*A károlyi nemességnek fele ott maradjon, fele ide a táborra jűjjen: mivel újabb parancsolatom jűtt Urunktűl, hogy valakik az nemesek közül fel nem űlnek, azonnal jűszágókat confiscálltassam.*” Buday István levele Nagy Pálnak. Óvári tábor, 1704. április 26. AR I/I. 322.; Buday István levele Szabolcs vármegyének. Szatmár melletti tábor, 1704. április 26. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 35. Közölve: Zimmermann 1909. 280. Buday István levele Zemplén vármegyének. Szatmár melletti tábor, 1704. május 16. MNL BAZML SFI IV.2001.b Historicorum Tomus fasc. 174. HT X. No. 1851. A hajdúvárosiak átcsoportosítására lásd: II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Egri tábor, 1704. április 17. AR I/I. 83–84.; II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Dömsöd melletti tábor, 1704. április 26. AR I/I. 85.

³¹ II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Ordasi Duna-parti tábor, 1704. április 30. AR I/I. 86.

³² II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Dunaordasi tábor, 1704. május 3. AR I/I. 86. „*Zemlény Vármegyére, hogy a hegalyjai és bodrogközűi processusok Szatmárnál levő badak intertentűjűrá concurrálljanak, Generális Fű Strása Mester Tekintetes Nemzetes Budai István űr repartűtűjűja szerinű.*” II. Rákóczi Ferenc utasítása Zemplén vármegyének. Dunaordasi tábor, 1704. május 3. 108. irat. Bánkűti 2004. 158.; II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Dunaordasi tábor, 1704. május 3. 109. irat. Bánkűti 2004. 158.

³³ Sok panasz érkezik a fejedelem zászlói alatt harcoló katonák részéről, hogy otthon maradt családjukat adóztatni akarják, mind a vármegye, mind a földesurak. Buday felhívja a vármegye figyelmét, hogy ezt a kérdést Rákóczi a vetési, a tokaji és a miskolci pátenseiben rendezte, tartsák magukat ahhoz. Aki ellenszegűl, az törvényszék elé kerül. Buday István levele Szabolcs vármegyének. Szatmár melletti tábor, 1704. április 28. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 74. Közölve: Zimmermann 1909. 280. Csatary 2008. 65. Buday a többször elhangzó noszogatásra erűt vett magán és május elején űgy dűntűt, hogy kűzelebb ereszkedik Szatmárhoz, bár az ellenség erűsebb, mint valaha: „*[1704] 6. Majj. Buday István űrt, hogy erűsebb most a szatbmári ellenség, mint mikor Kegyelmes Urunk űtt volt; de vagy nyer, vagy veszű, – kűzelebb szállű.*” AR I/I. 349. (Kivonatok). Buday István levele Szalay Pálnak. Szatmár melletti tábor, 1704. május 6. MNL OL G 26 IV.2.a p. 204–205. A katonaság fluktuációjáról: II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Dunaordasi tábor, 1704. május 11. AR I/I. 87.; Pápai János levele Buday Istvánnak. Dunaordas, 1704. május 12. AR I/I. 69.; Máramaros vármegye levele Buday Istvánnak. Sziget, 1704. május 17. AR I/I. 70.; II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Dunaordasi tábor, 1704. május 19. AR I/I. 88.; Ung vármegye levele Buday Istvánnak. Ungvár, 1704. május 20. AR I/I. 124. Azt nem állíthatjuk, hogy Buday plusz katonaságra való folyamatos igénye minden alapot

Minden hátráltató tényező ellenére a Szatmár körül kialakult hadihelyzet nem lett egyértelműbb, a Sennyei István helyére kinevezett új parancsnok ugyanúgy egy helyben topogott, markáns, átütő sikereket nem tudott elérni. A sikertelenség okait napi rendszerességgel magyarázta, de ezzel inkább tehetetlenségét kívánta leplezni, amelyből arra következtethetünk, hogy a számára kiosztott feladat végrehajtása nagy mértékben meghaladta az erejét. Buday István nem vádolható lustasággal, nemtörődőséggel, pusztán a realitás talajára kell helyezkedni és belátni, hogy a blokádpáncsnok nem lógott ki felfelé a kuruc hadsereg vezérkarából. Hasonlóképpen a többséghez, ő sem jelentett olyan fajsúlyos tényezőt, akinek minden parancsát maradéktalanul teljesítik akár a seregben szolgáló katonák, akár a vármegyék. A kibékíthetetlen ellentéteket, amelyek a vármegyék és a katonáskodók között feszültek, egy percre sem sikerült csillapítania, annak ellenére, hogy a fejedelmi akaratot is maga mögött tudta. Lehetetlen küldetesként tornyosult előtte az élelmezés és a megyei *insurrectio* táborba szállítása, és nem beszélünk még a Szatmárt erős kézzel tartó császáriakról.³⁴ Talán maga Buday is érezte, hogy az általa nyújtott teljesítmény nem elegendő a vár bevételehez és esetlegesen felmerült a leváltásának lehetősége.³⁵ Ez a felvetés nem minden alap nélkül ütötte fel a fejét, hiszen a korábban taglalt, sikertelennek könyvelhető produktum elgondolkodtatta Rákóczit is. Az 1704 júniusát

nélkülözött, de kényelmetlenül érinthette, amikor a fejedelem előtt ellentmondásba keveredett önmagával: „*Kegyelmed leveleiből értjük, hogy controventálná Kis Albert keze alatt való gyalogságnak a váradi ploquadá secundatiójára való dispositióját; bolott Kegyelmed levele maga ellen bizonyosság, melyben azt írja Kegyelmed Nemzetes Vitézlő Dobozó István debreczeni bíró hívünknek, hogy elegendő gyalogság van azonkívül is mellette, kikkel az ott való operációkat folytathatja. Kegyelmed azért többször az íhéten biztatósnak hagyjon békét, hogy mi is az ohanokra való nézve az harza szolgálatjának rövidségével valamely dispositiókat ne tegyünk; az onnan észlelédett gyalogságot pedig eszvegyütsé, hogy a miá harza szolgálatjában fogyatkozás ne essék. Nemes Zemplény vármegye táborunk és Tokajban levő praesidiarius hadaink intertentiójokra fogja ennekutána az élest adminisztrálni. Nemes Ungvár vármegyének parancsoltunk, hogy azon ploquadában, levő hadaink intertentiójokra concurráljon;*” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Dunaordasi tábor, 1704. május 17. AR I/I. 87.

³⁴ Zemplén vármegye közgyűlése. Újhely, 1704. május 24. MNL BAZML SFI IV.2001.b Congregationes 3. d. Fasc. 166. No. 468. p. 2., 4., 10., 12.; Buday István levele Zemplén vármegyének. Szatmár melletti tábor, 1704. május 27. MNL BAZML SFI IV.2001.b Rakocziana Fasc. 217. No. 152.; Buday István levele Zemplén vármegyének. Szatmár melletti tábor, 1704. május 31. MNL BAZML SFI IV.2001.b Historicorum Tomus fasc. 174. HT X. No. 1850.; II. Rákóczi Ferenc levele Zemplén vármegyének. Solti tábor, 1704. június 5. MNL BAZML SFI IV.2001.b Rakocziana Fasc. 217. No. 137.; II. Rákóczi Ferenc levele Bessenyei Zsigmondnak. Solt melletti tábor, 1704. június 1. MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 29. Közölve: Zimmermann 1909. 282. „[1704] 2. Junij. Kende Zsigmond uram kért Buday Generális uramtól szabadságot, hogy szánthason vagy három napég Czégényben is; féltek akkor szakmári német eruptiójától.” AR I/I. 350. (Kivonatok) Bóné András levele Buday Istvánnak. Kismarja, 1704. június 2. AR I/I. 223–224. „*A még pedig említett kapitány odaérkeznek is: igyekezze Kegyelmed addégis az harza kévántató szolgálatját úgy folytatni, hogy eddég megmutatott igaz hazafiságával szerzett becsületit öregbíttesse, – acomodálván magát tovább is elmenetele alkalmatosságával adatott instructiókhoz és megnevezett generáladjutant hívünk által szóval lött izenetiinkhez;*” II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Solt melletti tábor, 1704. június 5. AR I/I. 167. „*Vitézlő rendek közül, a kiknek csak feleségek maradtott otthonn: azok semmiféle terbriveléssel, se élés-adással nem tartoznak; a kiknek pedig atyjok, bátyjok vagy öcscek maradtott, azok éléssel, – a jobbbágyok pedig földesuraknak mindenféle szolgálattal tartoznak.*” Buday István pátense. (?) tábor, 1704. június 6. AR I/I. 325. Lásd még ehhez: MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 5. No. 75. Buday István levele Szabolcs vármegyének. Hely és dátum nélkül. Felolvastatott a vármegye 1704. június 11-én, Demecseren tartott közgyűlésén.

³⁵ „*Nem tudom, honnét vette Kegyelmed azt a hírt, hogy onnét felváltódnék? – meguntá Kegyelmed egy helyben? De csak patientálja magát; abba bizony semmi sem telik!*” Pápai János levele Buday Istvánnak. Solt, 1704. május 30. AR I/I. 220–221. A menetrendszerű császári kicsapások miatt senki sem érezhette magát biztonságban: „*[...] mert két nap múlva az szakmári hadak felvérese nem kevés szomorúságot hozza; úgy, hogy még csak a lakásom is hol lehessen, s gyámoltalan nyomorult életem miként keressem?*” Barkóczi Krisztina levele Pápai Jánosnak. Kisvárdá, 1704. június 10. AR I/I. 125. A Szamos hídjánál lezajlott harc teljes vereséggel végződött, a kitörő császári csapatok egészen Csengerig nyomultak előre. Gottreich 1955. 126–127.

végig kísérő kudarcok következtében nem maradt más megoldás, csak egy újabb váltás, hátha más vezetéssel működhet a szatmári blokádnál. Buday a júniust még az ostromgyűrű renoválásával töltötte, de a helyére érkező Bóné András személyében új parancsnokot kaptak a Szatmár környékén állomásozó csapatok.³⁶ Budayt a fejedelem – a hajdúvárosiak nélkül – magához rendelte, látva, hogy az öregedő alispán számára más típusú feladatot kell találni.³⁷

Szatmár után

A szatmári sikertelenséget követően Rákóczi magához hívatta Buday Istvánt. A kudarc következményeként elcsapásról, elmarasztalásról nincs tudomásunk, ellenkezőleg, a hajdúvárosiak élén a felvidéki hadjáratban vett részt az év végéig Buday. A váltakozó sikerrel folyó harcok egy állandóan hullámzó frontvonalat hoztak létre, amely következtében a kuruc hadak egészen a morva területekig előrenyomultak. A november 23-án, Semptén megtartott haditanács értelmében Rákóczi a gyalogsággal Lipótvár ostromát kezdte meg, amíg Bercsényi a lovasság élén a morva területeket kívánta megszorongatni.³⁸

A nyers modoráról híres Bercsényi Budayt sem kímélte, a fejedelemnek írt leveleiben egy-egy félmondatot, de erőteljesen odaszúr a szerinte „nem jóféle embernek”.³⁹ Ettől függetlenül ideig-óráig komolyabb epizódszerephez jut a hajdúvárosi főkapitány, hiszen részt vehet a semptei haditanácson, majd rábízta a Bercsényi keze alatt lévő hadak felügyeletét is, amíg ő Rákóczival találkozott.⁴⁰

³⁶ „Rácsán felverésének s ottan való nyereségnek, itten igen nagy híre van, kinek is vasárnap lővén meg az örömét Szakmar ellen való táborban: másnap reggel rajtok menvén a német, nem kevesebb szégyennel, a mint értem, szélllyel szaladtak, mint azelelt. Tiszteknék keménykedni, úgy látom, haszontalan; fegyverrel áll is eleibe, csak szalad; nem remélhet: magyar többször blokvádálja, minthogy másutt is van szükség a javára, rosszal pedig haszontalan... Buday uram, a kike mellőle szélllyel nem osztottak, ma Károlyhoz ügyekezett. Most egyszer derekason megszorult volt az német.” Barkóczi Krisztina levele Károlyi Sándornak. Kisvárdá, 1704. június 10. AR I/I. 126. Buday utolsó intézkedéseire lásd: Szabolcs vármegyében általános felkelés elrendelése, melynek a szatmári blokádnál kell vonulnia. Szabolcs vármegye közgyűlése. Demecser, 1704. június 11. MNL SzSzBML IV.1.a 17. k. p. 514–519. Buday a hajdúvárosok haderejét próbálja összegyűjteni, de lovak híján nehézkes. Buday István levele II. Rákóczi Ferencnek. Böszörmény, 1704. június 15. MNL OL G 15 Capsula B. Fasc. 28. p. 11–12. Ugocsa vármegyének az elmaradt élelmezést kell pótolnia és Szamoszeghez szállíttatni a restanciát. Csatáry 2008. 66., 128. és 179. Buday és Bóné állandóan sürgette a búza szállítását és őrlését a katonák számára. Szentgyörgyi József vizsgálata (recognistio). Ecsed, 1705. május 25. MNL OL G 28 V.2.e p. 150. A személycserére lásd: Gottreich 1955. 128.

³⁷ Az 1704-ben a kancellárián írt és kiadott levelek kivonatainak gyűjteménye. Buday Istvánnak, hogy jöjjön a fejedelemhez, de a hajdúvárosi had maradjon Bóné mellett. Szeged alatt, 1704. augusztus 8. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 188r.

³⁸ Bánlaky <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-badtortenelme-2/>

³⁹ „mondja Buday Uram, Nagyságodhoz várták mára. Nem jóféle embernek tartom.” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Szenice, 1704. december 11. AR I/IV. 217. „Budai miért nem gyűjt ide az hadával, ha ott nem szükséges? itt sem igen ugyan?” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Sasin, 1704. december 3. AR I/IV. 195. „Vettem most is Budai levelit: de ott még semmi hírek nincs egyéb ezen indusánál, – ezt semminek tartom.” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Szomolya, 1704. december 18. AR I/IV. 222. „Budai Uram írta hírt nem hiszem, M. sem hiszi; megindulok azért virradtakor.” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Korompa, 1704. december 24. AR I/IV. 240.

⁴⁰ Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Szenice, 1704. december 9. AR I/IV. 209.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Szenice, 1704. december 10. AR I/IV. 212. Bánlaky <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-badtortenelme-2/>

A hadjárat lezárásának is tekinthető nagyszombati csatában a balszárnyon kapott helyett a hajdúvárosi ezred. A vesztes ütközet után a felbomló hadrendet csak Báth környékén sikerült megfogni és a szétszaladt lovasságot rendezni. Az alakulatoknál elrendelt mustrák nem festettek túlságosan biztató képet, nem volt ez másként a Buday keze alatt katonáskodó hajdúvárosiaknál sem.⁴¹ A letargikus állapot nem tartott sokáig, az ezredparancsnok szerencséjére pár héten belül sikerült helyreállítani az ezred keretét és újra egy ütöképes egységet tudtak felmutatni a szabolcsi hajdúvárosok.⁴² Emellett a Buday felett álló közvetlen parancsnok személye is megváltozott: január végétől Károlyi Sándor se-regtestéhez tartozott a hajdúvárosok ezrede.⁴³ Ennek ellenére az első hetekben csak a katonaságot vitte magával Károlyi, Budayt egy gyenge kis csapategységgel Szeli közelében hagyták, aki még portyázni sem tudott, annyira nem maradt hadra fogható ember a táborában.⁴⁴ A hajdúvárosi ezred kikerülve a közvetlen irányítása alól, hol Bercsényi, hol más tábornokok keze alatt tűnt fel, változó létszámban. A főkapitánynak Rákóczi inkább hadszervező munkát szemelt ki, hadgyűjtéssel bízta meg, illetve az összeterelt katonaság táborba kíséréseivel. Emiatt Buday is visszatérhetett a Tiszántúlra és ott kezdhette meg a hazatért, hazaszökött kurucok előcitolását.⁴⁵ Ez idő alatt a kuruc hadvezetés a folyamatban lévő hadműveletek továbbgondolásán és újabb tervek készítésén fáradozott, számolva mind Budayval, mind a hajdúvárosi ezreddel. Júniusban a fejedelem maga mellé rendelte főkapitányát és katonáit, és a Vág folyó közelében lezajlott sikertelen bekerítési kísérletnél vetette be őket. Az elméletben jól előkészített kelepce technikai kivitelezése a valóságban egyáltalán nem sikerült és az időben eszmélő császári csapatok el tudtak menekülni.⁴⁶ Talán a sikertelen hadművelet és a közelgő szécsényi országgyűlés miatt is

⁴¹ A csatára lásd: Bánlaky

<https://www.arcanum.hu/bu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/> A mustrára: Léva, 1705. január 1. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 200v. és fol. 516r. „*Antal Uram elmenjen 3000 emberrel által? Mi marad! Ki menjen vele? az jász? – van 500. Budai? – van 200. János Diák? – van 50.*” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Érsekújvár, 1705. január 12. AR I/IV. 291.

⁴² Léva, 1705. január 3. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 201r.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Kér, 1705. január 8. AR I/IV. 282. „*Budai Uramot Galgócra küldtem, beszállítani Révai Imre Uramot az gyalogival; van már 10 serege.*” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Tornóc, 1705. január 25. AR I/IV. 305.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Tornóc, 1705. január 26. AR I/IV. 307.

⁴³ Bercsényivel ellentétben Károlyi csak öt zászlóaljról tud, amelyek Pereden állomásoznak. Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagyszeli, 1705. január 29. MNL OL G 15 Capsula B. Fasc. 21. p. 50–54. Belső, kiegészítő lapon. Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Tornóc, 1705. február 13. MNL OL G 15 Capsula B. Fasc. 21. p. 15–19. Károlyi levelei I. 1994. 35.

⁴⁴ „*Károlyi Uram az karabélyosokon kívül az hadaknak javát ehítte magával: maga, Nyíri, Ibráni, jász és hajdú ezereket, csak minden ezerből az bádgyodjával maradtak zászlók s tisztek, s azokat mind Széliben, egy helyben hattuk Buday Urammal.*” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Tornóc, 1705. február 1. AR I/IV. 321. „*Gondoltam, hogy jó portákat tartson Budai Uram: de az csupán cseléddel van itt; az karabélyos sem portáz, mert csak siratja lovát, kevé is.*” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Felsőszeli, 1705. február 5. AR I/IV. 339.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Tornóc, 1705. február 6. AR I/IV. 342.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Cétény, 1705. február 15. AR I/IV. 371.

⁴⁵ Buday Istvánnak, hogy a jászsággal, Deák Ferenc katonáival és a hajdúvárosiakkal, mindkét rendűekkel, menjen a fejedelem táborába. Kisszemere, 1705. február 21. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 219v. Budaynak. Gyűjtse össze a hajdúvárosiakat és menjen velük Egerbe. Eger, 1705. március 8. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 229v. A több részre szaggatott ezredet majd április-május folyamán egyesítik: „*Budai, János Diák ezereit is hogy együtt legyenek, az maradvikat hozzájuk küldöm.*” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Szőgyén, 1705. április 6. AR I/IV. 445.

⁴⁶ Bercsényi Miklós terveiben a Buday ezred Eszterházi Dániel dunántúli hadjáratához csatlakozott volna. Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Érsekújvár, 1705. május 13. AR I/IV. 508. Az Eszterházinak szóló instrukciókban is 10 zászlóval szerepel a hajdúvárosi ezred. Eszterházi Dániel instrukciói a Dunántúlra

térhettek vissza Károlyi irányítása alá, aki a Tiszántúl megerősítését és az onnan való ezredék feltöltését kívánta elérni. A katonaság összedesésével kapcsolatban Károlyi meg is jegyezte Rákóczinak, hogy a hazaszököttek zászló alá állítását Budaytól is keményen követeli, hiszen ez másnak sem okozott gondot, egy főkapitánynak pedig végképp ne legyen az, szedje ráncba mind a katonaságot, mind a hajdúvárosiakat.⁴⁷ Ez a fajta szigor időszerrűnek mondható, mivel a Szécsénynél zajló országgyűlés (szeptember 12. – október 3.)⁴⁸ nem folyhatott zavartalanul, a császári csapatmozgások felélénkültek és az Erdélyből meginduló ellenség az egész Tiszántúlt veszélyeztette. Károlyi Szeged környékét akarta elköltöztetni, Bottyánt pedig – Budayval egyetemben – a felvonuló császáriak szemmel tartására, nyugtalanítására, csipdesésére küldték. Előtte azonban Budaynak a hajdúvárosiakat kellett összedesnie, majd a felgyűjtött katonákkal Túrhoz vonulnia.⁴⁹ Ez a feladat sem ment zökkenőmentesen, még október 6-án sem tudott Károlyi semmit azokról, akiket kiküldtek hadat gyűjteni. Hiába várta őket a Túr melletti táborban, az ebből fakadó keserűségét pedig nem titkolta Rákóczi előtt sem.⁵⁰ Később már enyhébben fogalmazott

irányuló expedícióról (1705). OSZK Kt. Fol. Hung. 1389 IVa. k. p. 129–132. Vay Ádám levele II. Rákóczi Ferencnek. Imsósi sánc, 1705. május 17. AR I/IX. 187–188. A fejedelem parancsa Budaynak, hogy katonaságával együtt haladéktalanul az ő táborába vonuljon. II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Eger, 1705. június 18. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 289v. A Vág környéki csapdáról lásd: Bánlaky [https://www.arcanum.hu/bu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-badtortenelme-2/18-ii-rakoczi-ferenc-nemzeti-folkelese-17011714-4329/ii-rakoczi-ferenc-nemzeti-folkelese-17031711-a-a-magyarok-szabadsagharca-az-onodi-gyulesig-17031707-43C2/5-az-1705-evi-hadjarat-458E/b-a-szeccsenyi-orszaggyulesig-terjedo-hadmueletek-berbeville-ellen-45BC/b-berbeville-lipotvar-megsegiteset-celzo-hadmuelete-a-vag-dudragi-kelepc-45D8/?list=ej/maW%0ZX\]zJogeyJNV/S16IFsTkeZPX0PTlJfQmFubGFreV8yl19LC.AicXV/lc-nkzOiAiYnVkyXkgaXN0dk1MDBIMW4jQ](https://www.arcanum.hu/bu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-badtortenelme-2/18-ii-rakoczi-ferenc-nemzeti-folkelese-17011714-4329/ii-rakoczi-ferenc-nemzeti-folkelese-17031711-a-a-magyarok-szabadsagharca-az-onodi-gyulesig-17031707-43C2/5-az-1705-evi-hadjarat-458E/b-a-szeccsenyi-orszaggyulesig-terjedo-hadmueletek-berbeville-ellen-45BC/b-berbeville-lipotvar-megsegiteset-celzo-hadmuelete-a-vag-dudragi-kelepc-45D8/?list=ej/maW%0ZX]zJogeyJNV/S16IFsTkeZPX0PTlJfQmFubGFreV8yl19LC.AicXV/lc-nkzOiAiYnVkyXkgaXN0dk1MDBIMW4jQ)

⁴⁷ Nemcsak a katonaság miatt dorgálták folyamatosan a főkapitányt, hanem a posta késedelmes volta miatt is. II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Eger, 1705. június 3. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 229v. és fol. 272v. Buday a városok nevében arra kéri Károlyit, hogy a rendelkezéseket, amelyeket nekik kellene végrehajtani, jól megkülönböztetve küldjék meg nekik, mert néha nem tudják eldönteni, hogy kitől is érkezett az utasítás, és ezért szenvedhet késedelmet a kivitelezés. Buday István levele Károlyi Sándornak. Nánás, 1705. június 8. MNL OL P 396 - 1. - No. 1001. Károlyi Sándor tiszántúli terveiről: Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez. Kecskemét, 1705. július 18. 189. levél. Bánkúti 1992. 108–110. „Az hajdúvárosoknak én parancsolni jöök, eszequaltatom is Budai István generális uramnak, ne esjudiallyon ki szintén úgy kihajthattya, ha akarja, mint én.” Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Muslai tábor, 1705. augusztus 31. MNL OL G 15 Capsula B. Fasc. 22. p. 54–57.

⁴⁸ A konföderáció szövetséglevelét Buday István is aláírta. (piszkozat) MNL OL G 15 Capsula B. Fasc. 28. p. 166–169.

⁴⁹ „Mivelhogy kegyelmes urunk eő Nagyságha kegyelmes parancsolattya szerént egy corpusban nem jártatbatni ezen hadat, hanem egynéhány jelé szaggatván az németet szüntelen infestalni is czűpdesni szűkséges. Azért tekintetes és nemzetes Bottyán János generális uramnak comandója alá maga ezere Bezerédi uramé Eszterházi Dániel uramé Gunderfinderé Budai István generális uramé.” Károlyi Sándor levele Bottyán Jánosnak. Törtel melletti tábor, 1705. szeptember 25. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389 IVb. k. fol. 216.; Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez. Törteli pusztá, 1705. szeptember 25. 265. levél. Bánkúti 1992. 174–176. és Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Törteli pusztá, 1705. szeptember 25. AR I/IX. 245. A gyülekezési pontot Túrnál jelölték meg, ahova Budaynak – miután felhajtotta a hajdúvárosi szökevényeket – is vonulnia kellett az ezredével. Menjen a hajdúvárosokba és szedje össze a hadakat, majd vonuljon Túrhoz. II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Szécsényi mező, 1705. szeptember 25. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 441r. Erről a lépéséről a fejedelem Károlyit több levélben is tájékoztatta. II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándornak. Szécsény, 1705. szeptember 26. AR I/I. 423.; II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándornak. Szécsény, 1705. szeptember 26. AR I/I. 424.; Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez. Szolnok, 1705. szeptember 28. 267. levél. Bánkúti 1992. 177–178.

⁵⁰ „P. S. Megíráram Nagyságnak, hogy sem Budai, sem Gyürkei, sem Palocsai, sem Gencsi nem érkezék ezekere, most tapasztaltattja Nagyságnod, bizony mind Antal Úr, mind Nagyságnod, mind Forgátsz Uram úgy jár, ha sokat mulat és késik, vajmi

a tábornok, belátva, hogy nem minden a hadgyűjtőkön múltott. Ettől függetlenül a keze alatt lévő hadak nem szaporodnak, inkább még jobban oszlanak, a nagy hideg miatt nem lehet a katonaságot egyben tartani.⁵¹ Emiatt Károlyi stratégiát váltott és inkább felosztotta a parancsnoksága alá eső országrészt, hátha ilyen formában ezredesei jobban el tudják látni a rájuk bízott terület védelmét. Budaynak és a hajdúvárosiaknak a Tiszamellékét kellett szemmel tartaniuk, a hátukat pedig Palocsay védte, Debrecen és a Sárrét szoros kézben tartásával.⁵² Az ideiglenes állapot nem tartott sokáig, a Debrecenig nyomuló császáriak mozdulataira a kuruc hadvezetésnek is reagálnia kellett. A Tóció környékén táborozó ellenség nyugtalanításán és szemmel tartásán kívül nem jegyezhetünk fel olyan érdemi ellenakciót, amely megakadályozhatta volna Debrecen teljes kifosztását.⁵³

Buday a fejedelem parancsának engedelmeskedve csatlakozott táborához, ahol egy igencsak kellemetlen incidenst jegyeztek fel vele kapcsolatban. Károlyi feleségének írt november 2-i levelében még csak szűkszavúan tesz említést az ügyről: „*Budaj István Árestomban vagyon, valaki vallot reá, hogj az ellenség levelet küldött neki.*”⁵⁴ Másnap viszont az egész esetet leírja hitvesének: „*Pálfi küldöt volt kétt kémet, az egjük vissza ment, az másik minden Táborinkat be járta. Már most az karabélyosok között volt, onnat akart volna el menni. Rajta érték, maga meg vallotta kémségét s az vallot Budaj István komámra, hogj levelet hozot neki és Szomljon adta megh. Kiért midön megh fogattatot volna, Budai mibent az karabélyosokat látta, mindjárt megjiet s azt monta, tudom miért jötök, megh kell halnom, hanem csak az szegény árváimot szánom. A mellet az mely Passus volt reá bizva, hogj bevágassa, azon sem munkálotot semit is. Nagy álhatatlanságh az jo komátul, ha valo.*”⁵⁵

Az később sem derült ki, hogy volt-e valóság alapja az árulkodó által mondottaknak, de elgondolkodtató, hogy a Károlyi megjegyzett lelkesedés hiánya nem először merült fel

nagy föld az erdélyi passus, sok galibás ember vagyon közte. Nagyságotat követem, nem tebetek rolla, ha igazat írok.” Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez. Túri tábor, 1705. október 6. éjfélfkor. 275. levél. Bánkúti 1992. 185–186. Mindeközben Buday arra hivatkozik, hogy megkapta Károlyi kétréndbeli levelét és azon parancsokat alapján is jár el. Most is azon dolgozik, hogy a hajdúvárosiakat felültesse, de nem sokra megy velük. Ettől függetlenül magával viszi őket és Polgár felé serényen figyeltet, ahogy a parancs szól. Amint kiderül, hogy hova kell vonulnia, indul is a hajdúvárosiakkal. Buday István levele Károlyi Sándornak. Szoboszló, 1705. október 6. MNL OL P 396 - 1. - No. 1624.

⁵¹ Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez. Túri tábor, 1705. október 7. 276. levél. Bánkúti 1992. 186–187. Buday csalódott, mert azt olvasta, hogy nincs értelme átkelnie a Tiszán, pedig ő mindent elkövetett, hogy az otthonlévő hajdúvárosiakat összegyűjtse, – féltetve lágyságát – még executiot is küldött a településekre. Akik mellé kerültek, azokkal várta Károlyi érkezését. A hajdúvárosiak Károlyi parancsának megfelelően az élelem összeszedésével nem maradnak el, hétfőre Szoboszlóhoz gyűjtik össze az egészet és onnan oda szállítják, ahova parancsolják nekik. Buday István levele Károlyi Sándornak. Polgár, 1705. október 10. MNL OL P 396 - 1. - No. 1638.

⁵² „...*Budai, Gencsi, Palocsai, Kruicsai, Gyürki és Galambos uraimék penigh készen, hogy nyúázzanak...Mind ezeket kegyelmes uram én felosztottam. Budai uramra az Tisza melyékét az hajdúkkal, Palocsaira Debrecent és Sárréje melyékét, Gyürkire Bihar vármegyét s az Érmehékét*” Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Túri tábor, 1705. október 11. MNL OL G 15 Capsula B. Fasc. 23. p. 51–54.; Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez. Körösladány, 1705. október 15. 285. levél. Bánkúti 1992. 196–197.

⁵³ „...*Elkülde Nagyságot Budai uramat, Gencsit. Buday uram ma is oda vagyon, Gencsi talám 60 lóval jött be ... Szoboszló felől, másfelől Kárándiék is ugyanakkor beüittek, de semmi sem ment uttanok.*” (a németek Debrecen alatt a Tócióban táboroznak, de senki sem vette fel velük a találkozót). Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Érsemjén, 1705. október 25. hora 3 post meridiem. MNL OL G 15 Capsula B. Fasc. 22. fol. 20–23. Eközben a fejedelem Budayt magához rendelte: II. Rákóczi Ferenc levele Buday Istvánnak. Magyaregres, 1705. október 29. OSZK Kt. Fol. Hung. 978. fol. 444v.

⁵⁴ Károlyi Sándor levele Barkóczi Krisztinához. Nagykároly, 1705. november 2. Károlyi levelei I. 1994. 82.

⁵⁵ Károlyi Sándor levele Barkóczi Krisztinához. Nagykároly, 1705. november 3. Károlyi levelei I. 1994. 83.

Budayval kapcsolatban.⁵⁶ A főkapitány legnagyobb szerencséjére az ellene valló kém módosította vallomását, ezzel tisztázta őt a vádak alól.⁵⁷

Nem tudjuk pontosan, hogy testileg és lelkileg mennyire viselte meg az eset Budayt, de egy rövid időre eltűnik a szemünk elől. Valószínűsíthetjük, hogy hazatért családjához, átgondolni a kialakult helyzetet. Talán már ekkor megfogalmazódott benne – és a fejedelemben is –, hogy a hajdúvárosi lovasezred irányítása, az állandó hadműveletekkel járó terhelés túl sok egy több mint ötvenéves ember számára. A hatékonysági faktor az idő múlásával egyre csak csökkent, a szabadságharc elején tapasztalható lendület mérséklődött. Feltételezzük, hogy 1705 végén, 1706 elején Rákóczi – aki mindig is panaszkodott döntésképtelen tisztjeire – elérkezettnek látta a pillanatot, hogy Budayt új pozícióba helyezhesse, átadva akár a hajdúvárosi ezred, akár a hajdúvárosok irányítását egy agilisabb személynek.

Elsősorban az ezred irányításával kapcsolatban egyeztettek egymással a kuruc vezérkar vezetői, nagyobbbrészt Rákóczi és Károlyi foglalkozott a kialakult helyzettel. A fejedelem egyértelműen Kenyhecz Jánost nevezte meg Buday utódként.⁵⁸ Károlyi ellenben tartott attól, hogy az új parancsnok nem elég keménykezű, pedig a hajdúvárosiak élére egy erélyes, irányítani képes illetőre van szükség.⁵⁹ Nem lehet tudni pontosan, hogy ebből a felvetésből mi valósult meg, átvette-e egyáltalán a parancsnoki posztot – még ha nem is véglegesen – Kenyhecz.

Feltételezésünk szerint nem valósult meg az új parancsnok kinevezése, mivel március elején a Nagymáson táborigazgató ezred Krucsay János keze alá került.⁶⁰ Krucsay neve valószínűleg felmerült az utódlást illetően, de a hajdúvárosiak kifogásként emlegették fel vele szemben, hogy pápista.⁶¹

Krucsay vicecolonnellusként a Nádaskay ezrednél szolgált, ahova – a rövid kitérőt követően – visszavárták. Ettől a perctől fogva égetővé vált Buday utódjának kinevezése és átvezénylése a hajdúvárosi ezredhez. A választás szemerei Szemere László brigadérosra

⁵⁶ „Noha, ha elkerülhetem, bizony nem örömet untatom magamat. Csak lehetne tisztességes megmenekedés azon hivataltul, csak job volna. De annak sem látom módját, mert csak nincs szerencséje az első kurucoknak, úgy látom. Példa Sennyei, s még Budai is valóban hitetlen.” Barkóczi Krisztina levele Károlyi Sándorhoz. Olcsva, 1705. április 18. Barkóczy levelei 2011. 60.

⁵⁷ „Szerkes Nagy István, úgy Budai dolgáról is revolta fassióját [visszavonta vallomását] az vádló, az melynek hamisága a circumstantiákból is comperiáltatott [a körülményekből érthető]; kibez képest kívánságát placidálja. [hagyja jóvá]” II. Rákóczi Ferenc levele Bercsényi Miklósnak. Beregszász, 1705. december 20. AR I/I. 456.

⁵⁸ „E mellett az Hajdu-városiak ezereben Kenyhecz kapitányul praeficiálni jónak látjuk, minekutánna tekintetes Budai István generális strásamester hívünk resignálni fogja, melynek alkalmatosságával az vicéről is disponálhat Kegyelmed.” II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándorhoz. 1706. február 17. Emőd. KO V. 394–395.

⁵⁹ „Az ezerek iránt is mostani mustra alkalmatosságával ugyan az mustramester által instelláltatom az beállítandó tisztteket az Nagyságod kegyelmes parancsolatya szerént nem különben az ezereket úgy reducaltatom hanem az Sennyei uramé, Budaié, Telekié maradnak fen. Mindazáltal míg resignál is Budaj uram Kenyheczkének adom az comandt azon ezereben, noba talám erősebb ember kellene azok közé meg látom ugyan mert meg nem ismerem, csak abból itelem, hogy az hajdú tótok voltanak mégis megverték.” Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Károly, 1706. február 24. MNL OL G 15 I. 1. Capsula C. fasc. 61. p. 49–56. Kenyhecz Jánosra lásd: Heckenast 2005. 228.

⁶⁰ Kimutatás a Károlyi Sándor parancsnoksága alatt lévő ezredekről és elhelyezkedésükről. Szurdok, 1706. március 6. MNL OL G 15 I. 1. Capsula C. fasc. 62. p. 22–25. Krucsay Jánosra lásd: Heckenast 2005. 253.

⁶¹ „Krucsay János való pápista, abban hajdú uraiméknak, sem másoknak, nem kellene válogatni, ha igaz lélekel egyeztek volna meg.” Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Szurdok, 1706. március 9. MNL OL G 15 I. 1. Capsula C. fasc. 62. p. 33–40.

esett, akit 1706 áprilisában már nagyon sürgettek, hogy foglalja el az új tisztségét.⁶² Rákóczi tisztességesen akart eljárni Budayval szemben, ezért először közölni szeretne volna a tényeket és csak ezt követően leküldeni Szemerét, hogy foglalja el a kijelölt pozíciót. Emiatt a hivatalos váltásra csak 1706. május 16-án került sor, amikor a hajdúvárosok főkapitányi és a hajdúvárosi ezred parancsnoki teendőit Szemere Lászlóra bízta.⁶³

Az új feladat

A kuruc felsővezetésnél 1705 végére, 1706 elejére világossá vált, hogy a katonai hierarchia további polarizálásra szorul, nemcsak a kiállított csapategységek irányítása fontos kérdés, hanem a területi alapon szerveződő, főként az adott térség védelmét és az utánpótlás soha véget nem érő munkáját magára vállaló, feladatként elnyerő pozíciók létrehozása is elkerülhetetlen. Ez a felvetés az 1706-ban tartott miskolci gyűlésen is napirendre került, ahol a szenátus tárgyalt az országos főkapitányságok létrehozásának lehetőségéről. Rákócziék némileg felpörgették a tervek ezirányú kidolgozását és késő tavaszra kirajzolódott az országos főkapitányságok rendszere. Ennek az új építkezésnek lett a részese Buday István is, aki – miután hajdúvárosi tisztségeit átadta – a Duna-Tisza közí főkapitányság vicegenerálisi tisztségét nyerte el.⁶⁴

Az új megbízatás tartogatott némi kellemetlenséget, mivel Buday felettese, id. Barkóczy Ferenc, több alkalommal is nehezményezte, hogy mellérendeltek egy helyettest. Mondhatjuk azt, hogy ezek a kirohanások, háborgások nem a vicegenerálisnak szóltak, inkább Barkóczy egóját sértette a kialakult szituáció. Féélme azonban alaptalannak bizonyult, Buday a helyét kereste a rendszerben és megadott minden tiszteletet a főgenerálisnak.⁶⁵

⁶² „Szemere László uram, ha lehet, kegyelmes uram ne késsék, mert Kruczay János felett szükséges az Nádaskay ezerehez, maga gyenge ember lévén.” Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Topánfalva, 1706. április 22. p. 68–71. MNL OL G 15 I. 1. Capsula C. fasc. 62. Rákóczi válaszában tudatta, hogy küldi Szemerét, csak előbb Buday sorsát kívánja rendezni. „Szemere Lászlót már eddigis leküldöttem volna: de kívántam elébb annak rendi szerint való resignatiójáról disponálni Budait, – mely is már alkalmasint meglévén, lemenetelirül ezennel fogom parancsolatimat expedálni.” II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándornak. Kistapolcsány, 1706. április 27. AR I/I. 538.

⁶³ „Tekintetes nemzetes Budai István generalis főstrásamesteriünk resignálván az Hajdu városokbeli főkapitánysági tiszttit, azon tisztségre resolváltuk tekintetes Szemere László brigadéros bíviunket. Adván oly ordert említett brigadérosunknak: conferálja elsőben is magát Kegyelmedhez, és vegyen mindenkében teljes információt.” II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándorhoz. Kistapolcsány, 1706. május 16. KO V. 477. Szemere László katonai pályafutására lásd: Török 2018.

⁶⁴ Buday István Duna-Tisza közí kerületi vicegenerálisi kinevezésének fogalmazványát (Kistapolcsány, 1706. május 15.) közli Mészáros 2006. 133–134.

⁶⁵ Buday május 27-én már Szolnokról ír Károlyinak, hogy várja parancsait és a területi elosztásra vonatkozó intézkedéseket. Buday István levele Károlyi Sándornak. Szolnok, 1706. május 27. MNL OL P 396 - 1. - No. 2381. Barkóczy több alkalommal is gyógykezelésre szorult, ezért nem lehetett meglepő számára, hogy kineveztek mellé egy helyettest, aki biztosítani tudja a feladatok gördülékeny ellátását, amennyiben a generálisnak huzamosabb ideig távol kellene lennie. Mészáros 2006. 50–51. és 108. „Sexto. Tisza s Duna között való generalatus Méltóságos Groff idősbike Szalay Barkóczy Ferencznek adattatik, kinek is residentája Eger lévén, vicejének, Tekintetes Nemzetes Buday Istvánnak Szólnok léssen statiója.” Az országos főkapitányságok felállításával kapcsolatos határozatok. Érsekújvár, 1706. június 21. 15. okmány. Mészáros 2006. 134–135. Néhány példa a Barkóczy-féle zsörtölődésre: „En kegyelmednek már egynébány levelekel udvarlotam, de még egyre sem jöt válaszom, ma pedig Vice Generalis Budai uramnak szóló levelelét költöte velem.” Id. Barkóczy Ferenc levele Károlyi Sándorhoz. Szolnok, 1706. augusztus 7. 307. levél. Bánkúti 1992. 217. „Budai uram nem siet az hadak közzé, megszerete Szolnokot, azért úbagyom,

1706 nyarán – talán a fegyverszünetnek köszönhetően – volt lehetősége Barkóczyinak és Budaynak is szokni a másik félt. Az ideiglenes fegyvernyugvás miatt az információ-szerzés és -nyújtás merítette ki a vice mindennapjait. Szolnok központtal várta, gyűjtötte a híreket, amelyekről részletesen tájékoztatta a legfőbb katonai vezetést. A Duna-Tisza köze a rác betörések által háborgatott térségként, elsősorban délre, délkeletre fókuszált, ahonnan az újabb és újabb ellenséges hadmozdulatokat várhatta. Az ezzel kapcsolatos információáramlás görbülékenységet kellett Budaynak biztosítani, aki Szolnokról egészen Erdélyig, Szegedig nyújtotta meg ezeket a láncolatokat.⁶⁶ Az adatgyűjtő terület kiterjesztése szükséges lépésként fogalmazódott meg, mivel az Erdélyben tartózkodó ellenséges haderő mozgulatait csak ilyen formában lehetett naprakészen követni. A meginduló császári csapatok mozgására, útirányára – ami minden alkalommal hatványozottan érintette Szolnok környékét – Budayék reagáltak, elkezdték felkészíteni a várost egy esetleges ostromra, illetve hidat is verettek, amelyet nagyon gyors ütemben fel is lehetett számolni. Ezenkívül a kuruc seregek ellátásának kérdése is nyomta a vicegenerális vállát, aki teljesíteni kívánta a rá kiszabott feladatokat. Emellett hazalátogatni csak nagy ritkán nyílt alkalma mind Barkóczyinak, mind Budaynak.⁶⁷ A kimozduló ellenség mellett nem is igen lehetett erre időt találni, hiszen minden nap új helyzetet teremtett, nem tudhatták a

az hidat hogy csináltasa, meghatam.” Id. Barkóczy Ferenc levele Károlyi Sándorhoz. Szolnok, 1706. augusztus 8. 308. levél. Bánkúti 1992. 217–218. A kinevezéseket követően a vármegyék, várparancsnokok felé kellett intéznie levelet intézni, amelyekben engedelmességre szólították fel őket. Mészáros 2006. 53.

⁶⁶ Buday dolga, sok esetben, a térségbe küldött hadak és azok parancsnokának segítése: „*A mint hogy is vévén emlétt Generalis Uram ezen intimatiómat, menjen késedelem nélkül az Tisza Duna közé való földre s nevezet szerint Kecskemét tájára, az hol T. N. és V. Generalis-Strázsamester Buday István Uramtól ezen accludált s ö Kelmének a végre szóló levelem megadásával kezére vévén a commandót, fogja tudni azon földnek conservatióját az ellenség motusira való vigyázásokkal munkálodni.*” Bercsényi Miklós levele Bottyán Jánosnak. Érsekújvár, 1706. június 8. AR I/IX. 290–291. Az információáramlásra jó példa a Kecskeméttel folytatott levelezés, amelyben rendre visszatér a hírek jó áramlására való törekvés. „*Vettem az éjel Kegyelmetek levelét, ide is már meghozták azoknak gyülekezettek, még az armistitiumban valami kevés nagyon bátra, adig úgy hiszem, nem próbál. De mindazonáltal Kegyelmetek jól vigyáztasson, Székely Sigmond Uramnak is adgyon hírt, hogy Eö Kegyelme is tudhassa magát mibe alkalmasztatni, ha valami bizonyost érthett Kegyelmetek, mert az armistitiumban nem kel bízni, úgy ballom, meghosszabították volna, de még írásban nem láttam.*” Buday István Kecskemét városának. Szolnok, 1706. július 8. 561. levél. Bánkúti 1994. II. 75. és Buday István Kecskemét városának. Szolnok, 1706. július 12. 562. levél. Bánkúti 1994. II. 75–76. A begyűjtött anyagokat pedig több irányba, több személynek is megküldte. Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagyszombat, 1706. július 2. AR I/IV. 143.

⁶⁷ Az erődítési munkálatokra és az élelmezési kérdésekre lásd: Buday István levele Károlyi Sándornak. Szolnok, 1706. augusztus 18. MNL OL P 396 - 1. - No. 2697. és Buday István levele Károlyi Sándornak. Szolnok, 1706. augusztus 19. MNL OL P 396 - 1. - No. 2702. A kecskeméti – ahogy sok más település sem – nem kívánták elhagyni otthonaikat a közelgő ellenség hírének tudatában sem. A fejedelmi rendelkezések betartása, amelyek elrendelték a települések költöztetését, ilyen esetben szintén Buday vállát nyomta. Ordódy György levele Buday Istvánnak. Kecskemét, 1706. augusztus 26. MNL OL P 396 - 1. - No. 2719. Rákóczi rendelkezése értelmében a két vezető tisztségviselő egy időben nem lehetett távol a részükre kijelölt állomáshelyektől, akkor is inkább rövid ideig tartózkodhattak otthon, ami háborús időben bevett módszerként volt jelen a mindennapokban: „*Az Erdélyből kijött ellenségnek szándékát, mely felé legyen? mégaddig meg nem bizonyosodott; mindazonáltal, ha Kassa felé találna fordulni: olykor maga házához hol Kegyelmed, hol Tekéntetes Nemzetes Budai István Generalis-Főstrázsamesteriünk elfordulhat, – csak hogy egyszermind ne hagyja el az hadakat Kegyelmetek: akkor kívántván leginkább mind vigyázn az hadakra, s mind penig az ellenség ellen szíveket bátorítani, a kik leginkább akkor megcsökekenek, a midőn Kegyelmetek kevésé való tanácsát is ellenség előtt való magok subductiójára magyarázván, magok-magoknak confusiót szerzenének. Melyhez képest Kegyelmetek egymás között úgy egyezzen meg, hogy egyik a másikat visszavárja, s úgy forduljon el kevésé magok házához; mely iránt bízván Kegyelmetek jó hazafiúságához, elbízszük: maga rövidségének a mostani időben leginkább kívántató hazá szolgálját praferálni.*” II. Rákóczi Ferenc levele id. Barkóczy Ferencnek. Esztergomi tábor, 1706. augusztus 11. AR I/I. 445.

kurucok, hogy a császáriak melyik utat választják: Szolnoknak fordulnak vagy Budának veszik az irányt? A Bercsényi által Jászberényben tartott haditanácsot követően sem lehettek okosabbak Budayék, várni kellett az ellenség hadmozdulataira.⁶⁸ Emiatt Bercsényi Károlyi után küldte, akiről nem igazán tudta, hogy merre jár és miért nem egyesíti hadait az övével. Buday 50 szekérrel indult meg Szolnok felé, amit addig Károlyi felperzselt és egyúttal el is hagyott. Innen a vicegenerálisnak Hatvanhoz kellett mennie, ahol a gyülekező vármegyei hadak rendbeszedésével bízták meg.⁶⁹ A német hadmozdulatok, a vonulási irány máshova szólította a vicegenerálist is, akire Károlyi egy kisebb kontingens irányítását ruházta. A kuruc hadak több oldalról az ellenséget körbe ölelve követték a császári csapatmozgást.⁷⁰ A portyázásra, könnyűlovas harcmódorra berendezkedett kurucok az ellenség csipkedésén, zaklatásán, egy-egy kisebb találkozóharc megnyerésén kívül jelentősebb kárt nem tudtak okozni, komolyabb harccselekményt, ütközetre kényszerítést nem sikerült elérniük ezekben a hónapokban. Buday sem tett, tehetett mást, a régóta

⁶⁸ „Vagyon 7000 Károli Urammal, Ordódi Urammal Körös, Kecskemét között Károli Uram hadából 2000, és az Nádas-kai, Gundlfinger s Barkóczi Uram ezerével; de az még eddig csak vigyázóban volt. Beszélgetvén azért Károli, Barkóczi, s Budai Uraimékkal: mitévők legyünk tovább? Tetszett, Kegyelmének opinioja szerint is: míg az ellenség mozdulása ki nem látszik, merre esik? kiki közülünk helyben légyen; már ma ha nem is, – holnap elvállik. Vagy erre Szolnok felé nyomul: úgy vissza esnék előle nyomulásunk; az pedig jobb, hogy Károli Uram már csak maga nyomuljon, mintsem én is, s azzal az ellenség szívét nyerjen, s mi veszessünk, s az utánom való hadat is rémítse hírem; így pedig talám hírem az ellenséget tartóztatja erre felé útjátúl. Ha pedig megindul: ide Szent-Györgyhez száll Károli Uram, s úgy egyezünk, s kitanulván számát s igyekezetit azalatt az ellenségnek, jobban foghatunk feltett munkáinkhoz. Ha pedig Buda felé nyomul igényesen (kit leginkább bízhatónak tartunk) valamennyit Szolnokig mennénk: annyit kerülnének innend; hanem Czegléd táján akarunk in illo casu mindenfelül magunk híriünkkel megegyezniük.” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jászberény, 1706. augusztus 29. AR I/IV. 219.

⁶⁹ Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jászberény, 1706. augusztus 31. AR I/IV. 223.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jászberény, 1706. szeptember 1. AR I/IV. 226–227.; Buday István levele Károlyi Sándornak. Jászládány, 1706. szeptember 1. MNL OL P 396 - 1. - No. 2765.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Jászapáti, 1706. szeptember 3. AR I/IV. 230–231. „A Nemes Vármegyék gyülekeznek lassan, Buday Uramot küldöttem közikben; azért is hát megül hagyom őket, főképpen az gyalogságot: ha valahogy Hatvannak vagy Egernek talál fordulni a német, hogy ott a szorosokon hasznokat vessem.” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Szentgyörgy, 1706. szeptember 4. AR I/IV. 233. Buday mindentől függetlenül Károlyi felé is teljesíteni próbálta köteleességét, bár legtöbb esetben – például a szekerek ügyében – nem tudta végrehajtani a feladatot, ami nem rajta múlt, hiszen a vármegye jelentős része elmenekült, így nem lehetett összegyűjteni a kellő számú szállítóeszközt. Buday István levele Károlyi Sándornak. Atkári tábor, 1706. szeptember 9. MNL OL P 396 - 1. - No. 2794.

⁷⁰ Buday kézhez vette Károlyi parancsát, mely szerint a karabélyosokkal, francia gyalogosokkal és a tüzérséggel induljon el Somlyó felé. A katonaság élelmezésével kapcsolatban utasításokat vár. Buday István levele Károlyi Sándornak. Óvári tábor, 1706. szeptember 18. MNL OL P 396 - 1. - No. 3731. A katonaság kenyérnélküliségével még Bercsényit is – más parancsnokokkal egyetemben – búsitotta: „Ez az becsülletes Rabutin soha nem tudom, okos-e az átkozott, vagy megbódult? Mert Farmostúl is megindult, elsőben az Tiszának ment. s az mint alázatosan utolsó levelemben megírtam Nagyságodnak: meguntam várni hírit, megindultam utánna. Kálnál subsistáltam az bód elmentekor, virradtig hírem nem gyűit: de bezzeg, zivatar, esső nagy. hajnal után. Mindgyárost felköltem. s az hol már az végezés szerént gondoltam Budai Urammal küldött portát lenni, ha helyben van, és Károli Uram hadával egyezni mentem Füzes-Abonhoz, oly igyekezettel, hogyösszevén az hadakat (mert magam csak amúgy voltam, cum gentibus Comitatus,) s az elsőben megyek az nyomán az németnek, s megütöm vagy az hátúját, vagy vízesen, lefektében; – hát, ihon gyün Károli Uram hadának az cselédjével Szöcs János apám, s az java minden ezerből válogatva oda az német után. Azután Buday Uram is hát megül Maklártúl gyün, s mindenik csak papát kér, mint az síró gyermek. S elüttem feküdtek még egy faluban esső-bíjni Nyúzóék is, s onnan kérnek kenyeret. És így lehetetlen volt elindulnom, vagy csak indítanom is; annyival inkább, Károli Uram is elérkezvén, már Miskolczon is járni mondták az németet.” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Ábrahám, 1706. szeptember 19. AR I/IV. 257–258.

alkalmazott taktika részeként a császári hadsereg követéséből és a portyázásból vette ki a részét.⁷¹

A tél beköszöntét követően a harcselekmények nyugvópontra jutottak, Buday távolabbra került a közvetlen hadi helyzettől. 1706 novemberében a Nyitra, Bars, Trencsén vármegyei hadak között találjuk, ahol mint commandérozó generális – Nagytapolcsány székhellyel – a rábizott hadak élelmezéséről és beszállásolásáról kellett gondoskodnia.⁷²

A kuruc felsővezetés a felmerült közjogi, gazdasági, katonai és vallási kérdéseket egy újabb országos tanácskozás keretében akarta rendezni, ennek érdekében egy országos gyűlés összehívását tűzték ki célul. Az 1707 nyarán lezajlott ónodi néven ismert diéta közönsége között megtaláljuk Buday Istvánt, mint a Duna-Tisza közti és tiszántúli vitézlkö rendek képviselőjét, aki az itt született döntések hatására vicegenerálisi tisztségét elveszítette. A bevezetésre kerülő Regulamentum Universale rendelkezései értelmében a területi alapon szervezett főkapitányságokat megszüntették, ebből kifolyólag az ehhez kapcsolódó címeket sem lehetett többé viselni. Buday a vicegenerálisi cím helyett vezénylkö tábornoki kinevezést kapott, kompenzálva az őt ért veszteséget.⁷³ A rövidéletű Duna-Tisza közti főkapitányság felszámolását követően – dacára a vezénylkö tábornoki titulusnak – Buday más pozíció betöltésére is pályázott. Vay Ádámon keresztül jelzéssel ért a fejedelem felé, hogy szívesen elvállalná a huszti főkapitányi posztot, amelyben a levélíró is támogatta. Hivatkoztak partiumbeli birtokosságára és arra a tényre, hogy a bene possessionatus közül elsőként állt Rákóczi oldalára.⁷⁴ Úgy tűnik, ezek az érvek sem tunktek elegendőnek, vagy már megvolt a kiszemelt jelölt erre a tisztségre, amelyet emiatt nem Buday kapott. Sok idő nem maradt a töprengésre, mivel következett az újabb embert próbálkö misszió, amikor az Erdélyért folyó harcokba kapcsolódott be. Az 1707 szeptemberében induló hadjárat vezetőjének Károlyi Sándort nevezte meg a fejedelem,⁷⁵ aki próbálta az

⁷¹ „[...] most megint Budai Uramnak már üzentem: mellőzöze estig, s ez éjjel vagy hajnalban próbálja.” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Daróc, 1706. szeptember 22. AR I/IV. 262–263.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Torna, 1706. október 5. AR I/IV. 288.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Encs, 1706. október 18. AR I/IV. 295.; Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Halmaj, 1706. október 19. AR I/IV. 298. „Fogok azért Nagyságod parancsolatjától várnom alázatosan, s mindezekerül Generális Buday Uram által bővebben izenvén alázatosan Nagyságodnak.” Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferencnek. Monok, 1706. október 20. AR I/IV. 300.

⁷² „[...] directiojára említett generalis uram méltóságos fejedelem tetszésébül commendirozó generalissül denomináltatott, assignáltatván nemes Nyitra vármegyében lévő Nagytapolcsány nevű várossa haubtquartélyhül eö kegyelmének.” Bercsényi Miklós levele Buday Istvánnak. Bajmóc vára, 1706. december 5. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. Va. k. fol. 117. Heckenast 2005. 82. Buday nem tétklenkedett, a katonaság számára 1000 db kősó szállítását sikerült kieszközölnie a fejedelemnél. „Requiráltatván tekintetes nemzetes Budai István generális strása mester hívünk emberéitül, adgyon számára 1000 ezer kősókat.” II. Rákóczi Ferenc levele Darvasi Ferencnek. Rozsnyó, 1706. november 28. Kivonatok II. Rákóczi Ferenc leveleiből. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. Va. k. fol. 58–60. „Tekéntetes vitézlkö Buday István generális uramnak adattatott passzus, mely mellett a máramarosi sóakénáról ezer kősónak leszállítást harmincad nélkül kegyelmes urunk eö Ngha megengedte kegyelmessen eö KeGYelmének.” Rozsnyó, december 1. Kivonatok, kimutatás a különbözö engedményekről, úti passzusokról, menlevelekről. (1706) OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. Va. k. fol. 65–76.

⁷³ Czigány 2007. és Mészáros 2006. 58–60.

⁷⁴ „Buday István uram partiumbeli bene possessionatus lévén instal az huszti főkapitánységért. Ha még Felsőged valakinek nem castrálta, méltóztassék ökegyelme conferálni. Ugyancsak ökegyelme volt első notabilis adsidens.” Vay Ádám levele II. Rákóczi Ferencnek. Kolozsvár, 1707. augusztus 2. OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. VIIa. k. fol. 4.

⁷⁵ „Az mi az KeGYelmed Pekri úrnak írott levelét illeti: igen jól esett, hogy KeGYelmed copiáját nékem is transmittálta, mivel ezen mostani curér által mind azokat újabb orderemmel is fogom erősíteni, úgy basonlóképpen Vay Adámnak és Budáknak is mindazok felöl újobban parancsolni, kiknek is meg lesz parancsolva, hogy ne csak opinióját, de ordereit is kövessék KeGYelmednek.” II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándornak. Terebes, 1707. szeptember 11. AR I/II. 96.

Erdélyben kialakult hierarchikus keszkeuszaságot kibogozni. A fejtelenség jellemezte előkészületek közben Károlyi Buday vezetésével a gránátos és karabélyos ezredeket indította el Somlyó felé.⁷⁶ Az eltervezett hadi lépések nem igazán nyertek teret, ezért Rákóczinak is újra kellett gondolni az Erdélyben folyó hadműveleteket. Először Vay Ádámot rendelte magához, azzal a rendelvénnyel, hogy Budaynak adja át a parancsnokságot, akinek a rábízott sereggel Pekry keze alá kellett kerülnie. Nemcsak a fejedelem, hanem Károlyi is instrukciókkal látta el a beugró tábornokot, elvárva tőle a feltétlen engedelmséget.⁷⁷ Károlyinak szóló levelében jelezte Buday, hogy ő teljesítette a parancsot, keresné is Pekryvel a kapcsolatot, de nem tudja, hogy merre jár, miközben a katonák éheznek, mert Kalotaszeg és Bánffyhunyad környékén nincs semmifajta élelem, az a kevés, amit összekapartak, pedig nem elegendő. Bízik benne, hogy találkozik Pekryvel és nyer némi információt a következő lépésekről, mert Rabutin október 19-én bement Kolozsvárra.⁷⁸ A kaotikus hadvezetés a későbbiek során sem tisztult, szinte senkinek sem volt tudomása arról, hogy mi történik pontosan az erdélyi hadszíntéren. Károlyi a fejedelemnek panaszkodott Pekryre és a keze alá osztott tisztokra, hogy nem adnak neki hírt az ellenséges hadmozdulatokról, emiatt nem tervezheti meg a következő lépéseit. Nagy nehézségek árán Buday végre jelentkezett nála, de csak panasz szólt a leveléből. Sommásan megjegyezte: „[...] már megvénültem, de ilyen commendót s dispositiókat nem láttam. Az erdélyi had mind eloszlott maga regimentjéből, vagyon talán háromszáz [...]”⁷⁹ A császári csapatok ezzel ellentétben támadásba lendültek, Kaplony és Szamosújvár és Kővár vidékén tűntek fel, ahonnan minden élelmet begyűjtöttek. A kurucoknak sem maradt sok esetben más választása, csak a requirálás, mivel az ellátás akadozott és a táborban lévő sereget valahogy egyben kellett tartani.⁸⁰ A napi szintű gondok és a több esetben is tapasztalható alkalmasság kérdése előrevetítette az erdélyi hadjárat sikertelenségét, amivel kapcsolatban Rákóczi sem titkolta

⁷⁶ „[...] actu expediálók Buday István uramtól, hogy az gyalog granateros és kovás karabélyos ezerral s munitióval induljon Somlyó felé [...]”. Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagykároly, 1707. szeptember 18. MNL OL G 15 I. 1. Capsula D. fasc. 99. p. 56–63.

⁷⁷ „Hogy az Kegyelmed minapi levelére választ nem adtam, oka volt az Ungvárra való menetelem, és ottléttemben az erdélyi rossz hír felejtette el velem; akkori is mindazonáltal Oródinak megparancsoltam, hogy mibent Bertóti úr érkezzék, az ki is már ott van, azonnal menjen hadához; de Kegyelmed azt se várja meg, hanem hagyja Budai úrnak az commendót, ki is directe Pekri úrtól függjön, és jűjjön ki Károlyi úrral.” II. Rákóczi Ferenc levele Vay Ádámnak. Sárospatok, 1707. október 14. AR I/II. 114.; Károlyi Sándor instrukciója Buday Istvánnak. Egres, 1707. október 18. MNL OL P 396 - 1. - No. 3765.

⁷⁸ Buday István levele Károlyi Sándornak. Zsibói tábor, 1707. október 22. MNL OL P 396 - 1. - No. 3871.

⁷⁹ Károlyi Sándor levele Pekry Lőrincnek. Nagykároly, 1707. október 31. MNL OL G 15 I. 1. Capsula D. fasc. 99. p. 127–129.; Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagykároly, 1707. október 31. MNL OL G 15 I. 1. Capsula D. fasc. 99. p. 130–137.; Károlyi Sándor levele Buday Istvánnak (párja). Nagykároly, 1707. október 31. MNL OL G 15 I. 1. Capsula D. fasc. 99. p. 138–139.; Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagykároly, 1707. november 1. MNL OL G 15 I. 1. Capsula D. fasc. 100. p. 2–9. Az idézett levélben jelezte még Károlyinak, hogy a parancs értelmében a katonaságot és a parancsnokságot átadta: „Nagyságod levelét tartozó kötelességgel vettem, mit parancsolhjon Nagyságod értem, de mivel Pekri Lőrinc uram önagysága elérkezett Sibóhoz amint megírtam Nagyságodnak. Barsay Ábrahám uram által önagyságának resignáltam a commendót és mingyárt Nagyságod parancsolatja szerinti kedvesen is acceptálva önagysága tölt dispositiókat.” Buday István levele Károlyi Sándornak. Szinérváralja, 1707. november 1. MNL OL G 15 I. 1. Capsula D. fasc. 100. p. 13–16.

⁸⁰ Buday István levele Lövey Sámuelnek. Erdőszáda, 1707. október 30. MNL OL P 396 - 1. - No. 3900. „Csáki László öcsém írja, hogy az németnek egy része, úgy mint 3000 Kolozsvárnál maradt volna és az más része Kővárnál vagyon, de Pekri és Budai uraiméktől mégsem vebettem semmit.” Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagykároly, 1707. november 1. MNL OL G 15 I. 1. Capsula D. fasc. 100. p. 2–9.; Buday István levele Károlyi Sándornak. Szinérváralja, 1707. november 2. MNL OL P 396 - 1. - No. 3925.; Buday István levele Károlyi Sándornak. Szinérváralja, 1707. november 4. MNL OL P 396 - 1. - No. 3930.

csalódottságát: „[...] csak egyedül azt kívánom, hogy az sok aprólékos commendók véghezvigyék az Kegyelmed parancsolatit, és szerencsésebbek legyenek Sennyeinél, Budainál, Tordainál, és az több szenteinknél, az mellyekbül áll sáncz-örzök lithaniája. Azt ugyan, megallom, csak nem praetereálhatom, hogy mosohyás nélkül hagyjam, hogy az ki annakelőtte az várakat rontani akarta: már most sánczocskákat épített.”⁸¹

A szabadságharc kiteljesedését jelentő ónodi országgyűlést követően a hadi helyzet bizakodásra okot adó állása több fronton is egyensúlyát veszítette, amelyet betetőzött az 1708 kora nyarán indított hadjárat. A kuruc hadsereg ütőképes részeivel meginduló Rákóczi terve egy nyugati irányba történő előrenyomulást takart, amelytől egy találkozást remélt európai szövetségeseivel. A nagy energiákat megmozgató szervezés, készülődés hónapjai bizakodással töltötték el a kuruc katonai vezetést, akik ígéretesnek ítélték meg az előttük álló feladat megvalósítását. A kiemelt fontossággal bíró vállalkozás kivitelezésébe hiba csúszott és a trencsényi csatában elszenvedett vereséget követően már nem is lehetett rá módot találni, hogy a megroppant kuruc sereget talpra állítsák.

Buday István esetleges részvételéről a fentebb említett 1708. évi hadjáratban nem állnak rendelkezésünkre források, talán nem is tudott részt venni ebben a vállalkozásban, mivel januárban még betegsége panaszok miatt Károlynak.⁸² Ezt követően egy olyan ügy kapcsán bukkan fel a neve, amely az 1706-ban letett hajdúvárosi főkapitányi tisztségéhez köthető.

Mint ismeretes, 1706 május közepe után új főkapitánynak szemerei Szemere Lászlót nevezte ki a fejedelem, akinek nem igazán sikerült jó kapcsolatot kialakítani a rábízott településekkel. Ez a feszültség 1708-ban csúcsosodott ki, amikor a közelgő hadjárat kapcsán Szemere ellátogatott a hajdúkhoz, hogy rendbe szedje az ezredet. Ez nem ment zökkenőmentesen, sőt, kemény kézzel bánt a szabolcsiakkal.⁸³ Emellett személyes konfliktusba is keveredett Nánási Jakabbal,⁸⁴ aki a hajdúvárosiak körében nagy tiszteletnek örvendett. A perpatvar háttérében egy Károlyi-féle intézkedés állt, aki elrendelte, hogy Nánási foglalja el a bihari hajdúvárosok vicekapitányi posztját, ezzel segítve Kárándy Mihály munkáját. Minden utasítás ellenére Szemere csak későn engedte el a hajdúvárosi ezrednél addig a hadi bírói rangot birtokló Nánásit, aki emiatt többször is panasszal élt Károlynál. Az ügy hullámai 1708 augusztusára elülni látszottak, de a kibékíthetetlen ellentét tovább fortyogott.⁸⁵ Nánási még egykori felettesét, Budayt is megkereste, hogy járjon közben Károlynál az érdekében. Buday nem volt rest és október elején még mindig arról írt a tiszántúli parancsnoknak, hogy Nánási nem szeretné a rátestált pozíciókat viselni, inkább olyan helyen szolgálna, ahol tanulhatna.⁸⁶ Feltehetően az egykori főkapitány közelebb állt

⁸¹ II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándornak. 1707. november 15. körül AR I/II. 140.

⁸² „Én mikor lehetek alkalmas az Haza szolgálatjára erőtlenségem miatt Isten tudja, de ha színtén élébeni egészségem volna is, nem lévén semmi quartélyom, az lovaim is az avaron járnak. Nagyságod bölcsen megítélheti az olyan lovakon, hogy szolgálhassak.” Buday István levele Károlyi Sándornak. Tokaj, 1708. január 30. MNL OL P 396 - 1. - No. 9888.

⁸³ Szemere László levele Károlyi Sándornak. Nánás, 1708. április 27. MNL OL P 396 - 1. - No. 4366.; Szemere László levele Károlyi Sándornak. Nádudvari mező, 1708. május 3. MNL OL P 396 - 1. - No. 5778.; Szemere László levele Károlyi Sándornak. Nádudvari mező, 1708. május 17. MNL OL P 396 - 1. - No. 5831.

⁸⁴ Nánásira lásd: Heckenast 2005. 301. és Nagy–Nyakas 2001. 230. és 235.

⁸⁵ Az esetről bővebben lásd: Seres 2009. 418–421.

⁸⁶ „... [Nánási] jelenti, hogy az két rendbeli hajdúság tisztin nem kapdosna, hanem oly állapotra akarná magát applicáltatni; az melyben tanulhatna.” Buday István levele Károlyi Sándornak. Tardos, 1708. október 7. MNL OL P 396 - 1. - No. 5058.

Nánási és a szabolcsi hajdúvárosok szívéhez, mint az utána érkező Szemere, ezért fordulhatott hozzá egy ilyen személyes kéréssel a szabolcsiak későbbi vicekapitánya.

1708 telén még minden bizonnal tényleges szolgálatban állhatott Buday, aki katonáival együtt a Szabolcs vármegyei Kenézlő, Zalkod, Viss, Vencsellő és Timár nevű településeken került elszállásolásra.⁸⁷ Valószínűleg 1709 első felében is ebben a térségben teljesített szolgálatot a rábízott hadakkal, mivel még a nyári időszakban is Szabolcs vármegye látta el őket élelemmel.⁸⁸ Emellett a Rákóczi által kivetett adó elengedését próbálta kieszközölni, amellyel kapcsolatban Bercsényitől elutasító választ kapott, de később mégis sikerült előrébb lépni a kérdésben, mert Keczer Sándor már a késedelmes kifizetés okait próbálta megmagyarázni a fejedelemnek.⁸⁹

Az elemi erővel kitörő pestis, a hosszabb-rövidebb fegyverszünetek, a kurucok számára egyre szűkülő mozgástér talán arra kényszeríthette Budayt is, hogy visszavonuljon az aktív katonai szerepvállalástól. Nem ismerjük pontosan, hogy hol töltötte 1709–1710 fordulóját, és a fennmaradt források sem vallanak további lehetőségeiről.

Az életrajzi adattár szikáran jegyzi fel, hogy bölsei Buday István 1710. május 18. előtt Nagymihály településen pestisben elhunyt.⁹⁰ Talán senki sem lepődik meg a halál okán, hiszen az ország egész területén tomboló járvány nagyon sok ember életét követelte mind a civil lakosság, mind a katonaság körében. Mi pusztán a halálozás dátumának pontosításához kívánunk egy-két észrevételt tenni. A *Ki kicsoda?* által idézett levél a következőképp írja le egy Budai nevű személy halálát: „*Szegény Budai minap az Bercsényi uram házába betegedék meg N. Mihályt s harmad napra meg hala pestisbe, valóba meg iedénk s alig várom, hogy meg szabadulhassak innen, én pedig már csak az legld hada gyülekezését fogom várni.*”⁹¹

Eme levél alapján teljes joggal gondolhatnánk azt, hogy aki Nagymihályban elhunyt, nem más, mint bölsei Buday István. Ennek a teóriának némileg ellentmond két másik levél, amelyek 1710 őszén keletkeztek. Az egyiket Barkóczi Krisztina írta férjének, a másikat pedig Buday István Károlyi Sándornak! Barkóczi október elején a következő sorokat vetette papírra: „*Azután csak odaköltözöm, sok okokra nézve, míg maradhatok ottan. Ily jelfordult üdöbe, ilyen pusztaságba nem szeretem[!] lenni. Másikint is, noha minden alkalmatosságokat Budai Uramék jobbára nekem engedtek, de csak alkalmatlan. Igencsak annyi mestersége sem volt meg Nagy Gábornak, hogy annyi fát hozathasson, kiből tüzelő kalyibát lebessen csinálni a cselédimnek.*”

A Barkóczi-féle levélből számunkra nem tűnik úgy, hogy Buday Istvánról, mint elhunyt személyről írta Károlyinak a felesége.

⁸⁷ Szálláskiosztás Szabolcs vármegyében (1709 eleje?) MNL SzSzBML IV.1.b Fasc. 10. No. 5. p. 1.

⁸⁸ Mónai Pál quietantiája Kis Pál Szabolcs vármegyei commissárius számára. Tunyog melletti tábor, 1709. július 10. MNL OL. G 28 V.2.e p. 249–250.

⁸⁹ „Die 9. Juny, Kassa. – Buday István Generális Uramnak. Vétetett levele. Az fegyverre obveniált (szánt) pénzt ő Kegyelme részéről nem lehet relaxálni (elengedni), mert Felsőes Urunk determinálta (rendelte el), s abhoz semmi közge az Commissariátusságnak, s már is efflele pénz badak számára partiáltott (kiosztatott).” Gr. Bercsényi Miklós 1709. június és július havi leveleskönyve. AR I/VIII. 58–59. „Generalis Buday István uram ő kegyelme adósságának exolutióját még Patakon, mibent vettem Felsőged kegyelmes parancsolattját, azonnal Tekintetes Nemes Zemplény Vármegye subsidiale quantumábul cassírer Kecskeméthy Mihály uramra ő kegyelmére assignáltam, kít akkor acceptálván Kecskeméthy uram, hogy ekkorúig nem exolválta, okát nem tudom. írtam ő kegyelmének, hova hamaráb tudósícon, mi okon múlt, kít alázatosan repraesentálok rövid nap alatt Felsőgednek.” Keczer Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Eperjes, 1709. szeptember 19. 244. irat. Bánkúti 2003b. 258.

⁹⁰ Heckenast 2005. 82.

⁹¹ II. Rákóczi Ferenc levele Károlyi Sándornak. Munkács, 1710. május 18. AR I/XII. 499.

Ide kapcsolhatjuk azt az október 14-én, Tokajban kelt levelet, amelyet Buday István írt Károlyi Sándornak. Ebben arról tájékoztatja Károlyit, hogy feltétlenül fel akarta keresni, de az éjszaka: „*Isten betegséggel meglátogatván, hogy nem udvarolhatok: alázatosan követem Excellentiadat. Az én szegény házzam mindenkor kész velem edgyütt Excellentiad szolgálattára.*”⁹²

Feltételezésünk szerint a Rákóczi által említett Budai nem azonos bölsei Buday Istvánnal, hiszen nemcsak egy Budai/Buday vezetéknévű személy szolgálta a szabadságharc idején a haza ügyét.⁹³ Továbbá az is kérdéses, hogy Buday István miért ment volna Bercsényi nagymihályi birtokára, amikor ő Tokajban házzal és szőlővel – ahonnan az október 14-i levelet is keltezte –, illetve más birtokkal is rendelkezett.

Azt minden bizonnyal kijelenthetjük, hogy Buday István 1711 elején már nincs az élők sorában, mivel feleségével, mint özvegygel találkozhatunk egy összeírásban.⁹⁴ Ez az adat jelentősen behatárolja az egykori hajdúvárosi főkapitány halálának időintervallumát.

Összegzés

A szakirodalom által bihari nemesként számon tartott bölsei Buday István egykori szentjobbi vicekapitány, majd bihari alispán szinte a Rákóczi-szabadságharc első pillanatától fogva tevékeny részt vállalt a Habsburg-ellenes felkelésből. A családi hátterét tekintve feltehetően Észak-Magyarországról származó, a bene possessionatus réteghez tartozó Buday István azonnal hallgatott arra a Rákóczi Ferencre és Bercsényi Miklósrá, akikkel Tokajnál birtokszomszédságba került. Hűséges emberként meredeken ívelt felfelé katonai és közigazgatási karrierje, elsőként udvari kapitány, majd a szabolcsi hajdúvárosok főkapitánya és a hajdúvárosi ezred parancsnoka lett. 1704-ben Sennyei István helyére nevezték ki, ő vette kézbe a Szatmár körüli blokádban harcoló csapatok irányítását. A sikertelen várostromot követően Felső-Magyarországon, majd a Duna-Tisza közén teljesített szolgálatot. 1706 májusában új megbízatást kapott – miután letette a hajdúvárosok főkapitányi címét –, a Duna-Tisza közti főkapitányság vicegenerálisaként elsősorban hadszervezési és hadellátási kérdések megoldásával bízták meg. A főkapitányságok felszámolását követően Károlyi Sándor keze alatt részt vett az erdélyi hadjáratokban, ezt követően pedig a Felső-Tisza vidékén találkozhatunk vele. 1708 után egyre jobban visszavonul, inkább az általa ismert régióban tevékenykedik. Egészen az 1710 őszen bekövetkezett haláláig szolgálta a szabadságharc ügyét.

⁹² Buday István levele Károlyi Sándornak. Tokaj, 1710. október 14. MNL OL P 396 - 1. - No. 4099.

⁹³ Például Budai István tállyai postamester vagy Budai Mihály fiscalis inspector esetében sem ismerjük az elhalálozás dátumát. Heckenast 2005. 81–82.

⁹⁴ Tokaj, Tarcal, Mád, Bénye, Tállya, Zsadány, Olaszi, Csovaj összeírása. 1711. január 13. MNL OL E 156.a – Fasc. 058. No. 027.

Péter Török

By Rákóczi's Side – the Deputy Granger Who Became Kuruc

After the outbreak of the War of Independence, hallmarked by the name of Ferenc Rákóczi II, István Buday (bölsei), who served as the deputy granger of Bihar county between 1688 and 1701, was among the first rebels.

In the Tokaj vineyard, he came to the neighbourhood of both Rákóczi and Miklós Bercsényi, establishing the base that provided a loyal and soldier for the revolution.

István Buday climbed the ladder quickly: he became court captain, then chief of the Hajdú towns of Szabolcs, and later commander of the regiment of the Hajdú towns.

The depths and heights that characterize the war of independence can also be traced in the military career of the former deputy granger. We can examine these in the framework of the present study.

István Buday, who served in the War of Independence until his death, was the appropriate type of soldier of the time: he was an underqualified but experienced fortress warrior, participating in raids and smaller campaigns.

This paper focuses on the eight years of the War of Independence, with special attention paid to the military career of the captain of the Hajdú towns.

Források

Közgyűjteményi források

MNL BAZML SFl	Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátorajaujhelyi Fióklevéltára
IV.2001.b	Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta politica.
V.277.	Tokaj nagyközség iratai.
MNL HBML HbFl	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltár
IV.502.a	A Hajdúkerület Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
G 15	II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. Emigrációba vitt rész.
G 16 I.2.d	Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára. Munkácson maradt rész. Katonai iratok.
G 25 III.1.b	Gyűjteményes rész. Megyék és városok iratai. Leiratok és beadványok, vármegyékhez.
G 26 IV.2.a	Kérvények, levelek, jegyzékek. Levelek, tisztázatok.
G 28 V.2.a	Katonai iratok. Pátensek és salva guardiák.
G 28 V.2.e	Katonai iratok. Katonai ellátásra vonatkozó iratok.
G 28 V.2.h	Katonai iratok. Hadbírószági iratok.
P 396	Károlyi család nemzetségi levéltára. Károlyi család. Acta publica. (A Károlyi levéltár Missiles anyaga digitális adathordozón elérhető: Acta Rákócziana – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerk.: Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta: Mészáros Kálmán. Fotók: Czikkelyné Nagy Erika. DVD-ROM. Bp., 2011.)
MNL SzSzBML	Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
IV.1.b	Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (Acta politica).
IV.501.a	Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.

OSZK Kt. Fol. Hung.	Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Folia Hungarica.
978.	Protocollum Rakocianum.
1389.	Thaly Kálmán gyűjteménye.

Kiadott források

AR I/I.	II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. I. köt. (1703–1706.) Pest, 1873. (Archivum Rákócianum. I. osztály, I.)
AR I/II.	II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. II. köt. (1707–1709.) Pest, 1873. (Archivum Rákócianum. I. osztály, II.)
AR I/IV.	Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli: Thaly Kálmán. I. köt. 1704–1705. Bp., 1875. (Archivum Rákócianum. I. osztály, IV.)
AR I/VIII.	Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó leveles könyvei s más emlékezetre méltó iratai. 1705–1711. Az eredeti kéziratokból közli: Thaly Kálmán. Bp., 1882. (Archivum Rákócianum. I. osztály, VIII.)
AR I/IX.	Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetreméltó iratok. 1685–1716. Közli: Thaly Kálmán. Bp., 1883. (Archivum Rákócianum. I. osztály, IX.)
AR I/XII.	II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okiratára. II. kötet. Függelék: II. Rákóczi Ferenc kiadatlan levelei Károlyi Sándorhoz 1708–1711. Közzétette, történeti bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. Bp., 1935. (Archivum Rákócianum. I. osztály, XII.)
Barkóczy levelei 2011.	Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Első kötet: (1698–1711). Közreadják: Fogarassy Zoltán, Kovács Ágnes. Debrecen, 2011.
Bánkúti 1977.	Bánkúti Imre: Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április.) II. rész. 1704. március 22–április 30. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 8. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1977. 65–122.
Bánkúti 1992. I.	Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és környezete I. Összeállította és jegyzetekkel ellátta: Bánkúti Imre. Kecskemét, 1992.

- Bánkúti 1994. II. Iratok a Rákóczi-szabadságharcból. Kecskemét város és környete II. Az anyagot gyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette: Bánkúti Imre. Kecskemét, 1994.
- Bánkúti 2003a. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből 1705–1707. I. kötet. Összeállította: Bánkúti Imre. Miskolc, 2003.
- Bánkúti 2003b. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből 1708–1709. II. kötet. Összeállította: Bánkúti Imre. Miskolc, 2003.
- Bánkúti 2004. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből 1703–1704. Összeállította: Bánkúti Imre. Miskolc, 2004.
- Dobozi levelei Balogh István: Dobozi István debreceni főbíró levelei gr. Károlyi Sándorhoz 1703–1709. Debrecen, 1986.
- Fol. Rak. 4. Bánkúti Imre: Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos válogatott iratai. Nyíregyháza–Vaja, 1980. (Folia Rákócziána 4.)
- Károlyi levelei Károlyi Sándor levelei feleségéhez, 1704–1724. Közreadta: Csobó Péter [et al.] Szerk., jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: Kovács Ágnes. I. kötet. Debrecen, 1994.
- Károlyi önéletírása Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In: Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk.: Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2004. I. kötet.
- Wappenbuch Siebmacher: Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/>
- Zimmermann 1909. Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. Közli: Dr. Zimmermann Rezső. Magyar Történelmi Tár 4. sorozat, 10. kötet. I–III. közlemény. 1909.

Szakirodalom

- Bánlaky Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/>
- Csatáry 2008. Csatáry György: Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711. Ungvár–Beregszász, 2008.
- Czigány 2007. Czigány István: A katonaság és az ónodi országgyűlés. In: Hadtörténelmi Közlemények, 120. (2007) 4. sz. 1175–1194.

- Gottreich 1955. Gottreich László: A bihari nép harca 1703–1704-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2. (új) (1955) 3–4. sz. 92–133.
- Heckenast 2005. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kieg., előszó: Mészáros Kálmán. Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak.)
- Mészáros 2006. Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Bp., 2006.
- Nagy–Nyakas 2001. Nagy László, Nyakas Miklós: Hajdúisztesség tüköre. Hajdúböszörmény, 2001.
- Nyakas 2008. Nyakas Miklós: A hajdúvárosok és a Rákóczi-szabadságharc. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve XI. Szerk.: Szekeres Gyula. Hajdúböszörmény, 2008. 61–75.
- Perjés 1980. Perjés Géza: A Rákóczi-összeesküvés tervei a háború megvívására. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 123–141.
- Seres 2009. Seres István: A bihari hajdúvárosok a Rákóczi–szabadságharcban. In: Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 2. sz. 392–441.
- Sillye 1882. Hajdumegye történeti viszonyai. Írta: Sillye Gábor. In: Hajdumegye leírása. Szerk.: Varga Geiza. Debrecen, 1882.
- Török 2018. Török Péter: Egy zempléni nemes a szabolcsi hajdúvárosok élén: Szemere László. In: Mészáros Kálmán, Seres István, Török Péter: A fejedelem szolgálatában: életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp., 2018. 102–113.
- Török 2019. Török Péter: Adalékok bölsei Buday István életrajzához. In: Bihari Múzeum Évkönyve XXIV. (Megjelenés alatt)

Papp Klára

**„csak az nagy *Correspondentia foly köztünk...*”
Csáky Kata levelek a Bánffy levéltárból***

Csáky Kata grófnőnek a Jósika család hitbizományi levéltárában fennmaradt levelezését 2006-ban külön kötetben jelentettem meg, amely forráskiadás kiindulópontul szolgált az erdélyi Csákyokról szóló monográfiámhoz.¹ A jelen tanulmányhoz kapcsolódó újabb levelek a Bánffy család irategyütteséből kerültek elő, amelyet a Csákyakkal rokon Jósikák iratanyagával együtt a Kolozsvári Állami Levéltár őriz.²

Csáky Kata grófnő (1726–1794) a nagy múltú Csáky grófok erdélyi ágának tagja, aki leánytestvérével, Borbálával (1719–1762) együtt Csáky Zsigmond kolozsi főispán (1696–1735) utódai közé tartozott.³ A két lány apjuk testvéreinek, Csáky Imrének 1742-ben bekövetkezett halála után az erdélyi birtokvagyon örökösévé vált.

1. kép. Csáky Kata grófnő.

Csáky Katalin kétszer kötött házasságot. Az elsőt egy katonatiszttel, Bornemissza János Ferencsel, akitől egy lánya, Bornemissza Annamária született, s akivel külföldön,

* A tanulmány és forráskiadás az NKFI K 120197 sz. pályázatának keretében és támogatásával készült.

¹ Papp K. 2006.; Papp K. 2011.

² ROL Kmlg Bánffy cs. lt. No. 1223. Bánffy Györgyhöz írott levelek (1773–1821) és No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.

³ Papp K. 2011.

többek között Bécsben is eltöltött néhány évet.⁴ Második férje Bethlen Miklós (1720–1781) lett, aki ebben az időben tért vissza a katolikus hitre, s családja jelentős ambíciói miatt jó partinak ígérkezett. A művelt és jó kapcsolatteremtő, katolikus hitét buzgón gyakorló asszony az örökölt saját birtokot részint férje érdekeinek szolgálatába állította, hiszen az így tudta megszerezni családja számára a kükküllővári kastélyt és az uradalmat, ahol jelentős átalakításokat végzett, átépíttetett rajta épületrészeket, s gazdagította, bővítette, kiteljesítette a kastélyhoz tartozó parkot is.

A saját, örökölt Csáky birtok megőrzésének szüksége vitte rá a házaspárt, hogy lányukat, Bethlen Rozáliát (1754–1826), a magyarországi Csáky ág egyik tagjához, Csáky Jánoshoz adja feleségül. A lány ki is költözött férjéhez a Felvidékre, de honvágya miatt hamarosan inkább meggyőzte őt, hogy erdélyi karrier várhat rá. Csáky Jánosból így lett Kolozs vármegye főispánja, s ezért költözött haza a család Kolozsvárra. A házasságból három gyermek született, két lány (Katica és Rozália) valamint egy fiú, József. A jól induló karrier ellenére azonban a házaspár kapcsolata megromlott, a férj visszament felvidéki rokonaihoz, a fiatalasszony pedig elérte a pápai kúriánál a házasság felbontását. Mindketten újraházasodtak, de éppen ezért a két ág pereskedése tovább folytatódott. Igaz, fiúutód lévén, s a Csáky lányok házastársainak érdekei miatt is, már kevés esély maradt arra, hogy az erdélyi ágtól a birtokokat vissza lehessen venni.

Csáky Kata saját öröksége bizonyos mértékig megalapozta önállóságát, amit férje nem mindig nézett jó szemmel. Jelentős nézeteltérések is voltak közöttük, ami oda vezetett, hogy az erdélyi katolikus püspök előtt kellett békességet kötniük egymással. Az asszony igényelte a külső támaszt, s ezt meg is találta Bánffy Dénes grófban (?–1780), akivel levelezésben állt, s aki hozzá hasonlóan nem tudott mindenben egyetérteni házastársával, Barcsai Ágnessel, akivel viszont felekezeti különbségeik is adódtak.⁵

A Bánffyak levéltárában fennmaradt levelek Bánffy György levelezésének csomójában találhatóak, illetve egy megnevezett birtokközpontokat felsoroló csomóban. A tüzetesebb áttekintés során azonban kiderült, hogy az 1760-as és 1770-es évek leveleinek más a címzése, s a szövegből kitűnő kapcsolat jellege is, mint a későbbieknek.⁶ Mivel a Jósika hitbizományi levéltárban fennmaradt Csáky Kata levelezésben találunk Bánffy Dénes leveleket, amelyek kiindulópontként szolgálhatnak, s az első időszakban a megszólítás is hasonló: „Méltóságos Gróf Úr, drága jó Méltóságos uram!”, biztosak lehetünk benne, hogy 1780-ig Bánffy Dénes a levelek címzettje, utána pedig fiához, a gubernátor Bánffy Györgyhez (1746–1822) küldte azokat Csáky Kata grófnő.⁷

Az 1760-as években írott levelek sok tekintetben módosítanak azon a képen, ami a Jósika levéltárban fennmaradt levelezésből kiderült. A korábban közölt levelek alapján Bánffy Dénes, mint egy, az élet örömeit nagyra értékelő támogató rokon tűnt elénk, aki minden farsang, esküvő, családi multság víg élvezője volt, s aki hasonló életörömeire

⁴ Erről az időszakról tett említést több esetben is egy nemrég közzétett forrás: Gróf Székely László önéletrírása. 1744. január 13-án Bécsben „a generálisné Bornemissza Jánosné asszonyom” volt ebéden Székely Lászlónál (158.), de január 16-án is egy társaságban voltak (161.), s január 20-án Bethlen Gáborral ebédelt nála ismét a generálisné (168.), majd a hónap végén, 30-án a férjével együtt voltak vacsorára hivatalosak (174).

⁵ A Bánffy házaspár belső konfliktusairól bővebben lásd Papp K. 2019. 169–192.

⁶ Bánffy cs. lt. No. 1223. és No. 1224.

⁷ A 17. század végén, a Diploma Leopoldinum utáni Erdély első gubernátora Bánffy György volt (meghalt 1709-ben), felesége Bethlen Klára. Az ő fiuk az a szintén Bánffy György, aki 1735-ben hunyt el, s az ő gyermeke volt Bánffy Dénes, Kolozs vármegye főispánja. Gyermekei: György, Dénes (elhunyt 1773-ban), Ger-gely és Ágnes (1754–1831). A Bánffyak leszármazási táblája: <http://genealogy.euweb.cz/hung/banffy8.html>

bíztatta Csáky grófnőt is. Ugyanakkor szívesen meghallgatta a házaspár kisebbik lányának, Rozáliának kiházásítására vonatkozó elképzeléseket, tanácsokat adott a férjnek, Bethlen Miklósnak is, felvetve, hogy neki is van egy fia, Dénes, aki éppen most tér vissza Szebenbe, még az is lehet, hogy a fiatalok megtetszenek egymásnak. (Az utóbbi tervet azonban a fiatalember 1773-ban bekövetkezett halála végleg megghiúsította.)

2. kép. Bányfy Dénes (Martin van Meytens festménye).

A most közölt levelek is többször utaltak az „atyafiságra”, amely nem kevesebbet jelentett, minthogy Bethlen Ádámnak (1691–1748), Bethlen Miklós apjának Bányfy Klára (1693–1767), Bányfy György Erdély 17. század végi gubernátorának lánya volt a felesége. A levelezőpartner Bányfy Dénes nagyanyja viszont Bethlen Klára volt, így a két család kölcsönösen rokonságban állt egymással. A sajátos az, hogy a kettős kapcsolat miatt inkább Bethlen Miklósnak lehetett volna szorosabb kötődése a Bányfyakhoz, de mint látjuk, mégsem ő, hanem a felesége használta ki a kedvező lehetőséget.⁸ A rokoni szál egy különleges bizalommal is párosult, nem véletlenül nevezte azt a grófnő „különös” atyafiságnak. Ahogyan Csáky Kata 1769-ben, Bécsből írta „*nincsen nekem senkim is, aki igazamat oltalmazza, annyival inkább kész azt kiszolgáltatni.*” Az asszony nem egyszerűen rokonnak, hanem *támogatónak* tekintette Bányfy Dénest, akinek bizalmas híreket is megírhatott, s

⁸ A házasságot 1711-ben kötötték. Bethlen Gábor, Ádám és Miklós testvérek, Bethlen Ádám fiai voltak. Lukinich 1927. 516.

különleges közbenjárását is kérhette. Olykor még a férjére is tett kritikus megjegyzést, mint az itt közölt 1767. januári írásban, ahol „Az én uramnak is Excellentiád izenetét megmondottam, reménlem, eddig személy szerint is megköszönte mind...” mondat nem csekély távolságtartást és kritikát takart. A szamosfalvi jószág is említésre került ebben a levélben, amelynek tisztje „felettébb nyughatatlan volt az Excellentiádnak gratiáját visszanyerni.” Szamosfalva 1753-ban került a két Csáky lányhoz, Borbálához és Katához, a Mikola-örökség felosztásakor.⁹ Az udvarbíró neve azonban ezidáig nem ismert előttünk, nem nevezték meg a levelezésben.

3. kép. Bethlen Miklós és Csáky Kata közös pecsétje.

Amikor a grófnőnek férje testvérével, Bethlen Gáborral konfliktusa támadt, mivel az sajátjaként kezelte az asszony pénzbeli örökségét, holott, mint írta „csak arra volt plenipotentiája, hogy az fiscalis jószágának kifizetésire vehesse fel az pénzemel”, közbenjárásra kérte Bánffyt. Bécsben ugyanis már megtette az első lépéseket a 3833 Rft visszaszerzésére, amelyről tudott, hogy „az nekem saját eleimtil marat és Interestre jó helyre kiadott pénz volt.” Arra kérte rokonát, beszéljen Bethlen Gábor két megbízottjával, Baló Józseffel és Halmágyival, hogy személy szerint igazolják: az uruk tudtával vétették fel a pénzt, s „úgy fordítottanak [Bethlen

⁹ Szamosfalvi Mikola László hagyatékáról volt szó. A Csáky részre jutott Topa, Szentkirályi portio, Sobok possessio, Magyar Dezmér praedium fele a malommal, Szamosfalva a kastéllyal, és a falunak az a része, amely a Mikoláké volt. ROL KmIg Jósika hitb. lt. No. 660. A birtokot 1786 után Csáky Borbála fia, Haller János kapta kézbe.

Gábornak] különös szükségire, s tudynk azt is, hogy a szegény Úr akart engem kifejzetni, de sok szüksége mián csak balasztotta, s az után az időből a boldog kifogyatta. Ezt gondolnám én legrövidebb módnak az én igazságom megmutatására.” A személyes közbenjárást a hivatalos értesítés előtt fontos értelmezési lehetőségnek tartotta, ami elfogadóvá teheti az ügyében eljárók számára az állásfoglalást, saját szavaival „minek előtte ő Felsége parancsolattya lemenne, az előtt a M[éltóság] Commandirozó informáltassék az én igazságomról.”¹⁰

A különösen bizalmas kérés teljesítését azért is kérhette joggal Csáky Kata, mert 1767-ben egy szintén nagyon kényes felekezeti, ugyanakkor családi ügyben rokonságával együtt Bánffy Dénest támogatta. 1767-ben ugyanis, felesége szándékaival ellentétben, aki leányát, Bánffy Ágneszt a református Teleki Sámuelhez akarta feleségül adni, az apa szabályosan elrabolta az akkor 12 éves leánygyermekét az éj leple alatt, s Küküllőváron őriztette, majd Kolozsváron át Bécsbe vitette, ahol egy évvel később már katolikus hitre kényszerítette. Az akció sikeres volt, a grófnő levele azonban jelentős belső feszültségről tanúskodik. Bánffy Dénes felesége, Barcsai Ágnes küldöttjén keresztül Küküllőváron a gyermek életben maradását is ellenőriztette, maga Csáky Kata grófnő pedig katonai segítséget kért, mert attól tartott, hogy a kétségbeesett anya is segítséggel jön leánya kiszabadítására. Csáky Kata tisztjei vélhetően nem szimpatizáltak a birtok úrnőjének és családjának erőszakos lépésével, a levél szerint ugyanis „mivel minden tisztjeink reformátusok, nagy bajba s félelembe vagnak.”¹¹

A levélből a szituáció kellemetlen volta és a félelem mellett az is kiolvasható, hogy Bánffy tervét katolikus személyiségek guberniumi szinten is ismerték és támogatták. Csáky Kata ugyanis a kislány bevitelét és az apácákhoz, biztonságos helyre mentését is javasolta, sőt ehhez a gubernátorné segítségét kérte. Bánffy Dénes a leányrablással végletesen kimerítette a grófnő bizalmát, amit ő tudomására is hozott. A kislány további sorsa igazolta, hogy valóban kellett a segítség, s Bánffy Dénesnek magára kellett vállalnia a gyermek Bécsbe juttatásának útját, s a rekatolizálást is, amelyhez az udvar támogatását is igénybe vette.

A két arisztokrata közötti jó kapcsolat Bánffy Dénes haláláig (1780) megmaradt. Az itt közölt, 1776-ból származó levél a grófnő részéről a pénzügyi támogatás kihasználására is utal, hiszen Csáky Kata szívesen élt a felkínált kölcsön lehetőségével. Az 1776. október 18-án, Szebenből küldött üzenetben Kolozsváron tartózkodó „szerencsétlen” lányára is utalás történt, aki bizonytalansággal, Bornemissza Annamária lehetett, akinek férje, Jósika Imre váratlanul hunyt el, feleségére hagyva kilenc éves, Miklós nevű fiuk felnevelésének minden gondját. A fiatalabbik lány, Rozália számára ugyanis éppen ekkor mutatkozott egy kedvező házasság lehetősége, ezért egyértelmű, hogy a grófnő utalása az idősebbik lány szomorú helyzetére utalt. Bánffy Dénes már 1776. szeptember 25-én, Kolozsvárról írott levelében fejezte ki örömét, hogy Rozália „mátkás kisasszony” lett, hozzátéve: „illik neki az új hivatal, amelyből is kívánom, hogy minél hamarabb kiszabadulhasson.”¹² A

¹⁰ Csáky Kata grófnő levele Bécsből, 1769. március 17. ROL KmIg Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.

¹¹ Csáky Kata levele Küküllővárról Bánffy Déneshez 1767 őszén. ROL KmIg Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.

¹² ROL KmIg Jósika hitb. lt. No. 661.

kiszemelt vőlegény Csáky János volt, Csáky Antal abaúji főispán fia, akivel Bethlen Rozália 1776. szeptember 14-én már a hatoldalas házassági szerződést is megkötötte.¹³

Csáky Kata leveleinek második csoportja egyértelműen Bánffy György gubernátorhoz (1787–1822), Bánffy Dénes idősebb fiához szól.

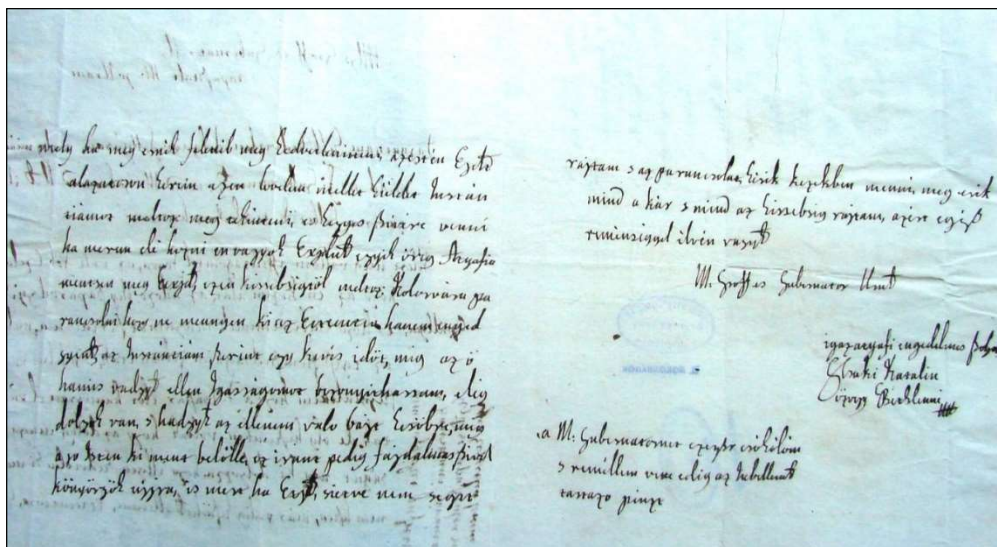

4. kép. Bánffy György gubernátor.

Az 1787. július 21-én írt levélben a grófnő a gubernátor segítségét kérte azon kisebbség ellen, aki őt a császárnál hamisan megvádolta. Az sajnálatosan nem derült ki, hogy ki, vagy kik állnak a vád mögött, ami abban állt, hogy a grófnő kegyetlenül bánik jobbágyaival, de Csáky Kata leveleiből hasznos kiegészítő információkat kaphatunk a Csáky birtokra jellemző jobbágy-földesúri viszonyra vonatkozóan. A sérelem említése a Horea lázadás utáni Erdély sajátos helyzetére utal, ahol az uralkodói intézkedések változtattak a jobbágypanaszok ügyintézésén. II. József 1787. február 15-i rendeletét Erdélyben pl. úgy értelmezték, hogy a jobbágyot telkéből csak végső esetben lehet kitenni, ezért a megyei tiszteknek a jobbágyokat kell védelmezniük, s a vétkes földesurakat meg kell büntetniük. Az uralkodó úgy képzelte, hogy a minden héten tartott ún. hivatali napon kell a birtokosnak, vagy megbízottjuknak lehetőséget adni, hogy a jobbágynépesség előadhassa panaszait, arról tanúvallatást kell végezni, s a felvetésekre a jegyzőkönv alapján egy hónapon belül válaszolni szükséges.¹⁴

¹³ Uo., valamint Nagy Iván CD-ROM. Csáky Antal (meghalt 1764-ben) pedig Csáky Zsigmond (1665–1738) tárnokmester fia volt.

¹⁴ Erdély története II. 1098–1099.

5. kép. Csáky Kata 1787. július 21-én Sajókeresztúrból küldött levelének részlete.
(Bánffy cs. lt. No. 1224.)

Arra is utal a szöveg, hogy Bánffy Györgynek – 1777-től viselt Kolozs vármegye főispáni tisztsége alapján – módjában állott nyomon követni a grófnő viszonyát jobbágyaival. Ahogyan az asszony maga megfogalmazta: „*íjűségemtől fogva az volt főb czélom, hogy az én kezem alatt az adózó nép szaporodgyik, épüllyen, és hogy embereimmel magamot szerettessem, nem-bogy őket pusztítani, s károsítani kívántam vona. Excellentiád se tapasztalta soba, hogy ilyen kegyetlen lettem vona, melyet az egész szomszédságaim jól tudtak [...]*”. A levélhez külön kérelmet, instantiát csatolt a grófnő arról, hogy rosszakarói szándékaival ellentétben adjanak számára némi időt, s ne kezdődjön executio a birtokon mindaddig, míg ő az igazát nem tudja megvédeni. Azt kérte „*méltóztassék Kolosvárra parancsolni, hogy ne menjen ki az executio, hanem engedgyenek az instantiám szerint egy kevés időt, míg az ő hamis vádgyak ellen igazságomat bizonyíthassam.*”¹⁵

A jobbágypanaszok nagyobb része a földek elvételét és a szolgáltatások megnövekedését kifogásolta. A második felvetésre az uradalom praefectura, Árkosi Ferenc a korábbi conscriptiók előkeresését javasolta a grófnőnek, s azt, hogy azok alapján kérjen lehetőséget a saját álláspont kifejtésére. Az összeírások alapján Csáky Kata apjának, Csáky Zsigmondnak koráig, majd első férjének idejéig vezették vissza a kötelezettségeket. A konkrét adatok, amelyek alapján 1787 májusában a grófnő megírta válaszáat, nem a szolgáltatások, s különösen nem a robot emelkedését mutatták. Az 1730-as években ugyanis még „*minden szakasztás vagy meghatározás nélkül való szolgálat alatt lévén*”, ezért határozták meg a jobbágyi robotot Bornemissza János idején 3 napban (a zselléréké heti 2 nap volt), amihez majd Mátyus István idejétől vált kötelezővé a strázsálás, s később az uraság számára történő önkéntes kalákázás.¹⁶ Csáky Kata tisztjei tanácsára beleegyezett a tanúvallatásba, amely

¹⁵ Csáky Kata levele Sajókeresztúrról 1787. július 21-én. ROL KmIg Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.

¹⁶ Mátyus 1763-ban volt udvarbíró, amikor a faluban lakott, s felégették a házát, ezért vezette be az éjszakai strázsálást. Ennek elmaradása után vezették be a roboton felüli kalákázást. Uo. 354. A panaszokra született válasz: ROL KmIg Jósika hitb. lt. No. 660.

1787 szeptembere és decembere között zajlott le, s némi teheremelkedést mutatott ugyan, de a jobbágypanaszok nagyobb részét nem igazolta.¹⁷

A földek elvételéről árnyaltabban fogalmazott: „Semmit úgy, mint házbelyek után való ap-pertinentiákat s portio alatt lévőt nem birtanak, hanem mint uraság földéből, csak engedelemből, s azon helységek pasuma is nem ingyen, hanem pénzért engedtetett.” Árkosi Ferenc a grófnő nevében arról is nyilatkozott, hogy Almáson, a falu felső végénél valóban vett el földeket Csáky Kata, de „azok bonificálva vannak, mégpedig kétszeresen, mivel az elvett földek helyett adott csere földek minden esztendőben fructificálandók [...]”.¹⁸

Kozma Ferenc 1787. szeptember 14-i grófnőhöz küldött leveléből a Kolozs vármegyei (nagyalmási) birtok más problémái is körvonalazódtak. A tiszta lakosoknak kölcsönbe adott gabona árát követelte, ám az almásiak tagadták magát a „gabona-adósságot” is, ezért Kozma Ferenc először per indítására akarta rávenni a grófnőt.¹⁹

A Jósika levéltárban fennmaradt források a küüllővári uradalom jobbágyainak panaszait is megőrizték 1787 áprilisából. Ebben a lakosok az irtásföldek elvételét sérelmezték, amelyet Domonkos Ferenc urasági megbízott szerint úgy orvosoltak, hogy egy 12 tagú bizottság előtt „az bajomiaktól elfoglalt földek helyett hasonló jóságú földeket kimérettünk a comisáriusokkal edgyütt.”²⁰ A sérelmesek száma jelentős volt, mert a grófnő éppen erről a birtokról vélekedett úgy, hogy „száz portiofizető embernél többet szaporítottam, azoknak sok kedvet, nemcsak irtatni attam, hanem szolgálattyaikból időt engedtem. [...] Az új kezek helyiben sok időkekel vétetődött el a föld közönséges falu földből [...]”.²¹ Az államhatalom azonban ezt a megoldást csak később ismerte el, ugyanis 1787. október 11-én Kozma Ferenc megbízott jó hírként írhatta meg a grófnőnek Szebenből „nemrégén jött a rescriptum, melybe megengedtetik, hogy nemcsak az allodiális földeket, sőt a colonicálist is elveheti, csak más hasonlót adjon helyekben.”²² A guberniumi döntés igazolta a grófnő tisztjeinek intézkedéseit, s viszonylagos nyugalmat hozott az uradalom életében.

A Bánffy levéltárban fennmaradt 1788. áprilisi Csáky Kata levél már a tanúvallatások utáni békés megegyezés állapotát mutatja. A grófnő lecsendesítette az elégedetlenkedőket, csökkentette a szolgáltatásokat, az erdőre és legelőre nem kívánt többé másokat pénzért befogadni, hanem inkább saját jobbágyainak kereseti lehetőségeit bővítette. A tiszta tanácsa egyértelműen bevált, hiszen a birtok öreg lakosainak vallomásai a birtokos aszszony állításait igazolták, saját lépései pedig bizonyították, hogy valóban gondoskodni kíván birtokainak népességéről. A Bánffy Györgyhöz írott levélben a grófnő minden részletkérdésre gondolt, ezért hívta fel a gubernátor figyelmét arra, hogy a contractusok ezeket a lépéseket még nem igazolhatják, mivel a konkrét változtatások azok kiadása után történtek. Az azonban bizonyos, hogy a jobbágyok fellépése, s főleg az intrikák hatására lett igazán belátó és rugalmas, s tett olyan lépéseket, amelyeket saját elhatározásából bizonyára nem tett volna meg. Ahogyan külön kiemelte „azon vármegye tisztyei által hirdettettem, hogy aki szűkös, jelentse magát, sőt ellenben szabadságot engedtem arra, hogy a közz Terrenumból és a pusztán heverő földekből, akinek szűksége vagyon, foghasson.”

¹⁷ Papp K. 2011. 355–357.

¹⁸ Uo. 355.

¹⁹ Uo. 353.

²⁰ ROL KmIg Jósika hitb. lt. No. 661. 255–256.

²¹ Uo. 263–264.

²² Uo. 265. Kozma 1787. október 11-i levele.

Azt látjuk, hogy Csáky Kata előrelátó, számára hasznos tanácsokat adó tisztikkal vette körül magát. A jobbágyokkal kapcsolatos lépésekről tudósító források a Jósika levéltár iratanyagában megtalálhatóak, s nagyobb részben feltártak is.²³ A Bánffy levéltárban lévő levelek viszont éppen arra utalnak, hogy a grófnő a feljelentőktől, főleg a császári udvarban őt vádlóktól félt, a vele szembenállók intrikáitól tartott, s a jobbágyok panaszai mögött is azok akcióját látta. Ezért tartotta fontosnak, hogy a gubernátort első kézből informálja, s ezzel elvegye az élet, az újdonságát a vele szemben feljelentést tevők kezdeményezéseinek.²⁴

Csáky Kata 1789. július 5-én keltezett leveléből megtudhatjuk, hogy Bánffy gubernátor személyesen is meglátogatta őt és családját Küküllőváron, de nem tudott náluk sokáig időzni. A Jósika levéltárban fennmaradt és kiadott levelezésből (egy június 25-i Bánffy levél) kiderült az a tény, hogy ott tartózkodása idején igen jól érezte magát náluk: „*Ha kívánságom s szíves indulatom szerént szabhattam volna az excellentiád udvarlására nyert időmet, máig is még Küküllővárt lakenám, ha mindgyárt excellentiátok alkalmatlanságokra is. De tudja excellentiád, micsoda keveset disponálhatok magam magammal, és így nem magam ura, hanem mindeniknek szolgálja levén, kéntelen vagyok arval megelegedni, hogy excellentiádnak ezen utóbban is hozzáánk mutatott különös kegyességét atyafiságos hálaadással megköszönnyem és magamat arval az reménységgel tápláljam, hogy talán más alkalmatossággal excellentiátok[at] hosszabb megudvarlásokkal szerencséttem.*”²⁵

A bensőséges, jó baráti viszony Csáky Kata grófnő leánya, Bethlen Rozália és a gubernátor családja között továbbra is fennállott. Bánffy György azonban Rozália első férjével, Csáky Jánossal is jó kapcsolatot tartott fenn, amelyet a szétköltözés után a feleség nem is vett jó néven. A Bánffy levéltár megőrizte Csáky egyik 1791. április 26-án, Bécsből keltezett válaszlevelét, amelyből az is kiderült, hogy Csáky Kata és leánya egyáltalán nem tájékoztatták pontosan a rokonaihoz visszaköltözött férjet.²⁶ Nagyobbik lányuk, Csáky Katica (1779–1791) sorsáról van szó. Az erdélyi Csákyokról szóló könyvemben úgy véltem, hogy a kislány 1791-ben, egy járvány idején halt meg, ami nagy szomorúságot okozott nagyanyjának, akinél nevelkedett. Az öreg grófnő Wass Sámuelnek meg is írta: „*a bánatok örvényében győtrödem, se ételem, sem álmom helyre nem hozhatom. Rosszul bántunk szegény kis Katicával, melynek emlékezete annyira keserít, hogy haj, tintává változtathatnám könnyeimet, azzal megírhatnám leveletem.*”²⁷ Egy Bánffy Györgyhez írott levelében Csáky János gróf viszont egészen másképpen írta le a leánya halálának körülményeiről hozzá eljutott eltérő híradásokat, s adott hangot csodálkozásának. „*Meg kell vallanom Excellentiádnak, hogy olvasván Excellentiádnak levelét, hogy kedves leányom forró betegségben e világból kimult, meg bámultam; mivel előbbeni postával leveleket kaptam, melyekbe azt írják, hogy a táncz közt kövér csütörtöken, mivel az long aust sokat tánczolt, melly táncz nem gyermeknek való, rosszul lett, és tízenbét nap alatt abban meg is halálozott.*”²⁸ Kár, hogy további információkra a sajnálatos esettel kapcsolatban nem akadtam a levelezésben, így biztosan nem állítható, hogy korábbi feltételezésem megállja

²³ Papp K. 2011. Lásd a „Jobbágy-földesúri viszony, paraszti szolgáltatások” című fejezetet (341–362).

²⁴ A császár, II. József nem szemlélte túlzott szimpátiával a családot. Erdélyi körútján, Szebenben járva Csáky Kata második férjéről, Bethlen Miklósról igen lesújtó véleményt fogalmazott meg, s nem kerülte el nemtetszését Csáky János, Bethlen Rozália első férje sem, aki önhatalmúan a vármegye nemesi felkelését akarta Horea felkelése ellen vezetni, s kolozsi főispánként nem vette figyelembe, hogy az uralkodó a hadsereg felhasználását tervezte ellenük. Talán ez is magyarázza, hogy a feleségétől elhidegülő Csáky hamarosan visszaköltözött a felvidéki birtokokra.

²⁵ ROL KmIg Jósika hitb. lt. No. 661. 287–288.

²⁶ ROL KmIg Bánffy cs. lt. No. 1223.

²⁷ Papp K. 2011. 182. 1791. május 5.

²⁸ ROL KmIg Bánffy cs. lt. No. 1223.

a helyét, de arra sincsenek pontos adatok, mi is történt valójában. Csak az bizonyos, hogy 1791-ben a nagyobbik kislány hunyt el, s haláláról az erdélyiek nem írták meg az éppen akkor Bécsben tartózkodó apának az igazat.

Bánffy György és Bethlen Rozália közeli jó viszonya a további években is megmaradt. Amikor Csáky János 1804-ben egy esküvőre, leánya lakodalmára meghívta magához és a felvidéki rokonságához két gyermekét (Józsefet és Rozáliát), Bethlen Rozália tanácsot kért Bánffytól, mit tegyen. A Bánffy levéltár levelezésében azonban megmaradt egy újabb levél is, amely erre az esetre férjének, Wass Sámuelnek kísérőként való kiutazása mellett értelt. Rozália úgy tartotta jónak, hogy fiának, miközben „a Familiával is megismerkedhetik”, segítségére lehet a nyugodt, komoly, idősebb férfi jelenléte „a fiam is mindig kormány alatt létszen, egy csendes ember társaságában tévén meg attyához való tiszteletét [...]” anélkül, hogy „vélle szűletett elragadtatásai [...]” magával ragadnák. Csáky egyébként is „szüntelen emlegette, mennyire kívánna az urammal tanálkozní, és hozzája való báládatosságát személyesen is jelenteni, így ez most meglehet [...]”²⁹ Ugyanakkor azonban aggódott, hogy a perüket a felvidéki Csáky ággal szemben képviselő Wass Miklóst „nem nézik-e rossz szemmel” a felvidéki rokonok.

Levele végén Rozália – aki második házassága idején írott, többnyire francia nyelvű leveleit már mint „Rozálie Wass” írta alá –, magyar nyelvű írásában bizonyítékát adta az évtizedes barátságának és a generációkon átívelő bensőséges jó viszonyának, amikor a gubernátor Bánffy Györgyöt „méltóságos Bátyám Uramtól” várta felvetésének megerősítését: „méltóztassék [...] bátorságomat maga jószágának tulajdonítani, mellyel magára szoktatott, elkényeztetett, annyira, hogy szüntelen onnan várak segítséget minden bajoskodásaimban [...]”.

6. kép. Wass Sámuel és Bethlen Rozália kettős pecsétje.

(ROL KmIg Bánffy cs. lt. No. 1224.)

²⁹ ROL KmIg Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.

Források

1. Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek. Küküllővár, 1766. december 1.

Méltóságos Gróf Úr, drága jó Méltóságos uram!

Megvallom Excellentiád annyira meggyőzött sokszori hozzám mutatott atyafisága³⁰ által, hogy nem is tudom, hogy kezdjem levelem. Mivel annak meghálálására elégséges nem vagyok, hanem a Gazdag Egek legyenek megjutalmaztatói, mert ha én azt a szerencsét remélhettem volna, éjjel nappal jöttem volna, oly kedves drága véreimet szegény házamnál tisztelhetni, de mivel az gyermekeimnek be kell quartélyokra sietni, tőllek sem örömet szalattam el, de kivált az kis Miklóst,³¹ kivel magamtól el hadnom nem volt, s az olyan apró alkatmánnyal nem úgy utas az Ember, amint akar, de legfőbb akadályam az gátolt, hogy Alvinczinét Szilváson monták lenni, s kaptam rajta, hogy Apró Gratiokat is tehetek. Az Utamból keveset nézek ki, mégis oly helyre jutok, az hul Katalinákul együtt tölthettyük azon Szent Napot, de remélem, hogy azon szerencsém még többször is felderülvén, el felejteti mostani fájdalmimat. Én Szent Pálra szüntelen készülök, de ezer akadályim még ismét is kötve tartanak, s csak az nagy Correspondentia foly köztünk. Én pedig midőn továbbra is ki kérném Excellentiádnak hozzám való atyafiságos gratiáját, marattam állandóul

Excellentiádnak

igaz atyafi engedelmes szolgája
G[róf] Csáki Katalin

Küküllővár, 1-ma xbris 1766

2. Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek. Küküllővár, 1767. január 18.

Méltóságos Gróf Úr, Méltóságos Jó Uram!

Különös Atyafisággal tiszteltem Excellentiád levelét, melyben az Új Esztendő beállásával annyi jót méltóztatik kínánnya, aggya meg az Úr Isten Excellentiádnak is mindazokat az áldásokat.

Az én uramnak is Excellentiád izenetit megmondottam, reménlem, eddig személy szerint is megköszönte mind. A vér vissza nem válhatik, hacsak felettéb meg nem vész. Szamosfalvi udvarbíró³² iránt való kegyességét is Excellentiádnak alázatosan köszönöm, neki

³⁰ A Bánffyak és a Bethlenek rokoni kapcsolataira utal.

³¹ Jósika Miklósról, Bornemissza Annamária és Jósika Imre fiáról volt szó.

³² Szamosfalva – Someşeni, Kolozs vm. Az udvarbíró neve nem ismert, 1758-ban Péter Medvés írt Csáky Katának és Borbálának a birtok kezénél levő jövedelmeiről, amely abban az évben mindkét részre „1033 magyar forint 76 pénz” volt. Csáky Borbála levele Katának 1758. január 5. ROL KmIg Jósika hitb. lt. No. 661.

is megírtam, mivel felettéb nyughatatlan volt az Excellentiádnak gratiáját visszanyerni. Erről Isten szerencsére adván Excellentiádnak egyebet is, fogunk beszélni, aki atyafi gratiájába ajánlva vagyok Excellentiádnak

engedelmes atyafi szolgálója
G[róf] Csáki Katalin

Küküllővár, 18 január 1767

**3. Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.
Küküllővár, dátum nélkül (1767 ősze)**

Méltóságos Gróf Úr, méltóságos jó Uram

Excellentiád tetszése az vala elmenetelkor, hogy ha valami szükséges okom lesz, Excellentiádnak levelemmel alkalmatlankodjam, melyhez képest jelentem, hogy tennap négy órakor D. Mátyust³³ az Grófné³⁴ azzal a móddal ide küldette, hogy el ne mennyen addig, míg a kis asszonyt meg nem láttya, mivel az Grófné nem hiszi, hogy életben legyen, s egyenesen be akarván hozzám Mátyus jünni, meg is látta, de ugyan csak véle szólni nem engettem. Ezt sok lévén leírni, szóval elbeszélem, midőn Excellentiádhoz szerencsém lesz. Az onnét hozot portékákat, amit szükségesnek láttam, keziben attam, amit nem pedig eltettem Excellentiád ide jöveteléig. Az leveleket pedig felbontván, ártalmasnak találtam keziben adni, hanem ime küldem Excellentiádnak. Ma ugyan meg íjlesztettek volt, hogy az Grófné a faluban vagyon, melytől félhetni is, amint maga is írja: én ugyan valamit szorgalmatosságom által végbe vihetek, el nem mulatom, de mivel minden tiszteink reformátusok, nagy bajba s félelembe vagynak. Most kapitány Budait itten marasztottam, holnap k. Bocskor is reménlem, ide jün. Én azt az kis asszonyt lelkemből látom, de csak jó lenne, ha a M.[éltóságos] Gubernátorné³⁵ reá venné magát, hogy magával bé vinné az apáczákhöz, míg fel nem indulhatnak véle, ezt én mentől hamarabb kívánom. Isten hozza Excellentiádat, s az alatt is vagyok

Excellentiádnak

engedelmes atyafi szolgálója
G[róf] Csáki Katalin

K[ü]K[ü]ll[ő]vár, 23

Utóirat

13–14. Papp K. 2006. 55. Péter Medvés Domokos Marosvásárhelyen, a Királyi Tábla előtt képviselte a nővéreket, akik csak Bethlen Farkas 700 forintjával kiegészítve tudták 4000 aranyforint adósságukat Vass Ádámnak megfizetni. Péter Medvés levele Csáky Katának 1758. január 16-én. Uo. 15–16.

³³ Mátyus István 1763-ban Csáky Kata nagyalmási udvarbírója volt, a levél szerint talán ekkor már Barcsai Ágnes szolgálatában állhatott. Papp K. 2011. 233.

³⁴ Barcsai Ágnesről, Bánffy Dénes feleségéről van szó, akitől apja, katolikus barátai segítségével a 12 éves kislányt erőszakosan elhozatta.

³⁵ 1767-ben Hadik András volt Erdély gubernátora (1764 és 1768 között viselte a tisztséget, amikor katonai uralom alakult ki az országrészben).

Ma erősen sollicitalta? Ágnes,³⁶ hogy vasárnap templomába mehessen, megvallom, senkitül nagyobb félelmem nincs, mint az udvarbírótól, amilyen beszédi tennap voltak.

**4. Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.
Bécs, 1769. március 17.**

Méltóságos Gróf Úr, Méltóságos Jó Uram

Excellentiád tudván, mint nincsen nekem senkim is, aki igazamat oltalmazza, annyival inkább kész azt kiszolgáltatni. Igyekeztek evégre Excellentiád, ez iránt gyakran bízató nemcsak szavait, hanem leveleit is vettem. Arra nézve bátorkodom jelteni, hogy most kaptam bizonyos fundust, azon kárban forgó 3833 forint megkapására, mivel a szegény B[ethlen] Gábor úrnak, az mely 800 Rft pretensioja vala az szászoknál, ő Felsége most resolválta, és az róla való decretumot én magamhoz váltottam, melyet senki sem tud, hanem Baló József úrnak írtam iránta, hogy az M[éltóságos] Commandirozót informálja iránta.

Hanem Excellentiádat is alázatosan kérem, hogy az M[éltóságos] Commandirozót alázatosan köszöntvén, szómmal méltóztassék informálni, hogy az nekem saját eleimtül marat és Interesre jó helyre kiadott pénz volt, s Baló uram micsoda lélelkel a szegény Bethlen Gábor Úr³⁷ számára felvette, holot az úr olyan plenipotentiát elé nem mutat, akiben én arra szabadítottam, hogy jó helyen való capitalisomat fel szedgye, és hírem nélkül annak adgya, akinek akarja, hanem épen csak arra volt plenipotentiája, hogy az fiscalis jószágok kifizetésére vehesse fel az pénzemet. Ezt szegény Bethlen Gábor úr leveleiben is megesmérte és iránta ő Felségének is szándékozom Memoriálist adni, hanem csak azt kívánám, hogy minek előtte ő Felsége parancsolattya lemenne, az előtt a M[éltóságos] Commandirozó informáltassék az én világos igazságomról. Ez iránt Excellentiád, aki olly jól tudgya dolgaimat, méltóztassék mind ő Excellentiáját informálni, s mind az Mélt.[óságos] Püspöknek,³⁸ úgy G[róf] Haller úrnak is, nevemmel reménykedni, mint igazságainak ki szolgáltatására bírájknak, hogy annak idejében legyenek igazságomnak pártfogói. Én pedig ily bátorságomról bocsánatot kérek, és Excellentiádnak szerencsés Allelujját kívánok, s jelentem, hogy G[róf] Miksáné ez előtt még egy héttel Húsvét napján hozzám ígéretet, hogy hozzám jün ebédre Ágnes kisasszonnyal együtt. Én remélem, Excellentiád, Vinczen és Baló úr Károlyvárt és Halmágyi úr is ot közel fog lenni, ha Excellentiád magához hivatná őket, beszélvén véllek, hogy adgyanak írást külön külön azon pénzről, hogy az urak akarattából vette fel Miksa úr azon pénzt, és segíteni akarván G[róf] Bethlen uram, úgy fordítottanak különös szükségire, s tudgyuk azt is, hogy a szegény Úr akart engem kifizetni, de sok szüksége mián csak halasztotta, s az után az időből a boldog kifogyatta. Ezt gondolnám én legrövidebb módnak az én igazságom megmutatására. Már

³⁶ Bánffy Ágnes (1754–1831) Bánffy Dénes és Barcsai Ágnes lánya, akit anyja a református Teleki Sámuel grófhhoz akart hozzáadni, de apja elraboltatta, Bécsben katolikus hitre térítette, s végül 1777-ben hozzáment galánthay Esterházy Jánoshoz (1754–1840).

³⁷ Bethlen Miklós testvéréről van szó, akivel közösen jutott fiscalis jószágok (Küküllővári uradalom) zálogához. A zálogösszeg kifizetéséhez a testvérek felhasználták Csáky Kata örökségként kapott pénzét is.

³⁸ Erdélyi katolikus püspöke 1776-ban gróf Kollonich László (1774–1780).

én tudom, hogy az Excellentiád bölcsessége és atyafiságos gratiája mindeneket fel fog találni, melyben ajánlva vagyok Excellentiádnak

engedelmes atyafi szolgája
G[róf] Csáki Katalin

Utóirat

Gróf Hallert³⁹ az grófnéval szeretem, tisztelem, az M[éltóságos] Commandirozónak azt üzenem, hogy ritka nap, hogy ne kérgyik tőlem, hogy van, amint legközelebb Herczeg Collesedéné(?) is kérdezte.

**5. Bánffy cs. lt. No. 1223. Bánffy Györgyhöz írott levelek (1773–1821).
Nagyszében, 1776. december 18.**

Méltóságos Gróf Úr, Méltóságos Jó Uram!

Sok bajaimmal terhelve Excellentiádat, gyakran segedelemmel méltóztatott hozzám lenni, mely bátorságomból egynehány ízben az Bécsbe Angarianként kijáró pénzt is, hogy itt letegyem. Sok ízbe oda fel való nekem engedésit meg nyertem, de jó emlékezetiben lehet Excellentiádnak, miként ágens Ádámi miatt 300 forinttal megkárosítottam, melyet bár bizonyosan tudtam is, de reám fogván 2szer is megfizettette. Hasonló kárba akar most is hozni, midőn Excellentiádtól ismét 200 fl, azaz kétszáz forintot kértem volt, hogy bizonyos vásárlásomra által tegye Excellentiád. Hátra levén még 250 fl, kétszáz ötven forint, ami ő kegyelme által Bécsbe tétetett le, ötvent pedig aranyakul megadott, melyre nézve kérem arra Excellentiádat, méltóztasson őkegyelmének írni, mert tudom, hogy az Exc[ellentiád] pénzből meg vette, nehogy rajtam is újólag meg vegye, s engem is [---] Excellentiád tudósít [---], hogy én is írhaszak íranta. Úgy arról is, hogy az én szerencsétlen leányom most Kolosvárt lévén, hogy alkalmaztatta magát, mivel a jövő héten bevárom, hogy a szerént rendezzem hozzá való anyai szívem mutatását. Engedgye meg Exc[ellentiád] ezen merészségemet, mely iránt egész reménységgel vagyok, mert bár sokat terhellyem is Exc[ellentiádat], de ellenbe, hogy híveb tisztelője nálamnál lehessen, utolsó csepp véremig meg nem engedem, aki szívemből óhajtom, hogy az Úr Isten Excellentiádat az végéhez közelítő ó esztendőknél boldog végít, és az újaknak örvendetes kezdetit engedgye. Excellentiádat pedig azon kérem, hogy méltóztasson továbbra is azon kegyességében szenvedni, mellyel régtől fogva van szerencsém dicsekednem, mert jelentem, hogy vagyok Excellentiádnak

Szeben, 18 xbris 1776.

engedelmes atyafi
régi szolgálója
G[róf] Csáky Katalin

³⁹ Feltehetően Haller János (Csáky Borbála és Haller György fia) és felesége, Nemes Zsuzsánna.

**6. Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.
Sajókeresztúr, 1787. július 21.**

Méltóságos Gróf és Gubernátor Úr, tapasztalt M[éltóságos] jó Uram

Jajgatnom kell kedvetlen dolgaimnak folyásait, mely mián mind a Felséges Guberniumnak, s mind Gubernátor Urnak ily gyakran kelletik tiszteletre lennem.

Mert megvallom, ifjúságottól fogva az volt főb célom, hogy az én kezem alatt az adózó nép szaporodgyik, épüllyen, és hogy embereimmel magamot szerettessem, nem-hogy őket pusztítani, s károsítani kívántam vona. Excellentiád se tapasztalta soha, hogy ilyen kegyetlen lettem vona, melyet az egész szomszédságaim jól tudtak, s jól lehet nagyon szégyenlettem, hogy a F[elséges] Császár előtt hamissan elvádoltak, de oly hiszemben voltak, hogy az dolog maga valóságát úgy kidolgozza, hogy ily kedvetlen kimenetek nem léssen. Már pedig készülnek ellenem Executiora, kimenvén, mely ha megesik, felettébb megkedvetlenitene. Ezért én Excellentiádat alázatosan kérem ezen levelem mellett küldett instantiámot méltóztassék megtekinteni, és kegyes szívére venni, ha merem elérni. Én vagyok Excellentiádnak egyik öreg atyafia, mentsen meg Excellentiád ezen kisebbségtül, méltóztassék Kolosvárra parancsolni, hogy ne menjen ki az executio, hanem engedgyenek az instantiám szerint egy kevés időt, míg az ő hamis vádgyak ellen igazságomat bizonyíthassam. Elég dolgok van, s hadgyák az ellenem való bajt későbbre, míg a jó Isten kiment belőle. Az iránt pedig fájdalmas szívvel könyörgök újra is, mert ha Excellentiád sietve nem segít rajtam, s a parancsolat késik kezekben venni, megesik mind a kár, s mind az kisebbség rajtam, azért egész reménységgel élvén vagyok

M[éltóságos] Gróf és Gubernátor Urnak

igaz atyafi engedelmes szolgája
G[róf] Csáki Katalin
özvegy Bethlenné

Utóirat

A M[éltóságos] Gubernátornét ezerszer csókolom, s remélem vette eddig az Juvelli-érnek⁴⁰ tartozó pénzt.

**7. Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.
Küküllővár, 1788. május 3.**

Méltóságos Gróf Gubernátor Úr

A Méltóságos Gubernátor Urnak az bárány dézsmának az Fiscus részére által engedése iránt levelét tiszteltem, melyre ez okon kesveskére tehetem válaszomat, mert kívántam magamat meg világosíttatni, és minthogy tapasztalom, hogy midőn a K.[irályi] Fiscus

⁴⁰ ékszerész (der Juwelier)

estimatio⁴¹ mellett ezen jószágot által, ezen beneficium is azon aestimatióban bele férkezett, és az transpositiokor mindenkben azon jussát és beneficiumát, melyet bírt, által adott és semmit is ki nem kötött, sőt azon beneficiumoknak békességes bírásában mások ellen is, oltalmazni magát és annyi esztendőkön át meg is tartott, melyekre való nézve úgy remélem, hogy megértvén a R[egius] Fiscus ezen dolgot, nemcsak nem háborgat, sőt másoktól is, a M[éltóságos] Gubernátor uralmával együtt megoltalmaz.

Melyre kérem reménkedve a M[éltóságos] Gubernátor Urat, s nagy reménségem is van, hogy hathatós és egyenességet kívánó közben vetése által ezen terhtől meg menekedem. Mely iránt újra s újra könyörögvén vagyok igaz atyafiságos tisztelettel az

Mélt.[óságos] Gubernátor Urnak

engedelmes atyafi szolgája

G[róf] Csáki Katalin

özvegy Bethlenné

Küküllővár, 3ta Majii 788

a M[é]l[tóságos] Gubernátornét ezerszer csókolom

8. Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.

dátum nélkül (1788 után) (A levél nagy része más írása, csak a vége Csáki Kataé.)

Méltóságos Erdélyi Gubernátor Úr!

Ezen küküllővári jószágnak sok rendbéli panaszokra reá untam, de némely dologban sérelmeket is tapasztalván még az előző esztendővel, a szolgálattyokat megkönnyebbitetem, és most nemrégiben, egyéb minden volt panaszokat békesség által lecsendesítettem [Csáki Kata kézírásával betoldva: *melyre az udvari deutro is utat mutatol*], adván nekik nemcsak azt, amelyhez praentensiojok lehetett, sőt a felett kedvezni kívánván nekik. A pascumot és erdőket úgy közönségessé tettem, hogy arra idegen marhákot nem fogok többször bévenni, és emellett ők is pénzt csinálhassanak, melyet semmiféle rendelés nekik meg nem enged.

Továbbá a felpanaszlott földeket vagy visszaadtam, vagy más hasonlókat osztottam, ha szintén nem a régi gazdáknak is, de valójában minden szűkös embernek.

Emellett nemcsak azon vármegye tisztjei által hirdettettem, hogy aki szűkös, jelentse magát, sőt ellenben szabadságot engedtem arra, hogy a köz Terrenumból és a pusztán heverő földekből, akinek szüksége vagyon, foghasson. Ezen köz akarattól lett edgyezésről a Contractusokat a Nemes Vármegye Officiolatussához bé mutatván, nagy reménységem van, hogy Felsőleges Királyi Guberniumhoz fel küldvén az Udvari Resolutionnak azon részét, mely a colonusok sérelmét orvosolni parancsolja, egészen lecsendesítettik, és csak ami az egymáshoz való kötelezettséget illeti, a tétetik közönségessé.

Kérem is reménykedve a Méltóságos Gróf Gubernátor Urat, méltóztassék a dolgot úgy felvenni, hogy ámbátor a colonusoknak ma teljes megnyugvásával e dolog lecsendesített, de ha valami törvény szerint való dolog elő fordul a parasztnak, minthogy

⁴¹ helyesen: aestimatio

minden faluban vagynak nyughatatlan emberek, ezen költséges és a parasztság nagy hasznával végben vitt csendességet is felzavarják, s a közönséges jónak elő mozdításában s szófogadásban nagy hibát ejtenek.

Én nékem ezen dolog volt fő okom arra is, hogy meg csendesedvén az emberek, a szolgálatra is alább hagytam, s feles pénzt is fizettem nekik, melyek nem mindenik contractusba mentenek bé, mint hogy a contractus után történtek.

Végtére is ajánlván ezen dolgot a Méltóságos Gubernátor Úrnak bölcs vezérlésére, egyenes és szíves tisztelettel maradok.

[Innen Csáki Kata saját írása:

Jó lehet az mostaniak elbadták, de én régi lévén, örvideni fogom, ha hallhatom, hogy M[éltóságos] Gubernátor Úr mai M[éltóságos] neve napjára⁴² örömmel érhetne s tölteni fogja, s annak sok ízben leendő fordulását minden lelki, testi áldások bővsége között óhajtya.

M[éltóságos] Gróf Gubernátor Úrnak

engedelmes atyafi szolgálója

özvegy G.[róf] Bethlenné

G[róf] Csáki Katalin

9. Bánffy cs. lt. No. 1223. Bánffy Györgyhöz írott levelek (1773–1821).

Küküllővár, 1788. július 5.

Méltóságos Gróf és Gubernátor Úr!

Valamint hogy nagy öröömömre esett, hogy M.[éltóságos] Gubernátor urat Erdélyben láthattam, annival nehezebben érzem, hogy oly ritkán lehet szerencsém, mert jó lehet, a nagyvilágtól én már magamot igen elvontam, de mégis, azon szerencsémnek elérésiért régen készülek Szebenbe bémenni, hogy Excellentiádékat tisztelhessem. De a félelmes hírek tartóztatnak,⁴³ melynek bizonyítására egy jó emberemnek tennap jött tudósítását ide zárom. Azért könyörgök Excellentiádnak, méltóztassék engem tudósítani, hogy merjek-e bemenni, vagy inkább javolja, hogy Kolosvárra bételepedgyem, mert én igen nehéz utazó vagyok, mind gyengéségre nézve, mind az gyermekeimet, s olyan sokad magammal, ha valami ijedség érne, én nem tudnék magamon oly könnyen segélleni, mint más. Azért tudom, hogy Excellentiád leginkább segíthet tanácsával rajtam, s annival bátrabban merrek írni, mivel legfőbb ok lesz bémenetelemnek az Excellentiád tisztelete.

A Méltóságos Gubernátornét⁴⁴ csókolom, úgy mind az két leányim⁴⁵ ... tisztelik mind ketten Excellentiátokat.

⁴² A György nap tavasszal, áprilisban van, tehát a levél is akkor íródott.

⁴³ Talán II. József török elleni háborújára gondolhatott, ahonnan 1788 júniusában már Zimony táján tapasztalható fertőző megbetegedésekről jöttek hírek, de a császár döntése alapján a Szerbia felé indítandó támadás miatt a Bánságban az „erdélyi hadtestnek megerősítését határozták el”. Bánlaky <https://www.arcanum.hu/bu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-badtortenelme-2/19-iii-karoly-maria-terezia-es-ii-jozsef-kora-17161790-4CAC/ii-jozsef-kora-b-ii-jozsef-torok-haboruja-50FE/2-a-1788-evi-badjarat-5118/> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 22.)

⁴⁴ Bánffy György felesége, Palm Jozefa.

⁴⁵ Bornemissza Annamária és Bethlen Rozália.

Én pedig levelemre való válaszát könyörgöm, s ha valami félelmes dolog vóna is, méltóztassék nekem megírni Excellentiádnak, mert én nállam valóságosan titokban fog maradni, mert nekem senkim sincs, akitől tanácsot kérhessek, engedelmet kérek,
és egyéb tisztelettel maradok Méltóságos Gubernátor Úrnak

engedelmes atyafi szolgája
G[róf] Csáky Katalin
özvegy Bethlenné

Küküllővár, 5ta July, 788.

**10. Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.
Darlás,⁴⁶ 1789. július 16.**

Méltóságos Gróf és Gubernátor Úr!

Kedves Haller Maris öcsém asszony látogatására ide jöttem, s G[róf] Gyulainét is itten tanálván, ki is azt mondotta volt, hogy az M[éltóságos] Gubernátor úr azt mondotta neki, hogy ha tudná mikor jön az grófné hozzám, akkor magát is megalázná. Az grófné pedig az jövő hétfüre hozzám fog jüni, melyet bátorkodom jelenteni, ha az az vigasztalásom lehetne, hogy az M[éltóságos] Gubernátor urat is az M[éltóságos] grófnével tisztelhetem szegény házamnál, annyival nagyobb öröömre lenne.

G[róf] Gyulainé is tiszteli a M[éltóságos] Gubernátor urat, úgy Csákiné leányom⁴⁷ is, ki is velem együtt azon szerencsését nagy örömmel várja, mely iránt való vigasztaló választát kérvén. Az alatt is vagyok atyafiságos tisztelettel az

M[éltóságos] Gróf Gubernátor Úrnak

engedelmes atyafi szolgája
özvegy Bethlenné
G[róf] Csáki Katalin

Darlás 16 July 789

G[róf] Haller Maris Öcsém Asszony is tiszteli a Gubernátor urat

⁴⁶ Darlás, Erdélyben, az egykori Küküllő vármegyében. Ma Darlac falu a mai Szeben megyében. Gótikus, egyhajós, torony nélküli temploma a 15. században épült, ma evangélikus templom. Lestyán <http://mek.oszk.hu/04600/04684/html/1162.html> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 22.)

⁴⁷ Csáky János felesége, Bethlen Rozália.

Klára Papp

„*Only that Great Correspondentia between Us...*” – Kata Csáky Letters from the Bánffy Archives

The ten letters written by Countess Kata Csáky (1726–1794) in the Archives of the Bánffy family (Cluj County Directorate of the Romanian National Archives, Cluj-Napoca) are a good complement to the sources published in *All My Joys Were Mingled With Sorrow. Kata Csáky's correspondence in 2006*.

This study finds the place of the letters in the history of the Count's family on the one hand, and on the other hand, it discloses the writings that have survived as personal resources.

It is clear that the Countess sent letters to Dénes Bánffy until 1780, and to her son, governor György Bánffy (1746–1822) in the last years of her life.

Kata Csáky made good use of the family relationships, not only considering Dénes Bánffy as a relative, but also as a supporter to whom she could send even confidential news, and whose special intervention she could request.

In her letter of 1767, however, she clarified the role of the Bethlen-Csáky relatives in the abduction of Ágnes Bánffy.

A sign of intimacy was that the Countess had sought and received personal support from György Bánffy, and so did her daughter, Rozália Bethlen, who expected the governor to “*help with all my troubles ...*”.

Források

- Gróf Székely László önéletírása. Közzéteszi: Fehér Andrea. Kolozsvár–Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő Források.)
- Papp K. 2006. „Minden örömöm elegendő volt bánattal.” Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára. Debrecen, 2006.
- ROL KmIg Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj)
- Bánffy cs. lt. A Bánffy család levéltára.
- Jósika hitb. lt. A Jósika család hitbizományi levéltára.

Szakirodalom

A Bánffyak leszármazási táblája: <http://genealogy.euweb.cz/hung/banffy8.html>

- Bánlaky Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. <https://www.arcanum.hu/bu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/19-iii-karoly-maria-terezia-es-ii-jozsef-kora-17161790-4CAC/ii-jozsef-kora-b-ii-jozsef-torok-haboruja-50FE/2-az-1788-evi-hadjarat-5118/> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 22.)
- Erdély története II. Erdély története 1606-tól 1830-ig. Szerk.: Makkai László, Szász Zoltán. Bp., 1986.
- Lestyán Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. <http://mek.oszk.hu/04600/04684/html/1162.html> (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 22.)
- Lukinich 1927. Lukinich Imre: A Bethleni gróf Bethlen-család története. Bp., 1927.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. (CD-ROM) Bp., 1999.
- Papp K. 2011. Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. Kolozsvár, 2011. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.)
- Papp K. 2019. Papp Klára: Sajátosságok az erdélyi arisztokrata nők társadalmi-közéleti kapcsolataiban a 18–19. században. In: A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása. Speculum Historiae Debreceniense 26. Szerk.: Papp Klára, Püski Levente, Novák Ádám. Debrecen, 2019. 169–192.

Veres Tünde

Egy 17. századi házasságtörés háttere és következményei

Az alább közölt latin nyelven íródott, 1688. évi keltezésű oklevél¹ Csáky István országbíró ítéletét tartalmazza egy olyan ügyben, amely betekintést enged családi viszályba, házasságtörésbe, és a szabad királyi város, Kassa esküdtjeinek önbíráskodásába.

A dokumentum középpontjában Gatályi Klára áll, akit az országbíró ítélete szerint nem találtak bűnösnek, így kötelesek őt a vád alól felmenteni. Csáky megállapítja, hogy fogvatartása alatt az asszonyt megalázták, hírnevében kárt szenvedett, fogvatartása pedig törvénytelen volt. A vád, amely értelmében a város bírósága cselekedett, a házasságtörés volt.

Gatályi Klára személyét férjén keresztül ismerhetjük, aki a Szepesi Kamara egykori prefektusa, Draheim Vilmos volt. 1678-ban nevezték ki a Szepesi Kamara alá tartozó fiskális birtokok igazgatójának,² s legfőbb feladata az 1673-ban felállított szőlőfelügyelői hivatal³ ellenőrzése, és a kincstári szőlők rendbetétele volt. Beiktatása után rögtön neki látott a szőlők felmérésének, segítségül pedig Nagy Mátyás és Krakкаи Mátyás szőlőfelügyelőket választotta, akiknek 1679-ben még egy 5 pontból álló részletes utasítást is kiadott, hogy milyen módon mérjék fel a szőlőket.⁴ 1682. augusztus 15-én azonban Thököly bevonult Kassára. A fejedelem felismerte, hogy a hirtelen megnövekedett államának működtetéséhez szüksége van a Szepesi Kamarára, s ami ennél is fontosabb, annak bevételeire. Mivel ezeknek a bevételeknek a zöme katonai célokat is szolgált, Thököly mindenképpen építeni akart rá. Bevonulását követően már 1682. augusztus 22-én a kamara korábbi vezetéséből hárman esküt tettek a későbbi fejedelemre. Így Udvarhelyi István pénztáros, Lángh János titkár és Draheim Lipót Vilmos *számvevő* is.⁵ Eskütétele után nem sokkal, szeptember 14-én pedig Draheim már tárgyi és személyi javaslatokat terjesztett fel, hivatkozásként megjelölve azt, hogy ismeri a kamara működését, jövedelemforrásait, és megjegyezve az elkövetkezendő legfontosabb teendőket is.⁶ Elköteleződésének köszönhetően korábbi prefektusi címét megtarthatta, s ezt követően továbbra is tevékenyen részt vett a Kamara munkájában. 1685-ben azonban a homonnai jószágban elmaradt cséplés miatt – amely így keletkezett kárt 10 000 Ft-ra becsültek⁷ – perbe fogták, és egy rövid időre Regéc várában tartották fogva.⁸ Ügye pontos lezárásával kapcsolatban – a Draheimmel kapcsolatos eddigi kutatás alapján – csak feltételezni lehet, hogy minden vádat ejtettek ellene. Erre utal, hogy birtokait ezt követően is megtarthatta.⁹ Hogy milyen

* „Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP 18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.”

¹ AMK MMK Schw. nr. 10135.

² Illéssy 1900. 1.

³ Uo. 11.

⁴ Uo. 5–6.

⁵ Érdekes, hogy Maksay Draheimet, mint számvevőt említi 1682-ben, holott Illéssy szerint Draheimet már 1678-ban prefektusnak választották. Maksay 1983. 25.

⁶ Uo. 25.

⁷ MNL OL G 3 TSzL III. 8. 1682. 225.

⁸ Uo. 42–43.

⁹ MNL OL P 1702 1. cs. 5. t. nr. 9.

tisztséget töltött be 1685-öt követően, nincs biztos adat, annyi azonban bizonyos, hogy 1690-ben már II. Rákóczi Ferenc birtokainak számvevője volt.¹⁰ Birtokaival együtt Kassán álló házáat is megtarthatta, ahol feleségével és gyermekeivel élt.

A forrásszöveg szerint azonban a kassai esküdt polgárok 1687. szeptember 14-én éjjel berontottak a Draheim család lakóhelyére, Gatályi Klárát erőszakkal elhurcolták, és négy héten keresztül „*in severa captivitate*”, vagyis kegyetlen fogságban, láncra verve tartották a város börtönében. Mint ahogy az oklevél szövege is utal rá, az 1613. évi 34., illetve az 1618. évi 14. törvénycikk kimondják, hogy nemeset letartóztatni törvényes elmarasztalás nélkül nem lehet.¹¹ A kassai polgárok tehát önbíráskodóan és törvényellenesen léptek fel. Annak ellenére tettek így, hogy már az 1647. évi 78. törvénycikk is hosszan foglalkozott a szabad királyi városok, mezővárosok önbíráskodásával, hatalmaskodásával és az országos törvények megsértésével. Az 1647. évi törvény fontosabb pontjai szerint megtiltották a városoknak, így Kassának is, hogy a nemesek házait bármiféle okból felbecsüljék, vagy tulajdonosát megfosszák jogaitól, továbbá, hogy a nemesek városi törvényszék elé nem kényszeríthetők, s elfogni sem lehet őket.¹² Azon az 1687. szeptember 14-i estén pedig ezen felsorolt törvényeket mind megszegték az esküdt polgárok. A jogszabály utolsó pontja utal az ezek elleni szankciókra – a városi méltóságok perbefogása a vármegyei alispán és szolgabírák előtt.¹³ Csáky István oklevele pedig erre is kitér, az esküdtek elleni pert a Fiscushoz tartozó bíróságon tervezték lefolytatni. Csáky ítélete értelmében pedig a meggyanúsított és letartóztatott Gatályi Klára visszakarta kassai házáat, és az ahhoz tartozó birtokot, viszont a városból történő kilépést megtiltották számára – ennek okára azonban a forrásszöveg nem tér ki.

Gatályi Klára ügyével kapcsolatban több kérdés is felmerül. Először is, valóban bűnös volt-e Gatályi Klára? Bár Csáky oklevelében kijelenti, hogy a házasságtörés vádjában nem találták bűnösnek, szinte bizonyosnak tekinthetjük, hogy Gatályi nem volt hű férjéhez. Ezt több, 1687-ből származó tanúkihallgatási jegyzőkönyv támasztja alá. A kihallgatottak – köztük a család cselédei és kertésze¹⁴ – az összes dokumentumban egy embert jelölnek meg szeretőként, Várady Zsigmondot.¹⁵ Mivel a tanúknak feltett kérdések igencsak színes és részletes leírását adják Gatályi és Várady egy-egy találkozásának – kitérve még a hálósobai részletekre is¹⁶ –, elképzelhető lehetne, hogy a házasságtörés vádja pusztán kitalációra alapult, amely pletyka mind színesebben kelt szárnyra. Egy forrás azonban a kitaláció tényét mindenképpen cáfolja.¹⁷ A kihallgatást végző személy ugyanis részletesen leírta a 41 éves molnár, Magamester Illés vallomását, amely alapján Draheim Vilmos már korábban tudomást szerzett neje hűtlenségéről. A tanú elmondása alapján Várady Zsigmond és Draheimné a kertjük végében találkoztak, ittak és mulatoztak, majd az ott álló kis házba bezárkóztak. Egyik cselédjük anyja, miközben búzáat mosott a pataknál, vette észre az éppen haza tartó volt prefektust, amely hírről futva értesítette Gatályi Klárát. Ezt

¹⁰ MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. t. 38. cs. fol. 211v–213v.

¹¹ Mezey 2003.

¹² Corpus Juris Hungarici, 1647. évi LXXVIII. törvénycikk.

¹³ Uo.

¹⁴ AMK MMK Schw. nr. 10063.

¹⁵ Mivel az eddig felhasznált források Várady személyéről, háttéréről semmit nem árulnak el, így annak feltárása további kutatások feladata lesz.

¹⁶ „*Azon idő alatt tudja-e, látta-e, s hallotta-e a tanú, hogy egy más szájából ittak? Éledezett az asszony az ágyban fekvén reggel, a Várady Zsigmond az ágyon ülve öltözetlen a szájába töltötte a mézelt bort, vagy másoda orrosságos italt?*” AMK MMK Schw. nr. 10063.

¹⁷ Uo.

meghallva az először a kertjükben keresett búvóhelyet, de nem talált megfelelőt, így a sövényen átugorva a szomszéd, Pankoviczky kertjében egy bokor alatt bújt el, nem messze onnan, ahol az ácsok dolgoztak, míg Várady bezárkózott a házba. Amikor Draheim hazaért, kereste feleségét, hollétéről az ácsoknál érdeklődött, akik elmondták neki, hogy az ott bujkált a kertben, de már elszaladt. Ezt követően Draheim Váradyról kérdezte a jelenlévőket, amiről a tanú elmondta, hogy ha keresi a kertben, úgysis megtalálja. Az egykori prefektus cselédje szavát, miszerint a ház üres, nem hitte el, s először betörte annak ablakait, majd egy fejszével akarta betörni az ajtót. Várady ettől megrémült, s önszántából elhagyta a kisházat. A tanú visszaemlékezése alapján ezt követően a következő párbeszéd zajlott a két férfi között: „mondja édes uram, mit csinál kegyelmed, ne tegyen kárt magának, hiszen én kegyelmednek semmit sem vétettem, hogy úgy reám tör. Mondta neki Vilhelm úr, mit csinálsz te itt? [Várady] felele arra, semmit egyebet, csak a halastavat jöttem nézni kegyelmed feleségével. Azonban a szolgálóleányát Vilhelm úr a nád pálcájával egy néhányszor megütötte, hogy előtte hazudott, Várady Zsigmond pedig a leány mellett szállott, hogy ne verje hiába a leányt.”¹⁸ Draheim Vilmos azonban nem hitte el Várady állítását, s csak annyit közölt neki válaszul, hogy „tudom én miért jöttél te ide, de várj csak...”¹⁹

Gatályi Klára tehát bizonyosan hűtlenséget követett el, amelyről férjének is tudomása volt. Egy másik jegyzőkönyv kérdései között pedig még az is felmerült, hogy gyermekei édesapja nem is Draheim Vilmos, erről azonban a kikérdezett tanúknak nem volt tudomása.²⁰

Másodszor, kinek a „kérvényére” cselekedhettek az esküdtek? Kézenfekvő dolog lenne ezzel a férjét, Draheim Vilmost gyanúsítani, aki, mint a házasságtörésről értesülve fordult az esküdt polgárokhoz. A forrásszöveg azonban egyértelműen rámutat, hogy semmiképpen nem ez történt, a szóban forgó polgárok önhatalmúlag hajtották végre tettüket. Draheim annak ellenére, hogy mondhatni rajtakapta feleségét Váradyval, nem akart elválni tőle, sőt, annak tette után sem vádolta meg semmivel. Felesége elhurcolása is az ő akarata ellenére történt, Draheim Vilmos megbocsátott Gatályi Klárának tettéért. A vizsgált forrás szövege is kitér az ebből fakadóan létrejött jogi helyzetre. Így a Tripartitum 105. cikkelye alapján, hitbérét Gatályi visszakapta,²¹ s abban az esetben, ha még egyszer házasságtörést követne el, férje már nem ölhetné meg érte, amely tett egyébként még jogában állt volna az első hűtlenség esetén.²² Annak valódi indoka, hogy miért is bocsátott meg feleségének, talán már sosem kerül felszínre, de véleményünk szerint nem járunk messze az igazságtól, ha a mögött Draheim felesége iránt érzett erős érzelmeit keressük. Az egykori prefektus bebörtönzésének és perének időszakából több levélmásolat és fogalmazvány is fennmaradt. A házastársak között váltott levelek hangvétele pedig rámutat, Draheim Vilmos mekkora szeretettel viseltetett felesége iránt, és bizalommal fordult felé, aki pedig férje rabsága és pere alatt igyekezett minden követ megmozgatni, hogy nevét tisztázzák a vádak alól.

¹⁸ Az idézett tanú nemcsak a cselédlány bántalmazását, hanem Gatályi Klaráét is előadta, aki a molnár szerint a következőt mondta: „[...] bizony az a vén kutya jön, megver ismét engemet itten, ha itten talál?” Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ AMK MMK Schw. nr. 10131.

²¹ A törvény kimondja, hogy a nő házasságtörése esetén a hitbérét elveszti ugyan, de jegyajándékát megtarthatja. Werbőczy 1514. 105. cím.

²² Uo.

1685 májusában Draheim Vilmost a már korábban említett vád alatt a regéci vár börtönébe zárták. Itt lévő cellájából – amelyen más labanc foglyokkal osztozott – írt feleségének fogvatartásának szörnyű körülményeiről.²³ Levelének azonban ez csak egy kis részét teszi ki, a kétoldalas fogalmazványban a magára hagyott Gatályi Klárának hagyta meg, hogy hogyan intézze a család dolgait. Így Draheim kérte, hogy házának népét bocsássa el, mivel nincs pénze annak fenntartására,²⁴ ő maga is kénytelen volt a saját inasát elengedni. Egy szolgát emelt ki, akit feleségének meg kell tartania, Denk urat, akinek „*veled [Gatályi Klárával] leszen asztala.*”²⁵ Draheim levelében feleségét szigorú takarékoskodásra intette. Meghagyta viszont neki, hogy abban a helyzetben, ha nagy szüksége lenne rá, használhassa a lovasszekeket, élelemhiány esetén pedig a tőlük elvett jószágok földjébe zálogban vethessen be egy pusztát, vagy egy rétet.²⁶

Draheim Vilmos fogságban, a feleségének címzett, „*Isten áldása legyen veletek édes Klárám*” kezdetű levelei rámutatnak a családjá iránti nagy szeretetére és gondoskodására. Mivel a kamara emberei lefoglalták Draheim összes ingóságát és őt magát is börtönbe vetették, a családnak nem maradt semmi bevételi forrása, mivel a prefektusi cím nem járt fizetéssel. Ha kapott is némi fizetséget, az a munkájával járó utazások költségfedezése miatt volt. Draheim Klárának címzett levelei adósságuk nagy mértékére is utalnak. Bár pontos összeget nem tudunk meg belőlük, mivel csak annyit írt ezzel kapcsolatban, hogy tartoznak a Gyöngyösieknek egy ház árával, illetve „*úgy az többinek is mondjad, kiknek vagyunk adósok, inkább az ususat [hasznát] megadom.*”²⁷ Családjáért való aggodalmáról több levelében is hasonlóképpen ír: „*Magamon nem búsulok annyira, mint rajtad és az szegény gyermekeimen.*”²⁸ Regécen töltött fogsága alatt kérvények írása mellett a várban is igyekezett magának támogatót találni, s ezt a porkoláb személyében találhatta meg. Egy 1685. május 24-re datált levelében arra kérte Gatályi Klárát, hogy küldjön számára egy pár sárga papucsot, de „*nem nagyot, mivel kívánság az lába [...]*”²⁹ Az idézet nem Draheimre, hanem a regéci vár várnagyára vonatkozik, aki a papucs mellett még egy karmazsin kapcát is kért. Draheim arra kérte a feleségét, hogy a legjobbat küldje el, amit csak talál, a porkoláb majd meg fogja adni érte az árát. Nem nehéz elképzelni, hogy ilyen szívességekért cserébe Draheim segítséget várhatott a várban szolgáló katonától, s talán éppen az effajta levelezés volt az, amelyet engedélyeztetett számára, mivel Draheim egy másik levelében úgy fogalmazott, hogy „*innét levelet nem küldhetni az várból, be sem hozhatni sebonnét, hanem előbb az úszteknek vizzik olvasni.*”³⁰ Draheim viszont nemcsak leveleket küldött és kapott regéci fogsága idején, hanem szattyán kapcát, papucsot és ételt is, amelyeket felesége küldött neki.³¹ Az egykori prefektus rövid fogvatartását követően sem oldódott meg anyagi

²³ MNL OL G 3 TSZL III. 8. 1682. 42–43.

²⁴ Sógóranak, Ubrési Pálnak címzett levelében cselédeivel kapcsolatban így ír: „*Parancsoljon meg k[egye]lmesen, hogy az commissarius urak restitúáljanak elvett kevéis javaimat, ne legyenek ez szolgálattal koldus az házam népével együtt, ez világnak csúffjára.*” Uo. 228.

²⁵ Uo. 42.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 47.

²⁹ Uo. 48.

³⁰ Uo. 42.

³¹ Levele szerint felesége a kedvenc ételét küldte neki, amelyet Draheim csak „soldor”-nak ír. Küldött neki továbbá sört is, amelynek Draheim igen örült, de vissza kellett azt küldenie, mivel a „*kapitány u[ra]m nem mer nekem engedni, hogy itt kerültem legyen.*” Uo. 48. De felesége nem hagyta azt sem, hogy élelem és ruházat nélkül vigyék el Regécere, hálórúhát és kenyeret küldött el Draheimnek, annak tiltakozása ellenére. Később felesége

helyzetük, s mintegy utolsó próbálkozásként, mivel férje „*már nem mer szólni*”, Gatályi Klára írt levelet Thököly Imrének, amelyben leírta, hogy ígéretük ellenére, Thököly tisztjei minden ingóságát elvitték, s családja szegénységre jutott, már se cselédekre, se ruházatra, s lassan élelemre se futja.³² Ezért kérte a fejedelmet, hogy „*ne tegyenek ében halóvá*” őt és gyermekeit. Draheim Thököly válaszlevelét bemásolta fogalmazványos könyvébe. Innen lehet tudni, hogy a fejedelem ígéretet tett a család helyzetének, a tisztek visszaéléseinek kivizsgálására, illetőleg arra is, hogy Draheim ügyét is hamarosan le fogják zárni. Mivel a prefektus pere nem sokkal ezt követően valóban véget érhetett, nem zárható ki, hogy mind Draheim, mind pedig Gatályi Klára Thökölynek és a Szepesi Kamarának címzett levelei³³ gyorsították az eljárást, és eredményeztek minden valószínűség szerint felmentő ítéletet.

Míndezek ismeretében felmerül a harmadik kérdés: Miért cselekedtek önbíráskodóan a kassai polgárok, annak ellenére, hogy tudatában voltak törvényszegésüknek és az azzal járó következményeknek, miért akarták Gatályi Klárát mindenképpen börtönbe zárni, és vagyonától megfosztani? Mivel sem Kassa városának iratai között, sem pedig más történeti dokumentumban nem találkozhatunk Gatályi Klára nevével – a férje elleni per iratain kívül – elképzelhetőnek tartjuk a gondolatot, hogy talán nem is Klára, hanem férje személyét lehet sejteni a per valódi indoka mögött. Míg feleségéről egyáltalán nem, Draheim Vilmosról viszont annál többet mesélnek a korabeli források.

A hozzá kapcsolódóan fennmaradt rengeteg gazdasági irat mellett³⁴ számos olyan tanúkihallgatási jegyzőkönyv van, amely a Kassa városában elkövetett visszaéléseiről tanúskodik. A Magyar Nemzeti Levéltárban megtalálható iratokban így olvashatunk több, 1685 májusában lejegyzett tanúvallomásról, amelyben Draheim jogtalan konfiskálásait részletesen lejegyzik. Különösen érdekes ebből a szempontból a prefektus által megkárosított Bálintffy úr szolgálójának, Katharinának a vallomása.³⁵ A cselédlány elmondta a kivizsgálóknak, hogy urának 11 ládával volt portékája, amely ládákból ezüstös csövekkel kirakott négy db nyereg, három ezüst kard, egy úri hegyes tőr, mindenféle szép köntösök, posztók, különféle szőnyegek, arany fonállal varrt úri paplan és egyéb dolgok voltak. Draheim Vilmos, Lángh Jánossal konfiskálva Bálintffy ingóságait, felnyitotta ezeket a ládákat, Katharinát pedig kiküldték a szobából. Azonban néha-néha, hogy észre ne vegyék, az ablakon

akaratoságát meg is köszönte, mivel annak köszönhetően volt min aludnia. Uo. 42. Gatályi Klára egyes küldeményei azonban bizonyosan nem értek célt, mivel Draheim a porkolábnak küldendő papuccsal kapcsolatban kikötötte feleségének, hogy „*ismeretlen embertől, vagy bizonytalan alkalmatossággal ne küldjed, hogy úgy ne járj, mint vasárnapon a katonának adott éléssel, pénzzel*.” Uo. 48.

³² Uo. 57–58.

³³ Gatályi Klára férje leváltását megelőzően is aktívan részt vett a családi birtokok vezetésében. 1685. január 26-án jegyezték le azt a fogalmazványt, amelyben Draheimné a fejedelem segítségével folyamodott a család miglécsi birtokának ügyében. „*Az elmúlt 24. augusztusán az nagyidai táborból N[agyságo]d k[egye]l[me]s választát vettem supplicatiomra, melyben N[agyságo]d méltosztatott k[egye]l[me]sen parancsolni az N[emes] Kassai adminisztrációnak, hogy az miglécsi és némethi, N[agyságo]d által nekünk k[egye]l[me]sen konferált porciókon és elfoglalt vetéseken Gróf Csáky úrj ellen minket manuserájanak. [...] de ugyan ez mai napig sem assequalhattam. [...] mind ez óráig mind jószág, mind vetés nélkül vagyunk, félő, el is csépeltetnek, elvész tőlünk [...]*” Uo. 68. Férje letartóztatása után több levelet is írt Thökölynek, illetve a Kamarának annak ügyével kapcsolatban. Uo. 57–58., 67., 213. Az 1685. április 26-án Zrínyi Ilonához szintén férje védelmében címzett levele utóiratában pedig már azt írja, hogy „*Kegyelmes Asszonyom, midőn ezt írtam volna, engemet is arrestumba vettek, ártatlan voltomra*.” Uo. 243.

³⁴ Uo.; MNL OL G 3 TSzL III. 9.; MNL OL G 3 TSzL III. 8.; MNL OL G 3 TSzL III. 7.; MNL OL G 3 TSzL III. 1.

³⁵ MNL OL G 10 W 210 1685. 59–70.

belesve kifigyelte Draheim és Lángh munkáját. Ekkor elmondása szerint látta, ahogy a prefektus az említett úr ingóságait számba vette, azonban a fehér ruháknak felírásakor Draheim 3–4 darabot egybe vett, és csak egyet jegyeztetett le Lánghgal az elfoglalt javak közé. A szolgálólány ezen kívül még az aznap esti eseményekről is beszámolt, miszerint Draheim Vilmos Kőmíves Máttyás társaságában estefelé odament egy létrával a kéményhez, mivel úgy vélte, hogy Bálintffy oda rejthette el további ingóságait. Azonban a kikérdezett Katharina arra nem tudott választ adni, találtak-e valamit, mert Draheim bezárta őt egy szobába, hogy ne láthassa, mit csinálnak. Bálintffynak a 11 szelencén kívül volt egy tintás ládácska formára csinált, kicsiny fekete doboza is, amely 3 kulccsal nyílt ki. Míg Bálintffy a táborban volt, arra az időre meghagyta Katharinának, hogy ügyeljen rá. A szolgálólány szavai szerint a következő hangzott el: „*no Kata, az Istenért is kérlék, ezekre gondot viselj, ebben a fekete ládácskában mind arany van, nem az enyém ugyan, de tudom, kié, Ungvárról való emberé.*” Ezt a ládát, még napnyugta előtt egy szőrtarisznyában Draheim az inasával a saját házába vitte.

De a tanúvallomások más jogtalan eltulajdonításokról is említést tesznek. Így többen állították 1685-ben, hogy Draheim Holló Zsigmond házából velencei kristályüvegeket,³⁶ ezüstös nádpálcákat, ezüst eszközöket,³⁷ Forgáchnétól több egyéb portéka mellett egy márvány asztalt vitt el.³⁸ A kassai vádak kivizsgálásának ideje egybeesett a Draheim ellen a Szepesi Kamara által kezdeményezett, a csépeletlen homonnai gabona esetében indított perrel. A végső 13 vádpont, amellyel végül megvádolták, Draheim Vilmos fogalmazványos könyvébe bejegyezve maradt ránk.³⁹ Ezek közt olyan vádak találunk, amely szerint Draheim jogtalanul foglalt le borokat, sőt, egyes birtokokon saját hasznára árulta a bort, a fiskális erdőkre túl sokszor és túl nagy bírságot szabott ki, amelyeket saját részre szedett be. Hasonlóan más kincstári birtokokon, ahol a jobbágyokat büntette, olyan mértékben, hogy egyes birtokok el is pusztultak. De a legtöbb pont arról szólt, hogy saját magának foglalt le birtokokat, ingóságokat, így az Ungvárhoz tartozó földeket, Forgáchné eperjesi házában lévő vagyontárgyakat, csakúgy, mint Holló Zsigmond kassai házában talált értékeket,⁴⁰ s magának vette el Bálintffy János javait is, s kiemelik még, hogy Barkóczi Ferencet is megkárosította. Azonban a Draheim rabságához vezető homonnai esethez hasonlóan a kassai konfiskálási ügy végkifejletéről sem szólnak az eddig feltárt források. Az azonban, hogy birtokait megtarthatta, sőt, a későbbiekben is a Kamaránál szolgálhatott, azt sejteti, hogy az ismertett vádpontok alól felmenthették.

Amennyiben ez valóban így történt, úgy valószínű, hogy az ítélet a kassai polgárok Draheim és családja által táplált ellenérzéseit tovább fokozta. Így akár Gatályi Klára házasságtörése lehetett az a szikra, amelyben a kassai esküdt polgárok megláthatták a lehetőséget, hogy korábbi sérelmeikért, ha csak részben is, de elégtételt próbáljanak venni a Draheim családon és általuk jogtalanul vélt vagyonán. Annál is inkább, mert a tanúkihallgatási jegyzőkönyv alapján a törvénytelennek gondolt konfiskálásban Gatályi Klárát is tettestársnak vélték. Ezt sejteti Balogh Judit elmondása Gatályi aranygyűrűről és

³⁶ Uo. 59–70.

³⁷ Uo. 42–53.

³⁸ Uo. 59–70.

³⁹ Uo. 249.

⁴⁰ Ennél a pontnál részletesen fel is sorolják, Draheim miket tulajdonított el. Így egy arany ládát, 14 hordó bort, ezüstös nádpálcákat, velencei kristályüvegeket, sárga, ezüsttel futtatott nádpálcákat. Uo. 249.

szoknyáiról.⁴¹ Még konkrétabb Kőmíves Pál leírása ez ügyben, aki „látta és megismerte [Draheim] házánál Holló Zsigmondtól konfiskált kristályos szép üvegeket és Forgáchné asszony portékájából egy márványkő asztalt, mondván, hogy tized része sincs már [a] portékának [a] házánál, mint annak előtte, amikor telirakva volt megemlített prefektus háza ilyen jókegal. És mivel Draheim felesége gyakrabban a Kovács utcán sétál, talán ott valamely háznál portékája el léssen téve, kinek jobban végére mehetni egy szolgáló leánytól, aki Kassán ugyan, de nem tudja, kinél bizonyossal szolgál.”⁴²

Jól látható, hogy a tanulmányban bemutatott forrás szövege bár látszólag egy átlagosnak mondható, a nemesi jogában sértett asszony felmentéséről, és a kassai esküdt polgárok önbíráskodásáról szól, az egész ügy mögött valójában egy általánosnak semmiképpen sem nevezhető történet rejlik. Egy olyan történet, amelynek 1685 előtt kezdődött eseménysoara, s annak következményei feltételezhetően háttérként szolgáltak az 1687-es és 1688-as eseményekhez. Gatályi Klára férje által került be a korabeli köztudatba, és vált a politikai cselekmények résztvevőjévé. Azonban történetét nemcsak emiatt, hanem azért is érdemes feltárni, mert ablakot nyit a 17. századi nemesi intrikákra, problémákra, mondhatni a mindennapokra.

Csáky István országbíró oklevele:

Comes Stephanus Chaky de Keresztszegh, judex Curia[e] Regia[e], perpetuus terrae Scepusien[sis] comitatusq[ue] ejusdem, et de Beregh supremus comes, necnon sacr[atissi]mi Principis, ac d[omi]ni d[omi]ni Leopoldi Dei gratia Romanorum Imperator semper Augusti, ac Germania, Hunga[ri]ae, Bohemiaeque Regis, archiducis Austria[e], ducis Burgundia[e], Brabantia[e], Styria[e], et consiliarius, camerarius, et Partium Regni Hungariae superior[is] supremus generalis. Prudentibus, ac circumspectis judici primario, et senatorib[us] seu juratis civibus liberae regiae[ue] civit[at]is Cassovien[sis]. Salutem cum favore. Expositum est nobis nomine et in persona nobilis d[omi]na Clara Maria de Gathaly, egr[eg]ii Leopoldi Wilhelmi a Draheim consortis. Qualiter vos circa festum Sancti Bartholomaei Apostoli in anno d[omi]ni 1687 p[ro]xime p[rae]terito, nescitur unde moti, p[rae]libata[m] Clara Maria[m] de Gathaly in nullo flagrante crimine deprehensa[m], nec ulla prius contra eand[em] p[rae]habita testiu[m] inquisitione, ac facti evidentia[m], sub p[rae]textu p[rae]tensi adulterii ita arestassetis, ut [...] eidem in domo solita sua residentia Cassovien[sis] habitandi facultatem permisissetis, sed ex civitate egredi actualiter impedivisset, ac p[ro]pterea in p[rae]sentia[m] vestri eand[em] sub p[rae]insinuat p[rae]textu ad insta[n]tia[m] Fiscus vestri in litem attraxissetis, in eademq[ue] causa eo non curato, quod p[rae]fatus marit[us] ejus contra eam lite non contenderit, contra eand[em] p[ro]cedere, ac ipsam ne forte criminalit[er] convincere, ac aggravare interemini sed neq[ue] his contenti, eand[em] domi sua pacifice cum honestis personis, et famulitio sua in familiari conversatione constituta[m] die 14. Septembris anni p[rae]inserti medio satrapar[um], ac satellitum v[est]rorum e domo ejusde[m] residentia in publicu[m] v[est]rorum carcerem tempore nocturno violenter abripi ac in eodem carcere ferreis compedib[us] aggravata[m] ultra 4. septimanas in severa captivitate detinuissetis, ac ex illa captivitate non secus quin sub tali fidejussoria cautione, quod nimiru[m] cora[m] vobis juri stabit, ac a vobis iudicium recipiet dimisissetis, omnino absoluta[m] vi, et potentia mediante, in

⁴¹ Uo. 57.

⁴² Uo. 67.

grave ejusdem d[omi]na exp[ro] p[ro]rogativa libertatis nobilitaris p[ro]judiciu[m], nominis dehonesta[tio]ne[m], damnu[m]q[ue] et detrimentu[m] corporis evidens et p[ro]manifestum. Requisiti itaq[ue] tumus [sic!] nomine et in persona p[ro]fata exponent[em] debita cum instantia. Alioquin jam in mense decembri anni p[ro]teriti 1687 p[ro]memorat[o] marito ejus concivitati valedicente, non amplius concivis et vel ob hoc jurisdictioni v[est]ra, quoad personales causas, ad mente[m] ar[tic]u[li] 78. anni 1647 nullaten[us] subjacent[em], quatenus eidem in p[ro]missis p[ro]videre, vobisq[ue] quo ab ulteriori causa contra ean[dem] mota p[ro]secutione supersedeatis, neq[ue] in persona nec reb[us] damnificare p[ro]sumatis comittere et mandare Villemus, nec pateremur ean[dem] justis juribus suis imp[ro]vise destitui. Cum autem justa petenti non sit denegandus assensus, et alioquin etiam injuriarum talium, si qua inter personas vinculo matrimoniali in vicem conjugatas contingerent, litigiosa p[ro]secutio non magistrat[us] Fiscalem, verum parte[m] conjugata[m] injuriata[m] concernere dignosceret[ur], personis vero conjugat[o] dato, non concessio, p[ro]vio modo una paro per alteram injuria afficeret[ur], inter se accordantib[us] et lite non contendentib[us], siquidem illis vigore tit[ulus] 105. part[is] p[ri]ma[re] decret[orum] tripart[iti] secum concordandi, et delictu[m] ignoscendi plenaria attribueret[ur] potestatis facultas. Et alioquin etia[m] dictant[ur] Vlad[islai] p[ri]mi ar[tic]u[lo] 74. Matthiae 6. ar[tic]u[lo] 55. in omnib[us] causis concordia inter injuriatum et injuriaru[m] non tantu[m] licita esset, sed p[ro]terea ne in similib[us] casib[us] iudices Birsagia exigant absolute p[ro]hiberet[ur], ipsa porro recta ratio dictaret ratione hujusmodi p[ro]tensi adulterii actoratus competentiam non magistrum civilem, sed maritu[m] concernere: Quo non litigant[is], siquidem juxta juris maxima[m] nemini liceret falcem sua in aliena[m] messem immittere magistrat[us] actoratu[m] sibi vindicare non posset: Legibus item regni specialiter part[is] p[ri]mi tit[ulo] 9 et anni 1613 ar[tic]u[lo] 34. Anni 1618 ar[tic]u[lo] 14 cautu[m] esset nobilem persona[m] in flagranti non deprehensa[m], legitime non citata[m], nec juris ordine convictam in persona vel rebus arrestar[i] damnificari, ac ad invitas fassiones, aut fidejussionales cautiones faciendas compelli. Quin imo antiquissima liberaru[m] regiaru[m] civit[at]um, adeoq[ue] et v[est]ra consuetudo vetaret, ne contra person[am] civiles tanto minus contra nobiles, ex suspitione aut p[ro]sumptione incaptivatio, aut litigiosa impetitio erigat[ur] seu instituat[ur] fassion[em] ead[em] seu obliga[tio]nes coacte et invita facta, virtute Mat[thiae] decret[um] tertii ar[tic]u[lo] 26. 1542. ar[tic]u[lo] 40 nullius essent vigor[em]. Deniq[ue] ex dictamine diplom[at]a regii ar[tic]u[lo] 1. anni 1659 condition[em] [quin]tae illegitima judicia, executionesq[ue] fieri vetarentur. Pro eo vobis harum serie firmiter p[ro]cipientes comittimus et mandamus, quatenus acceptis p[ro]sentibus, et rebus sicuti p[ro]fertur stantibus, seq[ue] habentib[us] inchoato contra p[ro]repetitam Claram Mariam de Gathaly exponentem per fiscalem v[est]rum p[ro]cessu supersedere, arristum ite[m], ac in eo factam compromissoriam ejusdem cautionem relaxare, literasq[ue] fidejussionales superin[de] exactas statim et eo facto restitutum, neq[ue] eandem exponentem ratione p[ro]via[m] ad vestri in p[ro]sentia[m] fiendam comparitione[m], judiciumq[ue] recipiendum cogere, neq[ue] in persona aut rebus eandem exponente[m] quovis sub p[ro]textu damnificare debeatis et teneamini. Com[uni] svadento justit[ia]. Secus non facturi. Datum in libera regiaq[ue] civitate Cibinien[sis]. Die decima quinta Martii anni d[omi]ni mill[esimo], sexcent[esimo], octuagesimo octavit.

LECTA ET EXTRADATA PER ME MAG[ISTER] STEPHANU[M] SZIRMAJ JUD[EX] CURIAE REGIAE PROTONOTARIUS.

Tünde Veres

Background and Consequences of a 17th Century Adultery

The Municipal Archives of Košice keeps the document containing the verdict of Judge István Csáky that reveals the story of the harassment of a noble woman in 1688.

Klára Gatályi had been the wife of Vilmos Draheim, the former chamber prefect, and stood by him even during her arrest in 1685. Three years later, Klára Gatályi was arbitrarily imprisoned by the citizens of Košice. The charge: adultery.

Although the text of the examined resource seems to be about the release of a woman of average importance who had been violated in her noble rights, and the self-righteousness of jury citizens in Košice, there is in fact a story in the background that cannot be called a general one.

It is a story the event line of which had begun before 1685, and its aftermath could serve as the background to what happened in 1688.

Focusing on these antecedents, the present study attempts to explore this part of Klára Gatályi's life and the events leading up to it.

Források

- AMK MMK Archív mesta Kosice, Magistrát mesta Kosice
Schw. Magistrát mesta Kosice. Schwartzenbachiana.
- Corpus Juris Hungarici, 1647. évi LXXVIII. tv. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=64700078.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1647.%2520%25C3%25A9vi%2520lxviii> (Utolsó letöltés: 2019. április 17.)
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E 210 Magyar Kincstári Levéltárak. Magyar Kamara Archívuma. Miscellanea.
G 3 TSzL A Thököly- és a Rákóczi Szabadságharcok levéltárai. A Thököly Szabadságharc Levéltára. Thököly Szepesi Kamarájának iratai.
P 1702 Magánlevéltárak. Családi fondok, levéltárak. Lossonczy család levéltára. Rokon és idegen családok.
W 210 Thököly Szabadságharc Levéltára. Tanúvallomások, perek.
- Werbőczy 1514. Werbőczy István: Tripartitum. 1514. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=51400001.TVJ&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D52> (Utolsó letöltés: 2019. április 18.)

Szakirodalom

- Fallenbüchl 1967. Fallenbüchl Zoltán: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. In: Levéltári Közlemények, 38. (1967) 2. sz. 193–236.
- Gecsényi 2008. Gecsényi Lajos: A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Gecsényi Lajos. Győr, 2008. 453–473.
- Illéssy 1900. Illéssy János: A kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 7. (1900) 1–18.
- Maksay 1955. Maksay Ferenc: A Thököly-szabadságharc levéltára. In: Levéltári Közlemények, 26. (1955) 1. sz. 65–79.
- Maksay 1983. Maksay Ferenc: Thököly szepesi kamarája. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Bp., 1983. 23–41.

Mezey 2003.

Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_mezey_magyar_alkotmanyort/cb04.html (Utolsó letöltés: 2019. április 17.)

Nagy Bettina

A Bocskai István Múzeum Évkönyve IV.
(Szerk.: Bihari-Horváth László. Hajdúszoboszló, 2017. 277 p.)

2017-ben immár negyedik alkalommal jelent meg a Bocskai István Múzeum Évkönyve. A kötet célja – ahogyan Dr. Bihari-Horváth László múzeumigazgató fogalmazott – nem más, mint Hajdúszoboszló történelmének, kultúrájának, művészeti életének és a városban zajló tudományos kutatásoknak a bemutatása.

A kiadvány szellemi arculata is változatos: bemutatja a Múzeum 2017. évi munkáját, mégpedig a feladatellátás és a szervezeti átalakulás jegyében. A 2017-ben elnyert sikeres pályázatok által növekedett a Múzeum költségvetése és jelentős mértékben javultak a tárgyi feltételei is. 2017 emellett egy nagyobb méretű átalakítást is hozott a Múzeum életében, hiszen felújították a régi épületeket, emellett pedig egy állandó néprajzi kiállítást is sikerült életre hívni, *Hagyományok Hajdúszoboszlón* címmel. A kiállítás célja bemutatni Hajdúszoboszló kultúráját és néprajzi sajátosságait modern, innovatív és interaktív multimédiás eszközök segítségével. Múzeumi programokban is bővelkedett a 2017-es év, hiszen a múzeumpedagógiai foglalkozások is növelték a látogatók számát.

Hajdúszoboszló az Alföld egyik legnagyobb fürdővárosa. Évente több ezer turista látogatja meg a várost méltán híres gyógyfürdője miatt. A néprajz tárgyköréhez kapcsolódóan Lovas Kiss Antal, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének docense a 2017-ben megrendezésre került hajdúszoboszlói gasztrokulturális fesztiválokat mutatta be tanulmányában. Hét nagyobb gasztronómiai eseményt rendeznek évről-évre a városban, amelyek gazdag és színes programokat jelentenek a városban élőknek és ide látogatóknak is. Fő sajátosságuk, hogy követik a 21. századi trendeket, emellett pedig a néphagyományokhoz kötődő jeles napok tematikáját is megjelenítik a különféle események. Hagyománnyá vált az évenként megrendezett *Szoboszlói Toros Napok*, a *Hajdúsági Ízek Fesztiválja*, a *Márton Napi Libalakoma* és nem utolsósorban a *Birka-és Slambucfőző fesztivál* is. Mindamelllett, hogy kellemes kikapcsolódást nyújtanak, a város népszerűségét is évről-évre emelik.

Régészeti kutatások tekintetében Balázs Ádám és Szigeti Anna a Hosszúpályi-Nagy-Szik dűlő lelőhelyen folytatott kutatásról számoltak be tanulmányukban. A Déri Múzeum régésze, Szolnoki László és munkatársai 2016-ban egy gázvezeték telepítése során bukkantak a lelőhelyre. A lelőhely Konyár-Nagy-Szik dűlő néven került dokumentálásra, habár valójában Hosszúpályin található, innen eredt az elnevezés. A tanulmány központi témája a lelőhelyen feltárt, a bronzkori Hajdúbagos/Cehalut csoporthoz tartozó temető leletanyagának ismertetése. A szerzők a tanulmányban bemutatják a régészeti ásatások alkalmával előkerült kerámiatöredékeket és egyéb leletanyagokat, amelyek új információkkal gazdagítják a térség őskorával kapcsolatos ismereteinket.

A Történettudomány fejezetben két fontos tanulmány került publikálásra az évkönyv hasábjain. Az egyik a Kavecsánszki Máté tollából született, *Az uralkodói méltóság tárgyi reprezentációi az Erdélyi Fejedelemségben* című tanulmány, amelyben a hatalom és a méltóság reprezentálásának legfontosabb eszközeit mutatta be a szerző. Az egyik legfontosabb hatalmi jelképet a jelvények jelentették a fejedelem számára. Ezeket a szultán adományozta a fejedelem számára beiktatása alkalmával, két okból: egyrészt, átadásukkal a Porta a Ma-

gyar Királyság jogutódként kívánta elismerni a fejedelemséget, másrésről pedig elképzelhető, hogy koronázási jelvények gyanánt adta őket. A zászló, a díszruha, a buzogány, a főveg, a kard és a felszerszámozott lovak is a fejedelmi hatalmi jelvények közé tartoznak. Ezek adományozása nem tekinthető kifejezetten erdélyi sajátosságnak, leginkább a Porta közigazgatási egységeinek vezetői közötti hierarchikus viszonyokat hivatott szemléltetni.

Ugyanebben a fejezetben kapott helyet Nagy István, a Bocskai István Múzeum történész muzeológusának *Semmelweis és Pasteur nyomdokain – Hajdúszoboszlóiak a magyar orvostudományban* című tanulmánya. Hőgyes Endre és Kenézy Gyula munkásságát mutatja be, akik fontos szerepet töltek be Hajdúszoboszló város történetében. Hőgyes Endre 1847. november 30-án született Hajdúszoboszlón. Tanulmányait szülővárosában kezdte, majd Debrecenben és Budapesten folytatta. 1870-ben szerezte meg orvosi diplomáját, és ezt követően orvosi karrierje folyamatosan ívelt felfelé. Munkássága révén nemzetközi hírnevet szerzett az orvostudományban, emellett pedig jelentős hatást gyakorolt a magyarországi kísérleti orvostudomány fejlődésére is.

Kenézy Gyula 1860. január 4-én látta meg a napvilágot, szintén Hajdúszoboszlón. Az elemi iskolát szülővárosában kezdte, majd a debreceni Református Kollégiumban folytatta, s innen Késmárcra, a Református Líceumba ment tanulmányait befejezni. Hőgyes Endréhez hasonlóan Budapesten lett orvostanhallgató, ahol már szép eredményeket ért el: kórbonctani pályadíjat nyert, emellett állami ösztöndíjjal is jutalmazták. Szülész-nőgyógyász orvosi diplomájának megszerzését követően visszatért Debrecenbe, ahol karrierje gyors felívelésének lehetünk tanúi. Kenézy Gyula eredményei jelentős mértékben hozzájárultak a Hajdú-Bihar megyei közegészségügy fejlődéséhez, emellett pedig Debrecen orvosképzésének és egyetemének létrejöttéhez is.

Ezután egy újabb nagy fejezettel folytatódik az évkönyv, mégpedig a Bocskai István Múzeumban 2017. október 20-án megrendezett, *Thököly és kora* című konferencia előadásai alapján írt tanulmányokkal. A Múzeum a konferenciával méltó emléket igyekezett állítani a kurucok fejedelmének, akinek karrierje több, fontosabb eseménnyel is kapcsolódik Hajdúszoboszló városához.

A fejezet első tanulmánya Papp Klára, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete egyetemi tanárának tollából született *Thököly Imre politikai pályája és felkelése* címen. Az 1664. augusztus 1-jén megkötött vasvári békét a magyar nemesség kedvezőtlenül fogadta. Erdély is rosszul járt a békekötéssel, hiszen a Habsburgok nem tárgyaltak Várad sorsáról, emellett pedig jelentős bihari területek jutottak a törökökhöz. Apafi Mihály fejedelmet próbálták a magyar rendek megnyerni a török irányában való közvetítésre, bízva abban, hogy a segítségével sikerül a Habsburgok ellen határozottan fellépni. A felkelés során a bécsi vezetés a végvári katonaság 2/3-át elbocsátotta, ezt követően 1671-ben Apafi Mihály befogadta a megtorlás elől menekülő bujdosókat. A bujdosók és végvári katonák 1676-ban Teleki Mihály erdélyi kancellár vezetése alá kerültek, aki általuk saját politikai befolyását tudta növelni. 1678-ban Thököly Imre lett az, aki a kurucok élére került, majd két évvel később, 1680. január 8-án, Hajdúszoboszlón a kurucok fővezérévé választották. A felső-magyarországi harcok vezetése során politikai hatalmát rövid idő alatt sikerült megszilárdítania, miközben arra törekedett, hogy minél inkább távol kerüljön a kurucok erdélyi vezetésétől. 1682-ben sikeresen elfoglalta Kassát, és a szepesi kamarát is sikerült a fennhatósága alá vonnia, emellett pedig az Oszmán Birodalom támogatását is élvezhette.

Kónya Péter professzor, az Eperjesi Egyetem rektora a Thököly-felkelés vallási kérdéseit vizsgálta tanulmányában. Az 1670-es év egy rekatolizációs hullámot indított el, amely tulajdonképpen egy vallásháborút eredményezett. Ebben a zavaros időszakban a katolikusok a legtöbb evangélikus és református templomot elkobozták és a protestáns papokat elűzték. Ez a folyamat ahhoz vezetett, hogy egyes társadalmi csoportok jelentős része emigrált és Erdély felé vette az irányt. Thököly Imre – a kurucok vezetőjeként az 1678 és 1685 közötti időszakban folytatott felkelés során – az ország területén sikeresen visszafoglalta a protestáns iskolákat és templomokat, emellett pedig a katolikusokat „sikeresen” elűldözte. A felkeléssel lezárult a rekatolizációs folyamat és I. Lipót király politikája is a végnapjait élte. 1681-ben az uralkodó összehívta Sopronban az országgyűlést, ahol visszaállították az 1608-as vallási törvényt. A törvény értelmében a protestáns lelkészek és tanítók hazatérhettek és mindkét protestáns felekezet számára engedélyezték a szabad vallásgyakorlatot. Thököly Imre célja a teljes vallásszabadság visszaállítása volt, amelyet sikerült is kivívnia, hiszen 1683. január 11-én a kassai gyűlés alkalmával ezt elfogadták.

Szendiné Orvos Erzsébet, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára igazgatója *A zászlós bárány nyomában – Hajdúszoboszló a 17. században* címmel a város 17. századi vallási viszonyait mutatja be részletekbe menően. Tanulmányát Hajdúszoboszló 11–15. század közötti történetének ismertetésével kezdi. 1594-ben a tatárjárást követően a város fejlődésében törés mutatkozott. A tatárok serege végigpusztította a megyét, aminek során a két részből álló város is elnéptelenedett. A pusztítás következtében Kis-Szoboszló lakosságát 5-600 főre becsülték, mielőtt oda a hajdúk megérkeztek. Bocskai 1605-ben történt betelepítése új viszonyokat teremtett a város életében. 1608-ban létrehozták a református egyházat, ám a lakosság vallásossága megkérdőjelezhető volt. Hosszú évtizedek kellettek ahhoz, hogy a hajdúk felhagyjanak korábbi katonáskodó és fosztogató életmódjukkal. A tanulmány további részében az egyházi élet változásai kapnak szerepet. Látható, hogy jelentős személyek prédikáltak a város templomában a 17. század folyamán, akik hozzájárultak Hajdúszoboszló város és az ott élők gondolkodásmódjának és életmódjának alakulásához.

Szálkai Tamás, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára munkatársa tanulmányában a Thököly család nemességszerzését és rangemelő okleveleit mutatta be, ami tulajdonképpen hiánypótló munka. Mint ismeretes, a Thökölyek közül elsőként Sebestyén szerzett nemesi címet 1572. október 27-én. Thököly Sebestyén dél-alföldi kereskedő volt, és a nemesi cím megszerzését követően kereskedőként egyre sikeresebbé vált. A nemeslevél megszerzése jó lehetőségnek számított, hiszen kereskedelmi tevékenységét is kamatoztatni tudta általa. Házasságot kötött a vagyonos, és nagyszámú birtokkal rendelkező, a Dóczy családból származó Zsuzsannával. Házasságkötése révén jutott hozzá a bárói címhez 1593. augusztus 20-án, és a tökölházi előnevét a késmárkúra változtatta. Fia, István 1654. november 7-én III. Ferdinánd királytól a grófi címet s e mellé Árva vármegye örökös főispáni címét is megkapta. Az örökös főispánságot nem túl hosszú ideig viselhette, hiszen 1670-ben elhunyt. A Thököly család néhány évtized alatt végbemenő, igen gyors társadalmi emelkedésének állomásait reprezentálják a fentebb említett oklevelek.

Erika Cintulová, a Késmárki Múzeum igazgatója tanulmányával Késmárk történetébe enged betekintést a 13. századtól egészen addig, amíg a Thököly család át nem vette Késmárk várának irányítását. A Szapolyai család a kezdetektől jelentős mértékben segítette

Késmárk városát: elengedte az adók fizetését, növelte a városi birtokokat, ezáltal a város gazdasága is fejlődésnek indult. A Szapolyai család után Laszky Jeromos foglalta el a késmárki várat, és ezt követően a Laszky család állandó lakhelye Késmárk városa lett. 1579 és 1684 között a Thökölyek birtokában állt a vár, így ők voltak a leghosszabb ideig a birtokosai. A tanulmány részletesen bemutatja a Thököly család szerepét a város történetében, emellett pedig betekintést nyerhet az olvasó abba is, hogy hogyan alakult Késmárk sorsa napjainkig.

A kötet zárásaként Lovas Kiss Antal tanulmányát olvashatjuk, amelyben a szerző arra vállalkozik, hogy Thököly Imre mai emlékezetkultuszáról mutasson be egy árnyaltabb képet. A szerző a néprajz és az irodalom mentén ragadja meg Thököly Imre kultuszát. Hajdúszoboszlóhoz kötődő viszonya a mai napig megmaradt a városi emlékezetben, amit mi sem bizonyít jobban, mint az évente megrendezésre kerülő nemzetközi Thököly-konferenciák állandó szervezése.

Az évkönyv utolsó oldalait a Rác Piroska által közölt, Rác György által készített vázlatok és festmények színesítik. A Bocskai István Múzeum képzőművészeti gyűjteményét képező alkotások ezekkel a vázlatokkal együtt kerültek közlésre.

Összességében elmondható, hogy a múzeumi évkönyv számos új ismerettel szolgál az olvasók számára, tematikus része pedig méltó emléket állít a 360 éve született „bujdosó vezérről”, Thököly Imréről, áttekintve és egyúttal új elemekkel gazdagítva is a rá vonatkozó tudományos eredményeket.

Földvári Katalin

Nemesi és Polgári Füzetek 2.

(Szerk.: Kührner Éva. Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság. Nyíregyháza, 2018. 221 p.)

A Bessenyei Társaság Nyíregyháza legrégebben, 1898-ban alapított irodalmi, művészeti és művelődési társasága, ami a város és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kultúra iránt érdeklődő polgárait fogja össze. A társaság tagjai hűen ápolják a Bessenyei-kultuszt, emellett rendszeresen találkoznak a havonta megrendezett összejöveteleken, ahol irodalmi, történelmi, helytörténeti, művészeti és ismeretterjesztő előadásokat hallhatnak.

Az elhangzott előadásokat nyomtatásban is olvashatják az érdeklődők az évente megjelenő Bessenyei Almanachban. A Bessenyei Társaság másik kiadványa, a Nemesi és Polgári Füzetek 2016-ban indult útjára azzal a céllal, hogy olyan családok történetét mutassa be, akik Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez kötődnek. Míg az első kötet a Bay és a Horty családokkal foglalkozott, a második kötet csupán egyetlen família, a Bessenyei-Bessenyei család történetének eddig még fel nem tárt részleteit mutatja be. Az új kötet érdekessége, hogy nemcsak családtörténeti, hanem más, a Bessenyei-kultuszhoz kapcsolódó tárgyú írásokat is magába foglal.

A kötet négy tanulmányának szerzői a történettudomány és a numizmatika jeles kutatói. Komiszár Dénes *A nagybessenyeői (és azari) Bessenyei-család története* címmel a család történetének eddig még nem ismert részleteit tárja elénk. A tanulmány megírását egy korábbi családtörténeti munka hiányosságai indokolták: „Ha ugyanis fenntartások nélkül fogadnánk el Széll Farkas 1890-ben megjelent, *'A nagybessenyeői Bessenyei-család története'* című könyvét, akkor arra a következtetésre jutnánk, hogy a Bessenyei-család már csak leányágon él tovább. Miként lehetséges akkor mégis az, hogy 2017. november 17-én, a nyíregyházi megyeháza Bessenyei Györgyről elnevezett dísztermében szinte teljes létszámmal jelen voltak a család tagjai a Bessenyei-emlékülésen és az azt követő rendezvényeken?”¹

Széll Farkas, bár ő is Bessenyei György leszármazottja volt, szeretett volna magának helyzeti előnyt teremteni, így „levágta” a családfáról Bessenyei ún. I. Heves-Szabolcsi vonala mellől a másik, II. Zempléni vonalat. Komiszár Dénes írásában az 1890 óta eltelt évek családtörténeti kutatásainak eredményeit ismerteti az azóta előkerült dokumentumok segítségével, illetve pótolja a Széll-kötetből kimaradt hiányosságokat. Munkájához felhasználta azokat az emlékeket (levelek, fotóalbumok, festmények, portrék stb.), amelyeket a Bessenyei család bocsátott a rendelkezésére.

A kötet terjedelmének több mint felét kitevő tanulmány családfa- és fotómelléklettel zárul, segítve ezzel az olvasót a Bessenyei család történetének megismerésében.

Takács Péter történész, egyetemi tanár *Az elméjét Európára, a szívét a magyarságra nyitó királyi testőr* című munkájában Bessenyei György életpályáját vázolja fel, árnyaltan megfestve a nagy gondolkodó portréját. A mai Tiszabercelen honos család őse, Bessenyei György 1502-ben, Berczeli Ilonával kötött házassága révén jutott hozzá Bercel birtokához, s a család életének legbiztosabb pontja ettől kezdve ez a Szabolcs vármegyei település lett.

¹ Komiszár Dénes: A Bessenyei-nemzetség eredete, históriája a honfoglalástól a 15. század közepéig. In: Kührner Éva (szerk.): Nemesi és Polgári Füzetek 2. Nyíregyháza, 2018. 5.

A 18. században Bercelen élő Bessenyei Zsigmond és Ilosvay Mária tíz gyermeket neveltek, akik közül a fiúkról az a hír járta, hogy derék legények. A Mária Terézia által 1760-ban alapított 120 tagú királyi testőrségbe Szabolcs vármegye három Bessenyeit is ajánlott: Boldizsárt, Sándort és Györgyöt. Míg Boldizsár a kötelező szolgálat után búcsút mondott a gárdának, Sándor pedig a sorkatonasághoz kérte magát szolgálati ideje leteltét követően, György közeli kapcsolatban állt Mária Teréziával, aminek köszönhetően, miután 1773-ban kilépett a testőrségből, az uralkodó az udvari könyvtár helyettes őreként évi kétezer forintnyi évjáradékot adott neki. II. József azonban megvonta Bessenyeitől ezt, így ő, mivel nem tudott már Bécsben megélni, arra kényszerült, hogy hazaköltözzön a szülőfalujába.

A szerző ezután ennek következményeit fejti ki: „*A 17 évig Bécsben élő, a Mária Terézia kegyét élvező, követendő mesternek Voltaire-t választó Bessenyei György öncsonkítás nélkül nem fordíthatott volna háttal a királyi udvarnak.*”² 1782 tavaszán hagyta el a várost és Bercelre költözött. Bessenyei Zsigmond nyolc feltűnően erős fiával különös tekintélynek örvendett nemcsak a faluban, hanem a vármegyében is, hiszen Szabolcs vármegye három fiát is a magyar királyi testőrségbe küldte, így Bercelen nem is volt nagyobb szenzáció Bessenyei hitehagyásánál, ami egyenesen ámulásnak számított. A református egyház kiheverte ezt, György azonban lelkiileg és idegileg is belerokkant a Bécsből való kiűzetésbe. „*A berceli gárdabandagy kiesett a szerencse kosarából. Nem maradt más lehetősége, mint a szülőfalu. Szülei és testvérei. Többszörösen és mélyen sértett lélekkel – kidobva a Szellemi Paradicsomból – hazakönyörögni magát azokhoz, akikkel 17 év során kerülte az érintkezést is.*”³ Családjával azonban annyira megromlott a kapcsolata, hogy távoznia kellett Bercelről: 1785-ben Feketetötübe, elhunyt testvére kúriájába költözött, innen 1787-ben Pusztakovácsiba telepedett át. Kapcsolatrendszere szétzilálódott, ő maga agresszív, arrogáns, tehetetlen és igazságtalanná vált. Barátságtalan viselkedése magányba kényszerítette. „*Végül 1804-ben hozzáköltözött unokabúga, Bessenyei Anna, aki maga is írogatott verseket, és barátságossá varázsolta az öregedő költő zord magányát.*”⁴

Szálkai Tamás, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának munkatársa olyan, eddig ismeretlen forrásokat dolgozott fel a levéltár Bihar vármegyei archívumából, melyek sorsa a 20. században hanyattatott volt. A szerző ezen levéltári források segítségével mutatja be Bessenyei György Bécsből való hazatérése utáni, Biharban eltöltött éveit 1940-ig, amikor Nyíregyházára szállították földi maradványait, hogy ott helyezték végső nyugalomra.

Bessenyei György 1782-ben tért vissza Bercelre. A hazatérőt itthon elzalogosított birtokok és családi adósságok várták, s miután idősebb testvérei elfoglalták a szabolcsi és beregi birtokrészeket, Györgynek a távolabbi bihari birtokok jutottak. A szerző Bessenyei bihari éveit különböző forráscsoportok segítségével ismerteti. A Debrecen város törvényszékének iratai által alkotott fondot az 1690–1847 közötti források képezik, ahol olyan peres iratokat is találunk, amik nem kerültek be a törvényszéki jegyzőkönyvbe, vagy nem a szokott bírói úton zajlottak, valamint itt helyezték el azokat a pertesteket is, amelyeket kiemeltek a pertárból. Az egyik ilyen iratsomó a Bessenyei György és testvére, Sándor közti per dokumentumait tartalmazza, melyet részletesen is megismerhet az olvasó.

² Takács Péter: Az elméjét Európára, a szívét a magyarságra nyitó királyi testőr. In: Kührner Éva (szerk.): Nemesi és Polgári Füzetek 2. Nyíregyháza, 2018. 187.

³ Uo. 193.

⁴ Uo. 194.

Bihar vármegye levéltárának Bessenyei-iratainak keresztül képet kapunk György táblabírói tevékenységéről, illetve a magyar nyelv ügyével kapcsolatban tett lépéseiről. Bihar és Szabolcs megye 1790-től rendszeresen levelezett a magyar nyelv minél szélesebb használatáért, s Bessenyei is tagja lett a hivatali kifejezéseket kidolgozó bizottságnak.

Újabb, nagyjából kiaknázatlan forráscsoportot jelentenek a levéltárosok cédulegyűjteményei, hiszen Bihar vármegye archívumának gondozói napi rendszerességgel forgatták, kutatták az általuk kezelt anyagot. Az 1780-as években a levéltáros mutatójegyzéket készített, utódai pedig különböző segédleteket állítottak össze.

A szerző ezután Bessenyei György exhumálásának és Szabolcs megyébe való visszatérésének dokumentumait ismerteti, feldolgozva Bihar vármegye levéltárának irattára és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár ide kapcsolódó anyagát. Bessenyeit halála után kovácsi birtokán helyezték örök nyugalomra 1811-ben. Mivel a Berettyó áradásai veszélyeztették sírhelyét, 1883-ban kihantolták és védett helyen temették újra. Ekkor, az első exhumálás során szerezte meg Bessenyei egyik tisztelője, Vass Jenő berettyóújfalui gyógyszerész azt a koporsószoget, ami 1924-ben Nyíregyházára, a Bessenyei Körhöz került.

A maradványok második, 1924-es exhumálásának dokumentumai alapján jól kirajzódik előttünk az azt megelőző előkészítő folyamat és az exhumálás menete is. A hamvak átszállítása után 1940. május 4-én a nyíregyházi Északi Temetőben a Bessenyei Kör nagyszabású emlékünnepeket tartott, melyen többek között képviseltette magát a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia is.

Szállkai Tamás tanulmánya végén körvonalazza egy lehetséges Bessenyei-adatbázis létrehozásának gondolatát, melynek eredményeképpen közkinccsé válhatnának a vele kapcsolatos források.

A kötet utolsó szerzője, Jakó János már nem az írott források, hanem a tárgyi emlékek oldaláról közelíti meg a nagy gondolkodó portréját. A tanulmány elején leszögezi: „*Hiteles kép, ábrázolás Bessenyei Györgyről nem maradt fenn. [...] Ma sem tudjuk biztosan, hogy valójában kinek az arcvonásait örökítik meg a Bessenyei-portrés érmék.*”⁵ Feltételezhető, hogy az érméken látható Bessenyei-ábrázolások valójában Czirjék Mihály testőr, író arcvonásait örökítették meg, melyek azonban Bessenyei-arc képként kerültek be a köztudatba.

Bessenyei György numizmatikai ikonográfiájának az összeállítására korábban nem került sor, így ez a tanulmány szintén hiánypótló ismeretekkel gazdagítja az olvasót. Szakács Béla *A magyar szépirodalom érmei és plakettjei* című, 2012-ben megjelent könyvében tizenegy Bessenyei-érem és plakett leírása található meg, Jakó János ezzel szemben huszonöt, Bessenyeit megörökítő érmet és plakettet mutat be fotókkal is illusztrálva.

A magyar nyelv szószólóját ábrázoló első numizmatikai alkotás, Spányi Géza plakettje 1938-ban készült, az 1898-ban alakult „Szabolcsvármegyei Bessenyei Kör” fennállásának 40 éves jubileumára, s ahogy a Kör többi plakettje, a jubiláris közgyűlésen került átadásra.

Az ismertett huszonöt Bessenyei-érem közül tizennégy Nyíregyházához kötődő szobrászművész (Berecz András, Nagy Lajos Imre, Spányi Géza, Tóth Sándor) alkotása. A nyíregyházi Tanárképző Főiskola 1972-ben vette fel a Bessenyei György nevet. Nagy Lajos Imre nevéhez két, Berecz András és Tóth Sándor nevéhez egy-egy főiskolai vonatkozású érem fűződik.

⁵ Jakó János: Bessenyei György emléke a numizmatikában. In: Kühner Éva (szerk.): Nemesi és Polgári Füzetek 2. Nyíregyháza, 2018. 210.

Irodalomtörténeti szempontból is jelentősek azok az érmek, amelyeken Bessenyei munkáiból vett idézetek szerepelnek. Jakó János tanulmányát a különböző Bessenyei-díjak ismertetésével és a Tanárképző Főiskola dékáni láncán lévő portré leírásával zárja.

A kötetben szereplő tanulmányok egyrészt új ismereteket nyújtanak az eddig kialakult Bessenyei-képhez, másrészt különböző aspektusokból közelítik meg az egykori testőr alakját.

A kötet az érdeklődők számára igényelhető: a bessenyei.tars@gmail.com e-mail címen vagy postán Bessenyei Társaság 4400 Nyíregyháza, Szt. István u. 49. cím alatt.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZÍÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF, ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZTRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.BIHARKUTATAS.HU](http://ujnezopont.biharkutatatas.hu)